Bilim ve Ütopya

Kasım 1994 Sayı: 5 | Aylık bilim, kültür ve politika dergisi | 30.000 TL

UYDURMALAR:
TÜRK KİMLİĞİ-KÜRT KİMLİĞİ

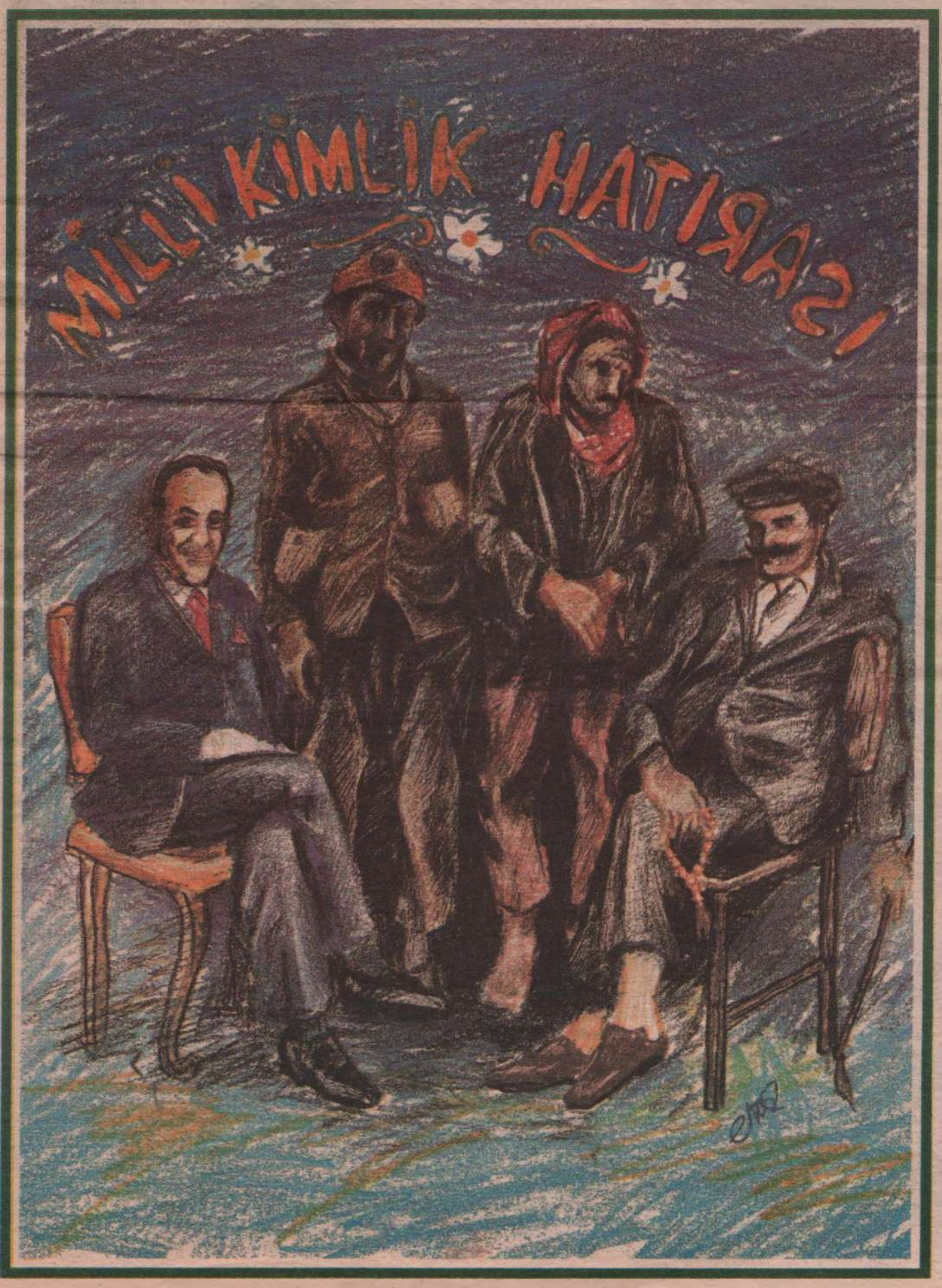

Doğu Perinçek
Millet nedir?
Milliyetçilik kapitalist piyasanın ideolojisi. Burjuvazinin kurgusu: Millet. Bilge Kağan, Alpaslan ve Fatih'in milleti var mıydı? Milletin oluşmasında devletin rolü. Milli kültür burjuva kültürüdür. Emekçi kültürü ile sömürücülerin kültürü ortak değil zıt. Milli kimlik: Emekçinin sınıfına yabancılaşması. Burjuvazi milletleri ortadan kaldıramaz. Kapitalizm ölünce millet de ölecek.

Yazılarıyla

Asaf Güven Aksel,
Şafak Alpay,
Burçay Anger,
Kaan Aslan,
Erdem Aydın,
Yücel Çağlar,
Mustafa Dağlı,
Savaş Emek,
Tolga Ersoy,
Ahmet İnam,
Ali Nesin,
Adam Şenel,
Sargun Tont
Gürdal Tuncel,
Mustafa Ürgüplü,
Ayhan Yalçınkaya

İÇİNDEKİLER

■ **KAPAK** 4
UYDURMALAR: TÜRK KİMLİĞİ - KÜRT KİMLİĞİ

● **Dr. Doğu Perinçek**
Millet nedir? Milliyetçilik kapitalist piyasanın ideolojisi. Burjuvazinin kurgusu: Millet. Bilge Kağan, Alpaslan ve Fatih'in milleti var mıydı? Milletin oluşmasında devletin rolü. Milli kültür burjuva kültürüdür. Emekçi kültürü ile sömürücülerin kültürü ortak değil zıt. Milli kimlik uydurması. Milli kimlik: Emekçinin sınıfına yabancılaşması. Burjuvazi milletleri ortadan kaldıramaz. Kapitalizm ölünce millet de ölecek.

■ **Adam Şenel**
Halk mantığı 10
■ **Prof. Dr. Ali Nesin**
Matematik Sohbetleri / Şapkadan güvercin çıkarmak 12
■ **Prof. Dr. Şafak Alpay**
Eucklid ve Elemanları 13
■ **Asaf Güven Aksel**
Türkiye'de okurlar var 14
■ **Sargun Tont**
Koruluklardaki öfkeli peygamber: Thoreau 16
■ **Dr. Erdem Aydın**
Tarihe yön veren hastalık: Veba 18
■ **Prof. Dr. Ahmet İnam**
Bir muhabbet olarak eğitişim 19
■ **Dr. Tolga Ersoy**
İlk kanamadan menopoza tabular içinde kadın 20
■ **Savaş Emek**
Ekoloji sorunu üzerine iki kitap 21
■ **Doç. Dr. Gürdal Tuncel**
Ormanlarımızı asit yağmurları da yakıyor 22
■ **Burçay Anger**
Elbette görmek yetmez, yaşamak gerekir 24
■ **Ayhan Yalçınkaya**
Piresiz yorgan düşü 26
■ **Mustafa Ürgüplü**
Neden sertifikalı mühendislik? 28
■ **Ödüllü sözcük bulmacası** 29
■ **Mustafa Dağlı**
Satrancın ötesinde ne var? 30
■ **Kaan Aslan**
Satranca ilgi azalıyor mu? 31
■ **Doç. Dr. Yücel Çağlar**
Bitkiler / Humbaba'nın sedirleri 32

Ütopya neden gereklidir?

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'e göre, ütopya, "...gerçekleştirilmesi imkansız tasarı veya düşünce" tümcesi ile tanımlanıyor. Eğer bu tanıma katılıyorsanız, sizin için, ilerleme ve dinamizm yok demektir. Ya da yaşam sizin için katlanılamaz bir statükodan ibarettir. Yok eğer, imkansızı tanımıyor ve sınırsızca düşler kuruyorsanız, ütopyalarınız kanınızın akışını, kalbinizin vurumunu güçlendiriyorsa ve eğer "sadece bugünü değil, yarını da istiyorsanız" o zaman ütopyalarınızla hoş geldiniz.

Tüm planlarımız için önce düşler kurarız. O gerçekleşmesi "mümkün olmayan" tasarılar için, düşüncelerimizi gözden geçiririz. Düşünce nedir? Maddeden kaynaklanan, fiziksel ve biyokimyasal reaksiyonlar ile kendini bulan, ama bir türlü elle tutulamayan, gösterilemeyen, bir yere konamayan o müthiş şey değil midir bize'yön veren. Düşünüyorsak, düşlerimiz de olmalı. Düşünebiliyorsak, ütopyalar kuracağız. Ütopyalar kuracağız ki, yaşamın olumsuzluklarına direnebilelim. Kendi kaderini çizmenin, toplumun geleceğini belirlemenin motorudur ütopyalarımız.

Ütopyaları olan insan muhaliftir. Bunun altını çizelim. Çizelim çünkü, ütopyaları olmayan "muhalifler" aslında motoru olmayan bir arabayı çalıştırmaya uğraşırlar. Heyecanları yoktur. Spartaküs'ü anladıklarını sanırlar, ama aslında anlayamazlar. Tarihin en güçlü imparatorluğuna karşı ayaklanmanın hangi dinamikten kaynaklandığını anlayamazlar. Ütopyalardır çünkü tüm bunları başaran.

Ütopyalarımızda rekabet yok. çünkü biliyoruz ki, rekabet ederek başardığımız şey, bir başka insanın kaybıdır. Kıt kaynaklar için rekabeti reddeden, keşfettiği her yeni güzelliği toplumla paylaşan, alan ama daha çok veren bir dünyanın ütopyasını kuracağız. Bencilliği çöpe atan bir dünyanın düşlerini kuracağız. Tüm bunlar size çok mu güç geliyor? Oysa çok yakın! İlk önce kendimizden, omuzlarımızın üzerinde taşıdığımız o muhteşem beynimizden başlayacağız temizliğe. Düşüncemizde, düşlerimizde ulaşacağız ve herkes ile paylaşacağız. Karşılıksız emeği öğreneceğiz. karşılıksız emek, suya düşen taş gibidir. Su üzerinde dalgalanan halkalar, taşa asla geri dönmez ama su üzerinde tüm yüzeyi etkileyerek yayılır. Taş denizin malı olur! Dalgalar suyu hareketlenir. Ona canlılık kazandırır. Karşılıksız emek işte böyle bir fiziksel yasa gibidir. Bilim ve Ütopya'yı bu 65 milyonluk güzel ülkeye atılan taşa benzetiyorum. Karşılıksız emeğin attığı bir taş. Ütopyaları olanların taşı. "Yüz çiçeğin" taşı. Bu taşın dalgalarının hepimizi derinden etkilemesini dilerim. Yasak elmayı alıp yeryüzüne indirmeye ne dersiniz?

Kubilay Deniz / İZMİR

Kuran'da kadın

İslamda kadın, hem erkeğin zevklerini tatmin edecek, hem de ticari, siyasal çıkar için kullanılabilecek bir meta durumundadır. Onlar eve bakmak, çocuk doğurmak ve erkeğin arzularını yerine getirmekle görevlidirler. Kuran, "kadınlarınız sizin için bir tarladır, tarlanıza dilediğiniz gibi varın" (Bakara suresi) diye yazar.

Kadının siyasal amaçlı bir meta olarak kullanılmasının en belirgin örneğini bizzat Hz. Muhammed vermiştir. Hz. Ebubekir'in kızı Ayşe ile Hz. Ömer'in kızı Hafsa'yı almış; kızlarından birini Hz. Osman'a, diğerini Hz. Ali'ye vererek, evlenmelerle siyasi durumunu güçlendirmiştir. Aynı şekilde bazı kabileleri kendine bağlamak, diğerini tarafsızlaştırmak, bir ötekini Müslümanlığa kazanmak için birkaç kadını nikahına kabul etmiştir.

Kuran'da kadını aşağılayan pek çok ayete raslamaklakla birlikte, Hz. Muhammed hadislerden birinde şöyle diyor: "Eğer bir kimseye Allah'tan başka birisine secde etmelerini emredecek olsaydım, kadınlara, kocalarına secde etmelerini emrederdim". Peygamber çeşitli vesilelerle şunları da söylüyor: "Uğursuzluk üç şeyde vardır: Karıda, evde ve atta", "Kadın eğe kemiği gibidir, doğrultmak istersen kırarsın, olduğu gibi bırakırsan eğri kalır.", "Bana cehennem halkı gösterildi, içlerinden çoğu kadındı.", "Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım." Buhari gibi en güvenilir hadis toplayıcıların eserlerine kadar giren bu değerlendirmeler, İslam'ın kadına karşı tavrını göstermiyor mu?

Gencay Altıntaş / İSTANBUL

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Yayın Yön. Yard.: Nejat Akfırat
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Satış Pazarlama: Saim Güney
Yönetim Yeri: Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0212) 288 44 89
Fax: (0212) 288 48 05
Reklam Tel: (0212) 288 44 89
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 232 24 80 (3 Hat)
Fax: (0312) 232 24 79
Ankara Ekibi: Çağatay Keskinok, Zübeyde Pekin
İzmir Temsilcisi: Y. Savaş Emek
Tel: (0232) 463 90 54 - 422 52 40
Avrupa Temsilcisi: Attila Çorum
Tel: (049) 711 62 71 28

Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 150.000 TL. 1 Yıllık: 300.000 TL.
Yurtdışı Yıllık: 60 DM.
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
Attila Çorum: BLZ-60050101 Hesap No: 38 60 292 Landesgirokasse/Stuttgart.

Genç bilimcileri neler bekliyor?

Ülkemizde kendini bilime adamış gencin kariyeri gerçekçi bir yaklaşımla yardımcı doçentlik adı altında tanımlanan, YÖK sonrası yürürlüğe giren bir ara kadroyla başlamaktadır. Bu aşamaya ulaşabilmek için lisans eğitimi sonrası yüksek lisans ve doktora süreçlerinin tamamlanması gereklidir. Profesyonel bilim yaşamının ilk adımlarının atılabilmesi için, bir anabilim dalında araştırma görevlisi olarak atanmak gereklidir. YÖK Yasası öncesi varolan asistanlık kavramı öğretim üyeliğine yönelim olarak tanımlanırken, bugün onun yerine getirilen araştırma görevlisi tanımı 2547 sayılı yasanın 50. maddesi marifetiyle burslu öğrenci statüsüne indirgenmiş ve yüksek lisans ya da doktora tezi teslimini izleyen otuz gün içersinde, üniversite ile ilişkisi kesilebilir bir yapılanma sağlanmıştır.

Profesyonel bilim yaşamına geçiş için, tüm dünyada geçerli tek olgu olarak kabul edilen doktora tezini tamamlamış bir araştırma görevlisinin yakın geleceğini yoğun kaygılar kaplamaktadır. Bunun asal nedeni, profesyonel sürecin başlayabilmesi için gereken kadro veya o kadroya atanma sürecinin aşırı yıpratıcı olmasıdır. Kimi birimlerde bugün hiç kadro yaratılmazken (profesörlük ve yardımcı doçentlik kadrolarının alt birimler arası becayişi sonucu) kimi birimlerde değil atanmak, bu kadroya önerilebilmek için en az iki dönem yurt dışında saygın bir eğitim-araştırma kurumunda çalışmış olmak ön koşulu getirilmekte, kimi birimlerde ise varolan kadrolar en az iki yıl bloke edilerek, 50. maddeden 33. maddeye aktarılması sağlanan işgücü bir süre daha kullanılabilmektedir. Oysa bu konumdaki her genç asistana ya da araştırma görevlisine -ki yukarıda söz edildiği gibi bu iki kavram arasında bir uçurum vardır- yardımcı doçentlik kadrosu, şans tanıyacak kadar bir süre için verilmelidir. Çünkü parasal olanakları sağlanamayan bir genç bilimcinin akademik kariyer ortamına atılması son derece risklidir. Maaşı, geçimine yetecek bir göreve gelme fırsatı yaratıp yaratmayacağını bilmeden, hiç olmazsa birkaç yıl dayanabilmelidir.

En kaygı verici olanı, akademik kadro atamalarında citation index'ler tarafından taranan dergilerde basılmış ve/veya basıma kabul edilmiş yayın sayısının ön plana çıkmasıdır. İlke olarak şunu gözardı etmemek gerekir ki anılan dergilerde yayınlanacak yazıların konuları belirlidir. Anılan dergilerin öncelik verdiği konularda araştırma yapmak zorunda kalınmaktadır. Bu ise beraberinde gelişmiş ülkeler lehine bir bilim tekelini getirmektedir. Giderek katılaşan yayın sayısı olgusunun genç doktor tarafından yerine getirilmesi de çok zordur. Çünkü araştırma için gerekli finansmanı sağlayacak altyapısı eksik bir sistemde bunu yerine getirmek zorundadır.

İlke olarak yeterliliğini kanıtlamış bir bilim adamını doçentlik kadrosuna atamak mı, yoksa kayıt yaptıran öğrenci sayısına bağlı olarak, varolan öğretim üyelerine bir öğretim tekeli yaratmak mı gerekir? İşte insanların usundaki ve davranışlarındaki tatsız ikilem budur. Genç insanları, bunun yanı sıra bir de bağımlılık çelişkisi yıpratmaktadır.

Son dönemde açıkça görüldüğü gibi, Fen Bilimleri Enstitüleri devlet kapitalizmi işletmeleri özelliği kazanmıştır. Kapitalist işletmenin var olduğu her süreçte karşılaşılan emekçinin üretim araçlarından kopması durumu burada da söz konusudur. Araştırma görevlisi de devletin tahsis ettiği gereçlere, dolayısıyla da dekan, enstitü ya da bölüm başkanına doğrudan bağımlıdır.

Profesyonel bilim yaşamına atılmaya karar vermiş ve yeterlilik sağlamış genç bilimciler için bugün en önemli sorun kariyer sorunudur. Diğer profesyonel iş kollarında şansın bu kadar büyük rol oynadığı sanılmasın. Yetenek ve yeterlilikten çok rastlantının rol oynaması, her alanda olduğu gibi akademik seçme sürecinde de payı olan beşeri zaaflara bağlanmamalıdır. Birçok ortalama kişinin üniversitelerde önemli rol oynamasını, salt öğretim üyelerinin ve üst düzey yöneticilerin kişisel yetersizliklerine bağlamaya da akıl ermemektedir. Ortalama insanların üniversitede kol gezmesi gerçekte, insanlararası işbirliği kurallarından da kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bir çok üniversite hocası atama tartışmalarının anımsatılmasından hoşlanmamaktadır, çünkü bunlar genellikle tatsızdır.

Geleneğimize göre üniversitelerimiz hem araştırmanın hem de öğretim gereklerinin yerine getirildiği kurumlardır ve her ikisi için de uygun niteliklerin bir kişide bulunması salt şansa bağlıdır. Sınırlarını bilemeyen ve yazgılarının belirli bir metnin bir paragrafında doğru varsayımda bulunup bulunmadığına bağlı olduğu düşüncesine kendini alıştıramayanlar, bilimden uzak durmalıdır. İnsanlar buna benzer bir tutkuyu, yaşama katılmak için yıllarca beklemeyi ve sessiz kalmayı gerektiren bu süreci duyumsayamıyor ve betimleyemiyorsa, bilimsel misyona sahip değildir demektir. Çünkü bu süreç tutkulu bir bağlılıkla peşinden koşulduğunda, genç bilimcinin yakın geleceğini kararan tüm olumsuzluklara rağmen, ancak değer kazanmaktadır. Yine de ne denli içten ve yüklü olursa olsun tutku yeterli olmamaktadır. Düşünce, çalışma ve esin de bilimsel üretim sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Bilimsel esinin, yeterliliğe, ayrıntıya ve dehaya bağlı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bilimde kendini yalnızca elindeki işe adamış olanlar kişilik sahibidirler. Ortaya çıkıp "basit bir uzmandan öte olduğumu nasıl kanıtlayabilirim veya içerik ya da biçem açısından şimdiye kadar kimsenin söylemediği bir şeyi nasıl söyleyebilirim?" diye çabalayarak, kendini deneyimi ile meşrulaştırmaya çalışanlar bilimsel kişilikten yoksundurlar. Bilime hizmet etmek isteyen herkesin geçilip eskitilebileceğini bilmesi ve yaşamı yaşamadığını duyumsadığında hiç olmazsa bunu sineye çekme becerisi olması da gereklidir.

Şimdi soruyoruz: Türkiye'de üniversitedeki bilim yaşamına profesyonel olarak katılmaya karar veren bir lisansüstü öğrencisinin beklentileri ve geleceği nedir? Profesyonel bilim yaşamına katılmayı hummalı bir tutkuyla isteyen bunca genç bilimci, hiçbir zaman mutlak sonuca ulaşmayan bu uğraşıya neden bağlanmaktadır?

Bilime saygılarımla.

Dr. Yaşar Kemal Erdem *(Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü Araştırma Görevlisi)*

Parantez

Aydının ihtiyacı

Ender HELVACIOĞLU

Yakın tarih, aydınların Türkiye toplumundaki yeri açısından incelense, 12 Eylül öncesi ve sonrası arasında büyük fark hemen sezilebilir. 12 Eylül'ün hedef tahtasına oturttuğu ve "kılıçtan geçirdiği" aydınlar, Özal dönemiyle birlikte, düşünmenin, yazmanın ve okumanın iyice gözden düşürülmesiyle, "değersizleştiler" ve deyim yerindeyse "modaları geçti". Aydın faaliyeti; iktidarların ve medyanın bilinçli çabasıyla, sıradan halkın nezdinde de bir "boş iş" konumuna düşürüldü. Bilim ve düşün uğraşının, "para" karşısında yenilgisini yaşadık son on yıldır. Hatta bu "bilim ve düşün uğraşı"nın değeri de "para getirip getirmemek" ile ölçülür oldu. Türkiye aydınlarının içinde yaşadığı bunalımın en büyük nedeni budur ve ülkenin genel olarak yaşadığı yapısal kriz ile doğrudan bağlantılıdır.

Türkiye'nin namuslu bilim insanları bir "değer bunalımı" içindedir. Ülkenin en önemli beyinleri, köşelere sürülmüş ve bilinçli olarak unutulmaya terkedilmiştir. Oysa bu insanlar, Türkiye'nin yüz yıllık demokrasi birikiminin taşıyıcısıdırlar. Emperyalizmin, milliyetçiliğin ve şeriatçılığın, ülkenin demokratik birikimine yönelik saldırısı, doğal olarak bilimi, bilimsel düşünceyi ve namuslu bilim ve düşün insanlarını hedef alıyor. Tarihte her zaman böyle olmuştur zaten.

Cumhuriyet gazetesinin, öğretim üyelerinin son boykot eylemini duyuran haberinin başlığı, anımsayabildiğim kadarıyla "öğretim üyeleri onur mücadelesi veriyor" idi. Güzel bir başlık ve gerçeği yakalıyor. Namuslu aydının tek sermayesidir, onur. "Onur" sözcüğünü, "gerçeğe bağlılık, gerçeğe aşık olmak" diye de okuyabilirsiniz. Bildiğini, bulduğunu, gerçeği, yazmak ve söylemek bir onur meselesidir aydın için. Aydın, bunun için vardır. Aydın, toplumun vicdanıdır. Sıradanın çeşitli baskılar yüzünden haykıramadığını, her şeye karşın söyleyen ve yazan kişidir. Bunu yapamamak, dünyanın döndüğünü söyleyememek, ölüm demektir aydın için. Ve bu onurlu davranışın değersizleştiği bir ortamda yaşayamaz aydın, ilk önce bunu değiştirmeli, bu düşkünlüğün kaynaklarına karşı bayrak açmalıdır.

Geçenlerde dinleyici olarak katıldığım nükleer enerji ile ilgili panelde, gerçekten acı bir itirafla karşılaştım. Konuşmacımız, Çernobil faciası sırasında asistan olarak çalıştığı kurumda, çaydaki radyasyon ile ilgili deneyler yaptıklarını, 20 bin bekerel gibi yüksek bir değer bulduklarını, ama bunu kamuoyuna açıklayamadıklarını söyledi. Yöneticilerin baskısı ve işten atılma korkusu yüzünden. İşte böyle bir duruma düşmemelidir Türkiye aydını. Gerçeği her şeye karşın haykırabilmelidir. Baskı mı var, daha sesli haykırmalıdır. Haykırmalıdır ki, topluma geleceği olan bir mesaj verebilsin. Haykırmalıdır ki, onurunu koruyabilsin.

Bunu tek başına başaramaz aydın. Tek kaldığı sürece, emperyalizmin ve gericiliğin bu azgın saldırısı karşısında zavallı bir konuma düşmeğe mahkumdur. Aydın olmanın gereklerini terketmeye, yani ölüme mahkumdur. Bir *toplumsal güç* ve *araç* gereklidir aydına, bırakalım ülkeyi ve halkı, kendi canını, özgürlüğünü ve onurunu korumak için.

Türkiye'nin bugün en zinde gücü işçi sınıfıdır. Ülkeye yönelik tüm saldırıların önündeki barikattır. İşte bir kaldıraç, Arşimetler'e! Ülke için, gelecek için ve onur için bir kaldıraç. Sınıf, Arşimetlerini aramaktadır, onları bağrına basmaya, başka hiçbir yerde bulamayacakları "değer"i onlara vermeye hazırdır. İşçi sınıfının Arşimetlere ihtiyacı var; fakat daha da önemlisi, Arşimetlerin işçi sınıfına, kaldıraçlarına olan ihtiyaçlarıdır. Halinden hoşnut olmayan, ülkenin gidişatından hoşnut olmayan Türkiye aydını, bu ihtiyacın bilincinde midir? Bu sorunun yanıtının "evet" olduğuna inanıyoruz. Her şeye karşın Türkiye'de onurlu aydınlar vardır. Bunu içinde olduğumuz Bilim ve Ütopya pratiği kanıtlıyor. Henüz kafasını kesemediler Türkiye'nin!

Öncelikle kendisini bu zinde toplumsal güçle birleştirecek "*araç*"a ulaşmalıdır ülke aydını. Bu araç, Kaf Dağı'nın ardında değil, işçi sınıfının partisidir. Parti'nin, aydının kişisel özgürlüğünü kısıtladığı söylenir, yaygın kanıdır. Çayda tespit ettiği radyasyon oranını açıklayamayan aydın, partisizdi. Özgür müydü? Hiçbir partili aydın, sınıfla birleşmiş hiçbir aydın, bu duruma düşmezdi! Özgürlüğü bu kadar kısıtlanamazdı.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

BİLİM VE ÜTOPYA
Kasım 1994

Dr. Doğu Perinçek ile millet, milliyetçilik ve milli kimlik kavramları üzerine söyleşi

Milli kimlik uydurması

Bilim ve Ütopya dergisinin sürekli yazarlarından İşçi Partisi Genel Başkanı Dr. **Doğu Perinçek** ile günümüzde çok tartışılan bir konu üzerine yaptığımız söyleşiyi sunuyoruz. Millet, milliyetçilik, milli kültür, milli kimlik, Türk ve Kürt kimliği kavramları, sosyoloji ve tarih bilimlerinin alanına girdiği gibi, günümüzün oldukça politik kavramları da aynı zamanda. Devlet teorisi uzmanı olan **Perinçek**'in, bu konuları sosyolojik olarak inceleyen birçok kitabı ve makaleleri var.

Sosyoloji ve tarih, doğa bilimlerine oranla, ideolojik içeriği çok daha belirgin birer bilim dalı. Hele ele alınan konu, millet ve milliyetçilik olursa. Bu nedenle söyleşinin ilgiyle okunacağını, tartışma açacağını düşünüyoruz. Bu alandaki değişik görüşleri, elimize ulaşacak tartışma metinlerini, gelecek sayılarımızda yayımlamayı hedefliyoruz.

Fransız İhtilali milliyetçilik fikrinin de kaynaklığını yaptı.

MİLLET BİRKAÇ YÜZYILIN OLGUSU

- Millet nedir?

- Öncelikle şunun altını çizmeliyiz: Millet tarihsel bir olgudur, birkaç yüzyıllık bir geçmişi var. Türk milleti ise taş çatlasa yüzyıllık. Milliyetçilerin ileri sürdüğü gibi ta ezelden sonsuza kadar süren bir olgu değil. Millet tarihin bir döneminde ortaya çıkar ve tarihin bir başka döneminde de ortadan kalkacaktır.

Millet, uygarlık tarihi içinde kapitalizmin şafağı ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Asıl gerçeklik millet değil, milletin dayandığı ekonomik temel olan piyasadır. Kapitalizm, Avrupa'da yükselişe geçip, adım adım feodal parçalanmaları yoketmeye girişince, milletin ekonomik temeli de oluşmaya başlamıştır. Ortaçağ'da bildiğimiz gibi feodal pazarlar, piyasalar vardı. O zaman da bir meta üretimi vardı. Yani insanlar kendi ihtiyaçları için mal ürettikleri gibi, aynı zamanda pazar için de mal üretiyorlardı. Pazar için mal üretmek, ürettiğini pazarda satıp onun karşılığında başka bir mal almakolayı, toplumların sınıflaşma sürecinde ortaya çıkmıştır. Feodal dönemde pazar, esas olarak feodal beylikler, prensliklerle sınırlıydı. Fakat kapitalizm ile birlikte, bu feodal pazarların ötesinde, daha sonra milli pazar adını verebileceğimiz olgu oluşmaya başladı.

Kapitalizm öncesi meta üretimi şöyle formüle edilebilir: Meta-para-meta (M-P-M). Yani bir meta, diyelim buğday üretiyorsun, gidiyorsun pazarda satıyorsun, para elde ediyorsun, fakat parayla gidip tuz alıyorsun. Dolaşım şöyle oluyor: Yine bir mal almak için ürettiğin malı pazarda satıyorsun. Kapitalizmde ise bu değişti. Bir sermayeye sahipsin, para. Bu sermayeyle bir fabrika kuruyorsun veya tarıma yatırım yapıyorsun, bir meta üretiyorsun. Bu üretimdeki amacın kapitalizm öncesinde olduğu gibi kendi belli bir ihtiyacını karşılamak yani bir başka mal almak değil, kâr etmektir. Bu dolaşım da para-meta-para (P-M-P) diye formüle edilir.

MİLLİYETÇİLİK KAPİTALİST PİYASANIN İDEOLOJİSİ

İşte bu ilişki ile birlikte feodal pazarlar çatırdamaya, bu pazarların ötesinde milli denen çapta piyasa oluşmaya başladı. Bu piyasanın oluşması kapitalist ideolojinin de temellerini yarattı. Yani bu piyasaya hakim olma iddiasında bir burjuvazi vardı ve o burjuvazi feodal prensllikleri yok ederek hakimiyetini kuruyordu. Tabii krallıkları da yıkarak aynı zamanda. Burjuvazi; insanların beylere bağlılıklarını pekiştiren feodal ideolojinin karşısına, kulluk ve serflik ideolojisinin karşısına, milliyetçi ve özgürlükçü ideolojisiyle çıktı. Bu ideolojinin özü şuydu: Sen feodal beylerin, prenslerin kulu olamazsın, insanlar eşit doğarlar, hür doğarlar, hür yaşarlar. O insanların beyin kulu olmaktan kurtulup, kapitalistin işçileri olması gerekiyordu. Kapitalizm ancak özgür emekçinin emeğini sömürerek gelişebilirdi ve özgür emekçiyi yaratmak için de, onu feodal beye, toprağa bağımlılıktan, serflikten, kulluktan kurtarmak gerekiyordu. Özgürlükçülük ya da liberalizm, burjuvazinin kendi milli piyasasını koruması ve o piyasanın hakimi olması için milliyetçilikle birlikte yürüdü. Zaten milliyetçilik, liberalizm, bireycilik, hepsi aynı ideolojinin parçalarıdır. Burjuva ideologlar bunu 'eşitlik, özgürlük, kardeşlik' diye ifade etti. Milliyetçiliğin ve milletin temelinde bu ideoloji bulunuyor.

BURJUVAZİNİN KURGUSU: MİLLET

Millet aslında bir kurgu, bir tasavvur. Burjuvazi; gerçekte kardeş olmayan ve ortak geleceğe, çıkarlara sahip olmayan çeşitli sınıflardan insanları, kardeş ve ortak çıkarlara, ortak ruhi şekillenmeye sahip bir topluluk olarak tanımladı. Yani milletin tanımında, milletin birer unsurunu oluşturan burjuvayla işçi kardeş oluyor, ortak çıkarlara sahip oluyor, ortak bir geleceğe ve ruhi şekillenmeye sahip oluyor. Bakıyoruz bunların hepsi büyük bir yanılsamayı ifade ediyor. Gerçeğin tersyüz edilmesi olayı sözkonusu. Çünkü işçi ile burjuvazi ortak çıkarlara sahip değil. Tersine; burjuvazi ancak işçinin yarattığı değerin bir kısmının karşılığını ödemeyerek, alınterinin bir kesimine el koyarak sermayesini biriktirebilir ve kâr sağlayabilir. Burada bir ortak çıkar değil, cephe cepheye gelen iki sınıf sözkonusudur. Sömürücü ile sömüren nasıl kardeş olacak? Ortak gelecek de bunlarla bağlantılı. İşçinin geleceği burjuvaziyi yıkmaktan geçiyor. Burjuvazinin geleceği de işçi sınıfı üzerindeki diktatörlüğünü sağlam tutmaktan geçiyor.

Ama millet kurgusu, yani "hepimiz bir milletiz, hepimiz Fransızız, burjuva da Fransız, işçi de Fransız veya **Vehbi Koç** da Türk, onun fabrikasında çalışan işçi de Türk, toprak ağası da Kürt, onun toprağında çalışan maraba da Kürt" söylemi, birbirine zıt konumlarda bulunan, aralarında uzlaşmaz çelişkiler olan sınıfları aynı kategori altında topluyor. Burada yapay olan, kurgu olan, ideolojik düzlemde olan bir olguyla karşı karşıyayız.

Kısacası burjuvazi, bir piyasa gerçeği temelinde, milleti bizzat yaratmıştır. Millet, burjuvazi tarafından yaratılmıştır. Yoksa kendiliğinden nesnel olarak varolan bir toplumsal kategori değildir. Örneğin 'sınıf'la karşılaştıralım. Sınıf biz bilmesek de vardır. Biz bilincinde olmasak bile bir işçi sınıfı, bir burjuvazi vardır. Ama millet biz bilmezsek yoktur. Sınıf ile millet arasındaki temel ayrılık buradadır. Sınıf, bu sınıfın mensupları ve karşı sınıfın mensupları bilincinde olmasalar da nesnel olarak vardır. Millet ise bilincimizde varolduğu için oluşur. Eğer bilincimizde bir millet var edilmese, insanların bilincine bir millet olgusu kazınmasa millet oluşmaz. Burjuvazi; milleti, sömürdüğü sınıfların beyinlerine şırınga ederek, bir yanılsamayı kapitalizmin mecrasına giren toplumların kafasına yerleştirerek yaratmıştır.

"BUDUN" = "MİLLET" DEĞİL

Milliyetçiler diyor ki, millet öteden beri vardı. Örneğin Orta Asya'da Ötüken ormanlarında bir Türk milleti vardı. Veya **Bilge Kağan**'ın zamanında, 6., 7. yüzyıllarda, Göktürkler zamanında bir Türk milleti vardı. Bunlar tarihsel gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan, saçmasapan görüşlerdir.

Türklerin tarihini ele alalım: Türk milliyetçiliğinin ideologlarına bakarsanız **Bilge Kağan**'ın zamanında bir Türk milleti vardı. Burada bir sahtekarlık da yapılmıştır. Orhun Yazıtları günümüz Türkçesine aktarılırken, orada **Bilge Kağan**'ın söylediği "Türküm budunum idi" sözleri ve "budun" sözcüğünün geçtiği her yerde, "budun", "millet" olarak aktarılmıştır. Hiçbir ilgisi yok. Budun, sınıflaşmanın ye-

'İtalya'yı yarattık, sıra İtalyanlarda'

Hobsbawm'ın 1993'te Ayrıntı yayınlarından çıkan 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik" adlı kitabından derlediğiniz aşağıdaki alıntılar, milletin yaratılmasında devletin rolüne ilişkin. Son ikisi bizzat millet yaratıcılığıyla uğraşanlar tarafından sarfedilmiş özdeyişler.

"Milletlerin, insanları sınıflandırmanın doğal, tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir... politik kader olduğu iddiası bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder." *(Ernest Gellner, "Nations and Nationalism, s. 48-49.)*

"Kısacası, analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir." *(E. J. Hobsbawm, "1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik", Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 24.)*

"İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız" *(Massimo d'Azeglio tarafından, yeni birliğini sağlayan İtalya krallığı parlamentosunun ilk oturumunda söylenmiştir. Aktaran: E. Latham, "Famous Sayings and Their Authors", Detroit, 1970.)*

"Devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir." *(Polonya'nın kurtarıcısı olan Albay Pilsudsky tarafından söylenmiştir. Aktaran: H. Roos, "A History of Modern Poland", Londra, 1966, s. 48.)*

ni yeni oluşmaya başladığı o zamanki toplumda, bir aristokrasiye bağımlı olan halk kitlesini ifade eder. Bir bağımlılık ilişkisidir, budun. Zaten Orhun Yazıtlarını dikkatle incelersek, bunu hemen görürüz. Çünkü **Bilge Kağan** "Türküm budunum idi" demekten başka, "Türgişler budunum idi, Dokuz Oğuzlar budunum idi" diyerek çeşitli kabile topluluklarını sayar. Yani burada söylenmek istenen, **Bilge Kağan**'a bağlı halk topluluklarıdır. Hatta bazı yerlerde der ki, "Gittim, Dokuz Oğuzları yendim, içlerinden bir kısmını ortadan kaldırdım (insan emeği çok kıymetli değil o zaman, köle olarak kullanacağına yok ediyor), karısını, davarını getirdim, benim hizmetkarım oldular". Şimdi millet oluşmuş olsa, yani eşitlik-özgürlük-kardeşlik ideolojisi olsa, **Bilge Kağan** övüne övüne "gittim, yendim, karısına davarına el koydum" diyebilir mi? Bunu övüne övüne söylemesi, "budun"un bir bağımlılık, kulluk ilişkisi olduğunu ortaya koyar.

BİLGE KAĞAN VE ALPASLAN İÇİN 'TÜRK' OLMAK DEĞİL 'BEY' OLMAK ÖNEMLİ

Burada "budun" denen halk topluluğunun, sadece Türk değil, civarda yaşayan tüm kabile toplulukları olduğu anlaşılıyor. Aralarında ırksal ve dilsel bir birlik de sözkonusu değildir. Türkçe konuşmayan halklar da Göktürk hanedanına bağımlı hale gelmiştir ve **Bilge Kağan**'ın budunu olmuştur. Millet olmadığını gösteren diğer bir kanıt da budur. Ayrıca **Bilge Kağan**'ın Türk dediği topluluk, bir kavim bile değildir. Orhun Yazıtları dikkatle incelenirse görülür ki, bir sülale, hatta o sülaleye kan bağıyla bağlı en fazla bir boy sözkonusudur. Fakat daha sonra o boy etrafında toplanan tüm halklar, dışardan bakan topluluklar tarafından, Çinliler, Araplar tarafından "Tucyu" veya "Türk" diye adlandırılmıştır.

Buradan da görülür ki, Göktürkler zamanında bir Türk milleti yoktu. Daha sonra Selçuklular, Osmanlılar zamanında da bir Türk milleti yoktu. Bir Türk kavmi vardı, ama kavim millet demek değildir. Kavim, aynı dili konuşan, ortak bir etnik kökeni olan halk topluluğudur. Bu topluluğun içinde bir milli bilinç yoktur. Milli bilinci burjuvazi yaratacaktır.

Tarihsel metinleri inceleyelim. Ne **Alpaslan**, ne **Tuğrul Bey**, ne **Çağrı Bey**, ne onlardan sonra gelen Anadolu Selçukluları, **Süleyman Şah**, **Keykavuslar**, **Keykubatlar**, bunların hiçbiri kendini Türk olarak adlandırmadı. Osmanlı Padişahları kendilerine "Türk Sultanı" değil "Rum Sultanı" derlerdi: Sultan-ı İklim-i Rum. O zamanki kimlik, Türk olmak, Arap olmak değil, bey olmak veya kul olmaktı. Bir padişaha veya bir beye, "senin kimliğin ne?" dendiği zaman, hiçbir zaman "Türküm" demez, çünkü öyle bir bilinç yok. "Ben beyim" der. Çünkü orada "bey" olmak önemli. Bu bey, Rum kavminden de olabilir, Türk kavminden, Arap vb. kavminden de. Bunlar arasında zaten bir ortak ideoloji ve kimlik vardır, bu anlamda birbirlerini "yabancı" değil "bizden" olarak görürler.

ASİLDİR, TABİİ BAŞA GEÇER!

Bunun en güzel kanıtı da Avrupa'daki krallıkların, hanedan seçerken hiç kendi kavminden hanedan aramamalarıdır. Bakalım Avrupa'daki krallıklara; her kavmin tepesine bir başka kavimden hanedan oturmuştur. Bu durum Ortadoğu için de geçerlidir. Bir çoğunun aklı almaz: Safeviler Türk. Niye İran'ın Şahı olmuşlar? Türkler de övünür, Safeviler Türk olduğu halde İranlılara hükmetmişler. Halbuki onlar da asil bir soydur ve asil oldukları için şahlığı ele geçirebilmişlerdir. O zaman bir milli bilinç olmadığı için, kimse "benim başıma yabancı bir soy geçti" diye düşünmemiştir. Bir asil soydur, tabii geçer!

Bir başka örnek; Mısır'da Kölemen Devleti. Çerkez Kölemen gelmiş, Mısır'ın başına geçmiş. Mısır halkı ile, üstteki yönetici hanedan arasında bir etnik bağ yok. Niye Çerkezler geçiyor Mısır'ın başına? Veya niye Moğollar akıyor 13. yüzyılda Çin hanedanını ele geçiriyorlar? O deniz gibi bir Han milliyetinin başına bir Moğol hanedanı geçiyor. Yine bir Türk hanedanı Tabgaçlar yönetmiştir Çin'i. Son Çin hanedanı ise Mançu idi.

Ortadoğu'da olsun, Avrupa'da veya Uzak Asya'da olsun, feodal dönemde toplulukların bir milliyetçilik ideolojisine, bir milli bağa sahip olmadıklarını görüyoruz. Bu, o ülkenin yöneticileri ile halkı arasındaki ilişkilerde de ortaya çıkıyor. Kimse "tepemde yabancılar var" diye düşünmüyor. "Bunlar beni yönetir, çünkü bunlar asil bir soydan gelmiştir, soyludur" diye düşünüyor. Kimliği de soyluluk belirliyor. Millet olarak Türk, millet olarak Fransız, Alman kavramı tamamen kapitalizmle birlikte ortaya çıkıyor.

MİLLETİN OLUŞMASINDA DEVLETİN ROLÜ

- Peki, milletlerin oluşmasında devletin rolü nedir?

- Önemli bir soru. Az önce burjuvazinin milleti yarattığını belirttik. Önce milli bilinç vardı, sonra millet oldu. Burada burjuva devletinin çok önemli bir rolü var. Burjuvazi bir hakim sınıf haline gelip, devlet aracına sahip olduğu zaman, daha milletler oluşma halindeydi. Bir piyasa oluşmaya başlamıştı, ama o piyasada karşı karşıya gelen sınıfların mensupları henüz daha eski feodal ideolojilerin etkisinden tamamen kurtulmamışlardı. Ama burjuvazi ele geçirdiği devletle, yukardan aşağıya milliyetçiliği ve milli bilinci yerleştirdi. Devletin burada son derece önemli rolü oldu. Şöyle özetleyebiliriz: Milli bilinci burjuvazi yarattı. Milleti özellikle burjuva devleti yarattı. Elbette milli denen çaptaki piyasa temelinde! Yani devlet kuramamış burjuvaziler, kendi milletlerini oluşturmakta büyük sıkıntılar içerisine girdiler ve ancak devlet kurarak bu oluşumu tamamlayabildiler.

Bazı geç oluşan veya oluşum sürecinde bulunan milletler var. Nedeni devletsiz kalmalarıdır. Farklı etnik kökenden gelen insan topluluklarını bir devlet çatısı altında birleştirdiğin zaman, o devletin hakimi olan sınıf, burjuvazi, bu farklı etnik kökenden gelen insanları da özümleyip tek bir millet olarak birleştirir.

- Bu noktada örneğin Kürtlerin durumu nedir? Bir Kürt devleti yok.

- Millet bir süreç. Bir insanın hayatı gibi düşünebiliriz. Doğuyor, bir çocuk olarak, sonra gençlik ve yaşlılık. Türkler geç milletleşti. Kürtler, Türklerden daha da geç girdi bu sürece. Osmanlı devletinin hakim olduğu topraklarda Türkler ve Kürtler en geç milletleşen topluluklardı. Kürtlerin bir devletinin olmaması, bu milletleşmeyi daha da geciktirmiştir. Fakat bunu, Kürtlerin şimdi bir millet olmadıkları anlamında söylemiyorum. Milletleşme, bir sürecin yaşanmasıdır. Bu sürece adımını attığı andan itibaren, o topluluğu

☞

Ortaçağ'da millet yok asalet var

Benedict Anderson'un Metis yayınlarından 1993 yılında çıkan "Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması" başlıklı eserinden aktardığımız bu alıntılar, Ortaçağ'da çeşitli halk topluluklarının başına geçen hanedanların millilikle hiçbir ilgileri olmadığını, 'asil' olmanın belirleyiciliğini vurguluyor.

"*Romanoflar* Tatarlar'la Letonyalılar'ı, Almanlar'la Ermeniler'i, Ruslar'la Finliler'i yönetiyorlardı; *Habsburglar* Macarlar'la Hırvatlar'ın, Slovaklar'la İtalyanlar'ın, Ukraynalılar'la Avusturya Almanları'nın üstüne tünemişlerdi. *Hanover hanedanı* İskoç, İngiliz, Galli ve İrlandalılar'ın yanı sıra Bengalliler ve Quebecliler üzerinde de hüküm sürüyordu. Dahası kıtada aynı hanedanın üyeleri sık sık, farklı, bazen de rakip devletleri yönetiyorlardı. Fransa ve İspanya'yı yöneten *Bourbonlar*, Prusya ve Romanya'yı yöneten *Hohenzollernler*, Bavyera ve Yunanistan'ı yöneten *Wittelsbachlar* hangi millete ait sayılacak?"

"Eninde sonunda Britanya İmparatorluğu olacak birimin, 11. yüzyılın başından beri 'İngiliz' olan bir hanedanlık tarafından yönetilmemiş olması boş bir vakadır: O zamandan beri Normanlar'dan (Plantagenetler), Galliler'den (Tudorlar), İskoçlar'dan (Stuartlar), Hollandalılar'dan (Orange Hanedanı) ve Almanlar'dan (Hannoverliler) oluşan alaca bulaca bir grup kendine imparatorluk tahtında bir yer buldu. Filoloji devrimine ve İngiliz devriminin 1. Dünya Savaşı'ndaki ihtiyaçlarına varıncaya kadar buna kimse aldırmadı da."

"Habsburglar bilinçli ve sonuç alıcı bir tarzda Almanlaştıran bir güç değillerdi... Almanca konuşmayan Habsburglar dahi vardı. Zaman zaman Almanlaştırma politikalarını teşvik eden Habsburglar'ın çabalarını milliyetçi bir bakış açısı yönlendirmiyordu; önlemleri imparatorluklarını birleştirme ve evrenselleştirme niyetlerinin sonuçlarıydı."

Orhun Yazıtları ve gerçek

Bilge Kağan'ın budunları millet mi?

Göktürk kabilelerinin meydana getirdiği birliğin başında bulunan Bumin Kağan, Göktürk konfederasyonunun kuruluşunu şöyle özetliyor: "*Ordu sevk ederek dört tarafındaki budunu hep tabi kıldım. İlliyi ilsizleştirip, kağanlığı kağansızlaştırdım. Başlıya baş eğdirip, dizliye diz çöktürdüm. Doğuda Kadırkan Ormanına kadar, batıda Demirkapı'ya kadar kondurdum. İkisi arasındaki pek teşkilatsız Göktürk'ü düzene sokarak öylece onurdum.*"

Orhun Yazıtlarında geçen "*budun*" sözcüğü, milliyetçiler tarafından çevrildiği gibi "*millet*" anlamına gelmiyor, bir tabiyet ilişkisini ifade ediyor. Yazıtlarda Bilge Kağan "*Türgiş Kağanı türkümüz, budunumuz idi. Dokuz Oğuzlar budunumuz idi*" diyor. Hakim durumda olan Göktürk boylarıyla Dokuz Oğuz, On Uygur, Kırgız, Tarduş, Tobi, Tatar, Kıtay vb. kavimleri arasındaki tabiyet ilişkisi, feodal ilişkilerin tohumu idi. Sayılanlar, Bilge Kağan'a bağlı halk topluluklarıdır. Tarımdaki toprağa bağlılığın yerine, burada belli bir aristokrata (Bilge Kağan'a) bağlılık, "*işini gücünü ona verme*" söz konusuydu. Bilge Kağan, Orhun Yazıtlarında sık sık şöyle söylüyor: "*Dört taraftaki budunu hep tabi kıldım, düşmansız kıldım, hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor*". "*Tabi kılmak*", "*itaat etmek*", "*işi gücü vermek*" terimleri, milli bir ilişkiyi değil, bağlılık ilişkisini gösteriyor.

Hatta Bilge Kağan, savaşarak itaat altına aldığı "*budun*"ların tüm mal ve mülklerine, karılarına ve çocuklarına el koyduğunu da belirtiyor: "*Tengut budununu bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım*", "*Basmıl Idık Kut, soyumdan olan budun idi. Kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim, tabi kıldım, malını çevirip getirdim*". Bu aktarmalar da "*budun*" sözcüğünün "*millet*" anlamına gelmediğini kanıtlıyor. Bilge Kağan'ın milleti yoktu, budunları, yani kendisine tabi kıldığı halk toplulukları vardı.

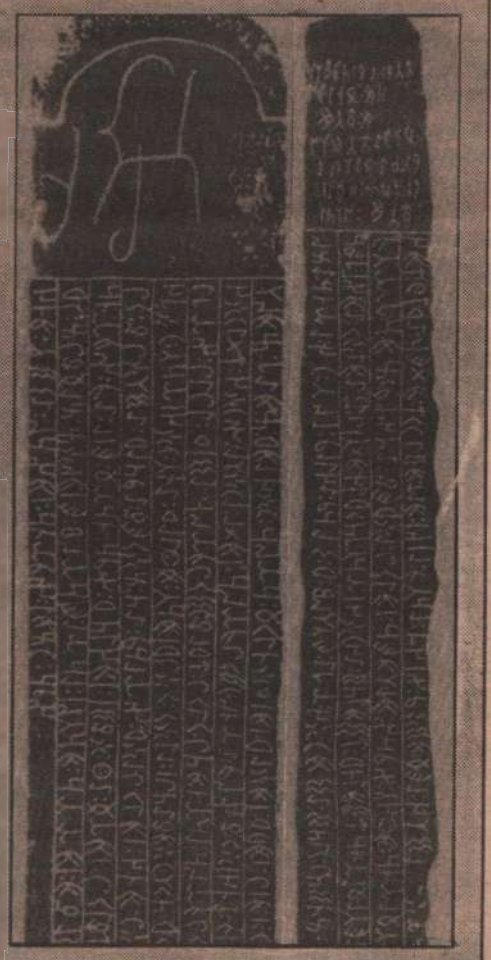

Selçuklu Veziri ve devlet teorisyeni Nizamülmülk'ün Sultan'a öğüdü:

'Ordunu değişik kavimlerden kur'

Selçuklu Veziri ve devlet teorisyeni Nizamülmülk'ün ünlü eseri "Siyasetname"de Türklük bilincinin kırıntısı bile yoktur. Nizamülmülk, genç bir feodal devletin, Türkler dahil çeşitli kavimlerden tebaya hükmetmesi sanatının ilkelerini belirler. Türkleri başka kavimlerle dengelemek, çeşitli kavimler arası çatışmaları canlı tutarak saltanatı sürdürmek, bu sanatın incelikleri arasındadır. Nizamülmülk'ün ideolojisi, milliyetçilik değil, yeni feodal aristokrasinin ihtiyaçlarına cevap veren Sünni İslamdır. Selçuklu Sultanına, ordunun çeşitli kavimlerden oluşturulmasını öğütler. Kavimler arası düşmanlığın ve rekabetin orduyu daha güçlü kılacağını söyler. *"Eğer asker aynı soydan olursa bundan büyük hatalar doğar. Her cinsten olması için çok çalışmalıdır. 2000 Deylemli ve Horasanlının sarayda devamlı bulundurulması, bunların da saray mensuplarını bilmesi ve gerekeni kusursuz yapmaları gerekir. Bunlardan bazılarının Gürcülerden ve bazılarının da diğer bütün cinslerden daha iyi insanlar olan Fars çobanlarından olmaları uygun olur.*

"Hikâye: Sultan Mahmud'un Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Guri, Deylemli gibi her cinsten askeri vardı. Seferde her gece her soydan birinin yatakhane bölümüne gidip, kendi soyunun bölümünü kontrol etmesi bildirilmişti. Hiçbir kavim diğerinin korkusundan sabaha kadar yerinden kıpırdayamazdı. Gündüz savaş varsa her kavim savaş düzenine girer, muharebe anında filan soy gevşeklik gösterdi, başarısızdır diyerek utanmamaları için, isimleri adına çalışırlar, hepsi bir diğerinin üstüne çıkmağa gayret ederlerdi." (Dergah Yayınları, s. 146)

TÜRK KÖLE OLURSA DEĞERLİ

Nizamülmülk'ün Türkmenlere yaklaşımı da, köle gibi hizmet ettiklerinde değer vermek biçimindeydi:

"Türkmenlerden her ne kadar bıkkınlık gelmişse de, sayıları fazla olduğundan ve devletin kuruluşunda çok hizmet ederek, sıkıntı çektiklerinden, hepsi akrasadırlar ve bu devlet üzerinde hakları vardır. Çocuklarından bir kişinin imi tespit edilerek, devamlı meşgul olması için sarayın 1000 kölesinin silah ve hizmet öğretimi ona verilmelidir. Böylece insanlarla birlikte otururlar, gönülleri ısınır ve köleler gibi hizmet de ederler. Neticede yaradılışlarında mevcut olan nefret ortadan kalkar. İhtiyaç hasıl olduğu zaman işaret edildiği an, 5000-10000'i atlarına binip köleler gibi teçhizatlanarak hizmete koşarlar." (s. 149)

bir millet olarak tanımlamak gerekir. Fakat bazı olgulara bakalım: Kürtlerin bir devleti olmadığı için, edebiyatlarını, sanatlarını, alfabelerini bir milli dil biçimini kullanarak geliştiremediler. Kuşkusuz bir sanatları ve edebiyatları var ama, bir milli dil geliştiremediklerini görüyoruz, devlet olamadıkları için. Dört tane ayrı diyalekt olduğunu, bunların arasında anlaşmanın güç olduğunu görüyoruz.

MİLLİ DİLİ DE PİYASA YARATTI

Aynı şey Fransızlar için de, Almanlar ve İtalyanlar için de geçerliydi. İtalya'da birliğin sağlandığı sırada İtalyanca konuşanların oranı yüzde 2.5 idi. Bu yüzde 2.5'luk nüfus, devlet sayesinde yüzde 100'e çıktı, birçok etnik grubu yutarak. Milletler aslında büyük bir oburluk olayıdır. Bir etnik grup çok sayıda etnik grubu, bir dil çok sayıda dili hızla yiyip içine sindirerek milletleri ve o dilleri oluşturmuştur. Bugün Alman milletinin karnını açın, içinde 8-10 tane farklı kavim bulunur. Aynı şey İtalyanlar için de geçerlidir. İtalyanca, yüzde 2.5'tan yüzde 100'e çıkana dek birçok dili de tasfiye etmiştir. Kürtler bu süreci, hem kapitalizm yatağına geç girdikleri için, hem de devlet oluşturamadıkları için daha arkadan ve ağırdan yaşıyorlar. Bütün dillerin geçmişine bakın, dört değil, 44 diyalekt vardır. Ama devlet, bu 44 diyalektten bir tanesinin diğer 43 tanesini yutarak hakim olmasını sağladı. Kürtlerde devlet olmadığı için bu farklılıklar oluyor. Aynı şey Asya'daki kendine Türk denen kavimler için de geçerli. Buralarda da çok çeşitli diller ve diyalektler görüyoruz. Bunlar şimdi, yeni yeni devletlerine sahip oldukları için, bu diyalektlerden bir kısmı hakim hale gelecek.

- Genelde millet kavramı açıklanırken, aynı dili konuşmak ve aynı coğrafyayı paylaşmak unsuru üzerinde durulur. Bunlar millet kavramına bir nesnellik kazandırmıyor mu?

- Kuşkusuz; ama bunlar bir millet olmaya yetmiyor. O coğrafya onbinlerce yıl önce de vardı. Üzerinde konuşan insanlar da vardı, ama onlar bir millet değildi. Yani coğrafya ve dil, milleti oluşturan esas etkenler değil. Millet, piyasayla birlikte oluştu, ama piyasa da tabii oradaki insan topluluğunun belli ortak özelliklerini kullanarak milleti oluşturdu. Coğrafya zaten piyasa. Coğrafyanın sınırlarını piyasa oluşturuyor. Dil ise coğrafya kadar kesin bir etken değil. Örneğin bir İsviçre milleti oluştu, dört ayrı dili birden konuşuyor. Bir Belçika milleti oluşuyor, hem Flamanca konuşan var, hem de Fransızca. Dil önemli bir etken ama belirleyici değil. Belirleyici olan piyasa. Piyasa devreye girince bütün bu etkenleri kullanıyor ve değerlendiriyor milletin oluşumunda. Dil, pazarda anlaşabilmek için önemli. "Bana bir kilo ıspanak ver" dediğin zaman, adam sana havuç tartmayacak. Meta üretiminde ve piyasadaki insanların anlaşmasında böyle bir rolü var. Ayrıca yerel lehçeleri ortadan kaldıran da piyasadır. İnsanlar yerel pazarda karşı karşıya geldiği zaman yerel lehçe kendini koruyor, sürdürüyor. Ama Eskişehir pazarından Türkiye pazarına çıktığınız zaman, Eskişehir'deki lehçeyle Türkiye pazarında anlaşma sağlayamazsınız. Bu nedenle milli dili de piyasa yaratmıştır.

Alparslan ve Fatih Sultan Mehmet için Türk olmak değil sultan olmak önemliydi.

MİLLİ KÜLTÜR DİYE BİR GERÇEKLİK YOK

- Milli kültür nedir? Öncelikle kültür kavramının bir açıklanışını alalım sizden, daha sonra milli kültür.

- Türkçede, kültürün ne olduğu pek bilinmiyor. Okumak ve yazmakla, bazen edebiyatla, bazen sanatla karışıyor. Aslında kültür, insan emeğinin ürettiği bütün maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Daha somut belirtecek olursak, bir toplumun maddi üretim deneyimi, makineler gibi üretim araçları, üretim güçleri, şehircilik, yerleşme, barınma, beslenme, giyinme, sağlık alanlarındaki faaliyetleri ve birikimleri, devlet ve hukuk düzeni, sanat, edebiyat, eğitim, bilim, felsefe, estetik ve ahlak düzleminde yarattığı değerler, bunların hepsinin toplamı kültürü oluşturur. Kültürü, maddi ve manevi kültür olarak iki başlıkta incelemek olanaklı. Türkçemizde ise bugün daha çok kültür diye manevi kültür anlaşılıyor.

Milli kültür diye bir gerçeklik ise yoktur. Kültürler milletlere göre birbirinden ayrılmıyor. Türklerin ayrı, Fransızların, Almanların ayrı bir kültürleri yok. Bütün bu topluluklar belli kültürel aşamalardan geçiyorlar. Bunların hepsi, bir tarihte sınıfsız toplumlardı. Cermenler de, Türkler de, Slavlar da... Bu sınıfsız toplumları karşılaştıralım. Amerikalı yerlilerle Avustralya'daki ilkel komünal aşamadaki toplulukları karşılaştıralım, hepsinin kültürleri özü itibariyle ortaktır. Bir ilkel toplum kültüründen söz edilebilir. Ekonomik planda, toprakta ancak o topluluğu doyuracak kadar üretim yapılabilen bir teknolojik gelişme düzeyi. Manevi kültür alanında da, kabile toplumundan gelen eşitlik, birbirine ve kabileye candan bağlılık, canını kabile için feda etme, gerçek bir kabile kardeşliği, kan bağının yarattığı kardeşlik gibi olguları görüyoruz.

SALUR KAZAN İLE KARACUK ÇOBAN'IN KÜLTÜRLERİ ZIT

Sınıflara bölünmenin başladığı çağın da tüm topluluklarına bakınız, bunların kültürleri de öz itibariyle birbirine benzer. Örneğin Homeros destanını alın, **Hektor, Paris** gibi kahramanlara bakın, onların kültürü ile bizim Dede Korkut hikayelerindeki **Boğaç Bey, Salur Kazan** gibi kahramanların kültürü, ideolojileri, değerleri aynıdır. Biri Ege-Yunan kültürü, diğeri Asya-Türk kültürü diye birbirinden ayıramazsınız. Diller farklı olabilir, o önemli değil, dil biçimdir. Dil bir araçtır. Bu destanların hepsi, sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçiş çağının, askeri demokrasi denen kahramanlar çağının kültürüdür. Ve o kahramanların ideolojisi Türk olsun, Yunan olsun, Fin olsun aynıdır. Destanları okuduğunuz zaman, sanki o kahramanlar birbirlerini görmüşler, değerlerini, fikirlerini birbirlerine aktarmışlar gibi gelir. Sınıflı topluma geçişte oluşan aristokrasinin gururu, emekçiye yukardan bakışı, kahramanlık ve şiddete verdiği önem, kıskançlıkları vs. hepsinde ortak değerlerdir. Buradan da görürüz ki, milletler ve kültürleri ayıran sınır üst üste gelmez. Kültürler arasındaki fark, sınıflar arasındaki farkla üst üste gelir. Farklı sınıflar, farklı kültürlere, farklı ideolojilere sahiptir.

Örneğin, Dede Korkut hikayelerinden birinde **Salur Kazan** savaşa giderken yanında **Karacuk Çoban** vardır. Biri beydir, asildir, diğeri çobandır. Bey silahlıdır, çoban ise silahsız. O zaman emekçi halk silahsızdı. Silah taşımak ve silahlı olmak tamamen aristokrasiye aitti. Ama bir çatışmada **Karacuk Çoban, Salur Kazan'ı**

Türkçülüğün ilk teorisyenlerinden Yusuf Akçura'nın itirafı:

'Türklere milliyet fikri 19. yüzyıl sonunda Batıdan geldi'

Türkçülüğün ilk teorisyenlerinden sosyolog Yusuf Akçura, bugünkü anlamıyla "milliyet fikri"nin Batıda 19. yüzyılın ortalarında geliştiğini, Türklere oradan geldiğini ve 19. yüzyılın sonlarına doğru yayılmaya başladığını tespit ediyor. Milliyet fikrinin Batıda ortaya çıkması doğal, çünkü kapitalizm ilk kez orada filizlenmişti. Akçura'nın bilimsel gerçeklere bağlı bir sosyoloğun itirafları olarak da düşünebileceğimiz tespitleri, Türk milletinin ezelden beri var olduğunu savunan gerici Türk milliyetçilerinin bilimsel olmayan tezlerini çürütmektedir. Alıntılar, Yusuf Akçura'nın Kültür Bakanlığı yayınlarından çıkan "Yeni Türk Devletinin Öncüleri" adlı eserinden aktarılmıştır.

"Kabile ve kavmiyet hissinin, milliyet derecesi fikrine yükselmesi, Doğuda değil Batıda meydana gelmiştir. Avrupa kavimleri, bir çok amillerin tesiri altında, özellikle 15. asırdan itibaren, milliyet mevzuunu işleyerek, nihayet 19. asır ortalarına doğru, bugün anladığımız mânâda milliyet fikrini tayin etiler."

"Fikir Avrupa'dan gelmiş olduğuna göre, Avrupa ile en çok temas ve münasebeti olan, Avrupa medeniyetinden az çok feyz almaya başlayan Türk kavimlerinin, diğerlerinden evvel bu fikirle tanışmış olmaları icabeder. Bu şartlara hâiz Türk kavimleri, eskiden Osmanlı Türkleri denilen Batı Türkleri ile Kırım Türkleri ve Kuzey Türklerinin İdil havzasında yaşayan kısımları ile Kafkasya'da oturan Azeri Türkleridir. Gerçekten 19. asrın sonlarına doğru, Türklerin bu dört kümesinin dördünde de milliyet fikrinin ortaya çıkarak yayılmakta olduğunu görüyoruz." (s. 4-5)

Türk milliyetçiliğinin ilk teorisyenlerinden Yusuf Akçura

İLK TÜRKÇÜ, TÜRK DEĞİL!

İlk Türk milliyetçileri, milliyetçilik akımının Türkler'e Batıdan geldiğinin o kadar bilincindeydiler ki, Türklüğü Avrupalılıkla ilişkilendirme çabaları içine de girmişlerdi. Yine aynı eserinde **Akçura**, ilk Türkçülerden **Celaleddin Paşa**'nın bu tür zorlama tahlillerini aktarır:

"Celaleddin Paşa'ya göre Türkler, bugün Avrupa'da oturan kavimlerin mensup oldukları ırktandır. Müellif bu ırka 'Türo-Ariyen' ünvanını verir ve bu münasebetle 'Türo-Ariyenizm' dediği etnoloji nazariyesine dalarak, filoloji, lenguistik sahasına geçer." (s. 22)

En ilginci; Akçura'nın sözünü ettiği ilk Türkçülerden **Mustafa Celaleddin Paşa**'nın Türk değil, Leh olmasıydı. **Akçura**, aynı kitapta Celaleddin Paşa hakkında şu bilgileri verir:

"Mustafa Celaleddin Paşa, 1848 ihtilallerine katıldığı için vatanını terke mecbur olmuş Leh asilzadelerinden Konstantin Bojenski'dir... Henüz 22 yaşında iken memleketi olan Lehistan'ın kurtulması gayesiyle 1848 ihtilallerinin Poznanya'dakine iştirak etmiş ve ihtilalin muvaffak olmaması üzerine, birkaç vatandaşıyla beraber, o zamanlar Leh ve Macar milliyetçilerine çok cömertçe kucağını açan Osmanlı ülkesine iltica eylemiştir. Osmanlı Hükümeti, genç Leh milliyetçisinin umumi ve askeri bilgilerini, bilhassa harita çizimindeki ciddi maharetini dikkate alarak kendisini Erkân-ı Harbiye yüzbaşılığı rütbesiyle Osmanlı ordusuna kabul ve harita şubesine memur etmiştir. Yüzbaşı Bojenski o sıralarda İslamiyeti resmen kabul ederek bizzat Şeyhülislam Efendi tarafından Mustafa Celaleddin diye isimlendiriliyor ve Erkân-ı Harbiye Mirlivalarından Ömear Paşa'nın kızını alıp tam bir Türk, müslüman ailesi teşekkül ediyor." (s.25)

KÖR MİLLİYETÇİLERİN AKÇURA'YA İTİRAZI

Yusuf Akçura'nın bu bilimsel tespitleri, sonradan gelen gerici Türk milliyetçilerinin hoşuna gitmemiştir. **Akçura**'nın söz konusu eserini "Türkçülük" adıyla Türk Kültür Yayınlarından yayına hazırlayan **Sakin Öner**, kitaba yazdığı önsözde **Akçura**'yı şöyle eleştiriyor:

"Türkçülük tarihi yönünden oldukça büyük bir öneme haiz olduğunu belirttiğim, Prof. Yusuf Akçura'nın bu eserinde bazı eksiklerin bulunduğunu belirtmekte fayda görüyorum. Bir çok fikir adamı, tarihçi ve sosyoloğun içine düştüğü yanlışa, bu eserde de düşülmüş, Türkçülük cereyanının Batı kaynaklı olduğu ve Tanzimattan sonra başladığı görüşünden hareket edilmiştir. Halbuki bugün eldeki tarihi belgeler, Türklük şuurunun, milliyetçilik fikrinin daha sözlü edebiyat döneminde teşekkül eden ilk destanlardan itibaren Türklerde bulunduğunu ortaya koymaktadır." (s.12-13)

Bir yanda bilimin itirafı, diğer yanda kör milliyetçiliğin itirazını görüyoruz.

---

kurtarır. Bu **Salur Kazan**'ı kahreder. Nasıl olur da bir çoban, bir beyi kurtarabilir. Silah taşıma hakkı bile olmayan bir çoban! Bu bile bir milli kültür olmadığını ispat eder. **Karacuk Çoban** ile **Salur Kazan**'ı birleştiren bir ortak değer yok. Tersine, **Karacuk Çoban, Salur Kazan** tarafından aşağılanır. **Salur Kazan** da onu aşağıladığı ölçüde vardır. Burada iki farklı kültür çatışır.

Bunu Divan-ı Lügat-it Türk'te de görürüz. Bir "ak kemikli budun" var, bir de "kara kemikli budun". Ak kemikli budun asiller, kara kemikli budun ise halk kesimi. Bu iki farklı kültürü ifade eder.

NEDİM İLE PİR SULTAN KARŞI KARŞIYA

Nitekim bu kültürel farklılaşma Selçuklu ve Osmanlı saraylarında doruğa çıkar. Osmanlı ve Selçuklu sarayının kültürüne bakın, bir de onlara muhalefet eden göçebe ve köylü kitlelerin kültürüne bakın, bunlar zıt ve karşı karşıyadır. **Baki**'nin şiiri ile, **Dertli**'nin şiiri; **Nedim**'in şiiri ile **Karacaoğlan**'ın, **Yunus Emre**'nin, **Pir Sultan**'ın şiiri karşı karşıyadır. Çarpışan değerler vardır, bir ortak kültür yoktur.

Burada dilde bile bir farklılaşma görüyoruz. Emekçi halk kitlesini ezen kültürü üreten feodal hakim sınıf, yine Türkçe konuşmaktadır ama, öyle bir Türkçe ki, halkın anlaması bile zor. Kendi arasında anlaşılan bir ağza dönüşmüş. Hatta bunda aşırıya giden Selçuklular, sarayda Farsça konuşmuş. Prusya sarayında da Fransızca konuşulurdu. Rus sarayında da öyle. Kendi halklarına yabancı olan, o sırada itibarlı bir feodalitenin dilini benimsemiştir bir çok saray. Selçuklu sultanlarının adları bile Türkçe değil. Keykavus, Keykubat ne demek? Farsçada bile uydurma olan adlar almışlar. Bu derece toplumdan ve halktan kopuklar.

MİLLİ KÜLTÜR, HER YERDE BURJUVA KÜLTÜRÜDÜR

Kapitalizm çağında da bir ortak milli kültür yok. Yani bir Türk kültüründen söz edilemez. Türk denen milletin toplam olarak yarattığı bir kültür yığını vardır, ama bu işçisiyle, burjuvasıyla aynı kültür değildir. Türklerin yarattığı herşey Türk kültürüdür dersek, o zaman böyle bir şey vardır. Ama içine baktığımız zaman, birbirine benzeyen şeyler değil, her çağda iki farklı kültürü görürüz. Feodal çağda, feodal hakim sınıfın kültürü ile köylü kültürü. Kapitalist çağda, burjuvazinin kültürü ve emekçi halkın kültürü olarak iki farklı kültür görürüz. Hakim sınıf kültürünün pratik amacı, toplumun ürettiği değerlere mülk sahiplerince el konması, yani sömürüdür. İdeolojik amaç ise hakim sınıfın değerlerinin toplumun bilincinde yeniden üretilmesidir. Ezilen sınıflar ise emek ürünlerini koparıp alan sisteme karşı koyma çabası içinde kendi kültürlerini üretmişlerdir.

Burjuvazi kendi kültürünü tüm milletin kültürü olarak takdim eder. Türk burjuvazisi, kendi kültürüne "Türk kültürü" der. Tüm burjuvaziler böyledir. Çünkü o milletin hakim sınıfıdır ve hakim kültürüdür. Diğer kültürleri ezmeye, yoketmeye, göstermemeye çalıştığı için, kendisininkini bütün milletin kültürü olarak sunar. Burada bir kültürel hegemonya çabası görüyoruz. Bu nedenle, nerede milli kültürden söz ediliyorsa, orada burjuvazinin kültürü söz konusudur.

Burjuvazi daha sonra tarihe dönüp, kendi ataları olarak kabul ettiği feodal ve köleci sınıfların kültürlerini de kendi milli kültürü olarak tanımlamıştır. Örneğin, bugün **Sabancı** ve **Koçlar**, Osmanlı hakim sınıflarının ve daha önceki **Bilge Kağanların, Kültiginlerin** kültürlerini de milli kültür olarak tanımlıyor. Aslında bu kültürler arasında da büyük farklar var. Bugün burjuvazinin kültürü ile Osmanlı sarayındaki kültür de aynı değil. Değerler tamamen farklı. Çünkü farklı bir üretim tarzı ve farklı bir sosyal sistem geçerli.

Milliyetçilik, burjuvazinin kültürel değeridir. İşçi sınıfının kültürü ise enternasyonalisttir. Çünkü ücretli işgücü sömürüsü kapitalist dünyanın ortak olgusudur. İngiliz işçisi ile Türkiyeli işçinin ortak kültürünü, manevi değerlerini, ahlakını, vb. bu toplumsal ilişki belirler. İşçi sınıfının kültürü; sömürüyü, baskıyı, yabancılaşmayı, sınıfları, milletlere bölünmeyi, devleti, orduyu ortadan kaldırmaya yönelen insan çabası içinde üretilir. Bu kültürün özü insanların değil, yalnız araçların yönetildiği bir kardeşlik dünyası yaratmaktır.

- Bu durumda milli kimlik denen olay, Türk kimliği, Kürt kimliği denen olay da bir yanılsama ve uydurma oluyor.

HEPİMİZ SABANCI İSEK TÜRK KİMLİĞİ VARDIR!

- Tamamen öyle. Şuna benziyor: Ben bir rençberim. Ama cebimde, TV reklamlarında görüldüğü gibi Singapur'da bile bankadan para çekebileceğim bir banka-

☞

matik taşıyorum. Ama o rençber veya o işçi hiçbir zaman Singapur'a gitmeyecektir. Bankamatiğe yabancı ve hiçbir zaman ihtiyacı olmayacak bir hayat yaşamaktadır. Aslında o banka kartının sahibi olan bir büyük sermaye var, fakat herkese "senin de bir banka kartın var" diye kendi kimliğini götürmüş, tüm topluma yaymış. Bu ideolojik hegemonyadan geliyor. "Hepimiz Türküz, bizim kimliğimiz budur" demek, "hepimiz bankamatikçiyiz" demekle aynı şeydir. Daha doğrusu, Türk kimliği şudur: "Hepimiz bir **Vehbi Koç**'uz, hepimiz bir **Sabancı**'yız". Doğru mu bu? Eğer hepimiz bir **Sabancı** isek, Türk kimliği de gerçektir. Ama öyle değil, bir kısmımız **Sabancı**'yız, **Koç**'uz; bir kısmımız işçiyiz.

PATRONUN KİMLİĞİ ÇEK DEFTERİ, İŞÇİNİN KİMLİĞİ İŞTEN ÇIKIŞ KAĞIDI

- Bir de Alman, Amerikan Sabancıları var tabii.

- Alman Sabancısı ile bizim Sabancımız arasında hiçbir ayrım yok. Birbirlerini Alman kültürü, Türk kültürü diye ayırıyorlar. Bakıyorsunuz kültürleri farklı değil. Dallas dizisinde dünya burjuvazisinin bir vitrinini gördük. **Ceyarlar, Sue Elenlar** hangi kültüre sahipse, bizim **Cem Boynerler, Semra Özallar, Sabancılar** da aynı hayatı yaşıyorlar, aynı değerlere sahipler. Aynı tüketimi yapıyorlar, aynı müziği seviyorlar. Bu müziğin bir kısmının kanun, bir kısmının kemanla çalınması önemli değil. Müziğin parçalarına yansıyan değerler aynı. Öte yandan bir Alman işçisiyle, bir Amerikan işçisiyle de Türk işçisi, Kürt işçisi aynı değerlere ve kimliğe sahip.

Aslında nüfus kâğıtları uydurma kimliklerdir. Büyük sermaye sahibinin kimliğini cebindeki çek defteri belli eder. Türkiyeli işçinin kimliği, her sabah bastığı karttır. Veya işten çıkış kâğıdıdır. Köylünün kimliği Ziraat Bankası'na imzaladığı ipotek senedidir. Ağanın kimliği duvarda asılı olan kırbacı, ayağındaki çizmesidir. Bunların hepsi farklı kimlikler ve farklı kültürlerdir.

"Ben Türküm" demek, beni belirlemiyor. **Vehbi Koç** da Türk, ben de. Nasıl oluyor? Ben işçiyim. Kimlikler bunlar, burjuva kimliği var, işçi kimliği var. Şimdi bakın, Türk kökenli işçi ile Kürt kökenli işçi arasında en ufak bir kimlik farkı var mı? Aynı hayatı yaşıyor, aynı işi yapıyor, aynı değerlere sahip, aynı sanat ürünlerinden hoşlanıyor.

Öte yandan **Selahattin Beyazıt** Kürt kökenli, **Sabancı** Türk kökenli. Bunların da kültürleri, hayatları, değerleri aynı. Şimdi **Beyazıt** Kürt kimliği, **Sabancı** Türk kimliği mi? Hayır. Bunların ikisi de burjuva kimliği. Bunlar Amerikan, Alman, Japon burjuvalarıyla da aynı kimliğe sahip.

Türk kimliğini Türk burjuvazisi, Kürt kimliğini de Kürt burjuvazisi işliyor. Kürt burjuvazisinin bir kısmı Türklerle beraber kalmak istiyor. Ama şöyle bir burjuva akımı da var Kürtler içinde. Dünya sermayesiyle anlaşıp, ayrı bir Kürdistan'ın, ayrı bir pazarın hakimi olmak. Bunlar da Kürt kimliği diye bir şey tutturdular.

MİLLİ KİMLİĞİ EMPERYALİST İDEOLOGLAR İŞLİYOR

- Peki bu ideoloji ne şekilde işlendi özellikle son yıllarda?

- 1980 sonrasında işlenmeye başlandı özellikle. Çünkü emperyalist ideologlar diyorlar ki, artık sınıf savaşları çağı geçti, din, millet ve kültür savaşları çağı geldi. **Huntington** diyor ki, "Dünyada yedi-sekiz tane büyük uygarlık vardır: Batı, Konfiçyüs, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika". Çok ilginç. Japon büyük sermayedarı da işçisi de aynı kategoride toplayarak, dünyadaki ezen-ezilen çelişmesini ve diğer sınıfsal çelişmeleri ortadan kaldırıyor. Zaten bunların çağı geçti diyor, dikkat ederseniz. Ve milli kimlik de tamamen bu analizle bağlantılı. Milli kimlik tezini 80 sonrasında özellikle sivil toplumcular işlediler. Sivil Toplumculuk, Türkiye'de Batı burjuvazisinin ideolojik acentalığı olarak ortaya çıktı. En sonunda zaten Helsinki Klübü'nü kurarak, Tanzimatçı geleneğin devamcıları olduklarını ortaya koydular.

Nedir Batı ideolojisi: Sivil toplum-resmi toplum ayrımı. Sivil toplumculuk özellikle aydınlar ve halkın içinde, sol kesimde yayılmaya çalışılıyor. Böylece

Emperyalist ideolog Huntington'un tezi:

'Kültür savaşları çağı başladı'

Amerikan siyasal bilimci **Samuel Huntington**'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yarı resmi yayın organı Foreign Affairs dergisinin Yaz 1993 sayısında yayımlanan makalesi, Yeni Dünya Düzeni'nin politikalarını açıklıyor. ABD, Doğu Avrupa ve Sovyetler'deki çözülme sürecinde "Demokrasi Projesi"nin kullanmıştı. ABD Başkanı **Ronald Reagan**'ın İngiltere Parlamentosu'nda 1981'de ilk kez dile getirdiği "insan hakları ve demokrasi" atağı, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 77 sayılı kararıyla belirlenmişti. Sovyetler'in çözülmesinden sonra hızla devreye sokulan ABD'nin yeni hegemonya atağı ise **Huntington**'ın "Uygarlıklar çatışması mı?" başlıklı makalesinde tanımlanıyor. Dinler ve milliyetler kavgasını meşrulaştıran söz konusu makale ABD siyasal çevrelerinde "Soğuk Savaş sonrası dönemin en çarpıcı çözümlemesi" olarak değerlendiriliyor. Makale, 16 Ekim 1993 tarihli Sabah gazetesinde özetlenmişti. Bazı kısımlarını oradan aktarıyoruz.

"Huntington'un iddiası ise, önümüzdeki dönemde dünya çapında çatışmanın temel kaynağı, kültürel olacak. Uygarlıklar arası çatışma, modern dünyada çatışmanın evriminin son aşaması olacak."

"Huntington'a göre uygarlık, dil, tarih, din, gelenekler, kurumlar ve insanların öznel kimlik duyguları gibi ögelerle tanımlanabilen, en geniş kültürel kimliktir. Halklar kimliklerini yeniden tanımlayabilirler; bunun sonucunda, uygarlıkların bileşimi ve sınırları değişebilir. Bugün dünyada yedi ya da sekiz ana uygarlık vardır. Bunlar: Batı, Konfiçyüs, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika uygarlıklarıdır. Önümüzdeki dönemde en önemli çatışmalar bu uygarlıkları birbirinden ayıran sınır bölgelerinde meydana gelecektir."

Samuel P. Huntigton. ABD'de politika dersleri veriyor

"Huntington, bunun nedenlerini şu gerekçelere bağlıyor: Uygarlıklar arasındaki farklar gerçek ve köklüdür. Bu farklılıklar yüzyılların ürünüdür ve kısa sürede ortadan kalkmayacaktır. Bunlar siyasal ideolojiler ve siyasal rejimler arasındaki farklılıklardan çok daha temellidir... Kültürel karakteristikler ve farklılıklar, siyasal ve ekonomik farklılıklardan daha güçlüdür. Komünistler demokrat olabilir, ama Azeriler Ermeni olamaz. Bir kimse yarı-Arap yarı-Fransız olabilir, ama yarı-Müslüman, yarı-Hıristiyan olamaz."

"Huntington Türkiye için şunu soruyor: mekke'yi reddedip, Brüksel tarafından reddedilen Türkiye gözlerini nereye çevirecek? Cevap, Taşkent olabilir. Nitekim Türkiye, Batı'nın da teşvikiyle, kendine bu yeni kimliği vermek için yoğun çaba harcıyor."

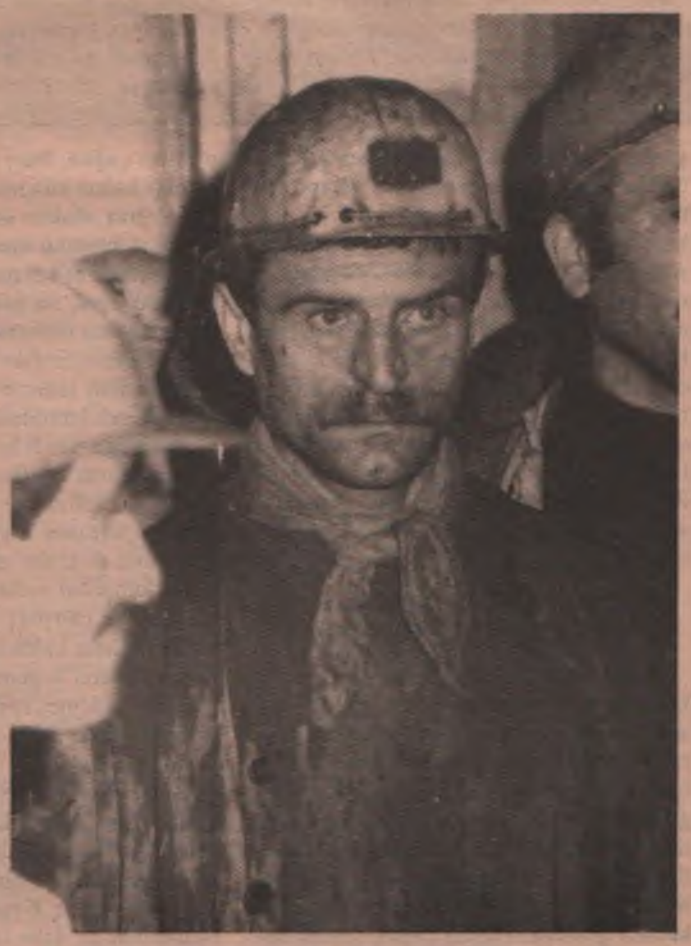

Yerli Ceyar'ımız Sabancı ile yandaki maden işçisinin kimliklerinin ortak olduğu söylenebilir mi?

sol kesim, aydınlar, bir devrim düşmanlığına, Jakoben düşmanlığına itiliyor ve işçi sınıfından koparılmak isteniyor. **Hitler**'in devletinden tutun, **Lenin**'in devletine kadar bütün devletler de aynı resmi toplum kavramı içine tıkıştırılıyor. Böylece halkın iktidardan uzak duracağı ve varolan hegemonyalara teslim olacağı bir ruhsal-kültürel ortam yaratılıyor. Kimlik ayrımları da Türkiye'de bu kesim tarafından vurgulandı ve geliştirildi. **İsmail Beşikçi** de bu resmi toplum-sivil toplum denen ideolojik tavrın temsilcilerinden biri olarak milli kimlik tezlerini işledi.

MİLLİ KİMLİK, İNSANIN KENDİNE YABANCILAŞMASI

- Bu ideolojik tavrın, dünya çapında yayılan milliyetçiliğin ve dinciliğin sonuçları nelerdir?

- Bu gelişmenin, insanlığın kanla ödeyeceği maliyetleri var. Bu kimlikler bizi bölmekte, parçalamakta, kendi gerçek kimliklerimizden koparmaktadır. Korkunç bir yabancılaşmadır bu. Milli kimlik, insanın kendine yabancılaşmasıdır. Kendi sınıfına, kendi öz yararına ve mutluluğuna yabancılaşması, kendi sınıf kardeşlerine yabancılaşmasıdır. Kendisini götürüp, düşmanlarına ait hale sokmasıdır.

Türk kimliğindeki ve Kürt kimliğindeki aidiyet, Türk'e veya Kürt'e ait olmak değildir. Türk burjuvazisine, Kürt burjuvazisine ve bunlar üzerinden dünya burjuvazisine ait olmak demektir. Sonuçta şu olmaktadır: Ayağınızda delik papuç var, ama beyninizde **Vehbi Koç**'un beyni var. Veya ITT şirketinin beyni var.

Bu uydurma kimlik bölünmeleri, küreselleşmenin mızrağı olarak kullanılıyor. Küreselleşme de zaten bu milli kimlik safsatasının dünya ölçeğindeki ifadesidir. Milli kimlikçiler diyor ki, "Biz hepimiz aynı kayıktayız, bu kayık batarsa hepimiz batarız; yüzerse birlikte yüzeriz". Küreselleşmeciler de diyor ki, bütün dünya ölçeğinde ezen ve ezilenler, burjuvalarla işçiler, toprak ağalarıyla köylüler aynı kayıktadırlar. Ruanda'da katledilenlerle Londra'nın büyük bankerleri aynı kayıkta.

BURJUVAZİ MİLLETLERİ ORTADAN KALDIRAMAZ

- Dünyadaki, özellikle Kuzey'deki son gelişmeleri dikkate alarak şunu sormak istiyorum. Dünya burjuvazisinin bu milletlere bölünmüşlüğü ortadan kaldırma potansiyeli var mı?

- Dünyadaki tekelleşmeye baktığımız zaman, ilk bakışta, sanki burjuvazi milletleri ortadan kaldıracak ve tek bir dünya milleti kuracakmış gibi bir sanıya kapılabiliriz. Fakat bu yanlış. Dünyadaki tekelleşme tek bir emperyalist devlet doğurmuyor. Tersine tekelleşme, büyük tekeller arasında savaşlara varan rekabet ve hegemonya kavgası içinde oluşuyor. Emperyalizm, daima birkaç büyük devlet arasındaki hegemonya savaşıdır. Tekelleşme, ezilen milletleri unufak etmekte ve ezmektedir. Bugün süreç o yönde. Ezilen dünyada infilaklar, parçalanma ve dağılmalar söz konusu. Çünkü tekeller onları yiyerek, onların kanını emerek büyüyor. Ama aynı zamanda büyük emperyalist devletler arasında dünya efendiliği için rekabet de ortadan kalkmıyor, tersine keskinleşiyor. ABD-Japonya, ABD-Almanya rekabeti derinleşiyor. Rusya'da şovenizm dalgası güçleniyor. Bütün dünyada ırkçılık yükseliyor.

Günümüzden milliyetçilik fotoğrafları: Bosna'da savaşan Suudi Arabistanlı askerin elinde bir Sırp kellesi.

Eğer burjuvazi milletleri ortadan kaldıracak potansiyele sahip olsaydı, son üç yılda ırkçılığın zayıflaması gerekirdi. Çünkü 1917 Ekim Devrimi'nden beri, burjuvazinin en güçlü ve atak olduğu dönemi yaşıyoruz.

Burjuvazinin atak yaptığı dönemde ırkçılığın başaşağı gitmesi gerekirdi. Tersine; Fransa'da, Almanya'da, Rusya'da, Japonya'da, dünyanın her yerinde ırkçılık yükseliyor. Demek ki burjuvazi, kaçınılmaz olarak milliyetçiliği, ırkçılığı yükselten, milletler arası bölünmeleri derinleştiren bir rol oynuyor.

Bu ekonomik temel olarak da mümkün değil. Piyasa, çok sayıda sermayenin rekabeti demek. Tekelci dönemde de piyasa ortadan kalkmıyor. Tekeller arası rekabetin alanına dönüşüyor ve üstelik bu rekabet silahlarla yürütülüyor. Bu nedenle tekelci dönem demek, rekabetin tamamen ortadan kalkması demek değil. Büyük sermaye grupları arasındaki rekabete dönüşmesi demek.

Zaten rekabet kalktığı gün kapitalizm de kalkar. Rekabetsiz bir kapitalizm mümkün değil. Kapitalizmde kaynaklar piyasada kâra göre dağılır. Kâr güdüsüyle dolaşım olur. Kâr ise, ancak bir rekabet temelinde var olabilir. İsterse bu, tekeller arası rekabet olsun. Rekabet ortadan kalktığı zaman, kâr da söz konusu olmaz. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet olduğu sürece, birden fazla özel mülkiyet olacaktır. Ve bu özel mülkiyetler arasında kaçınılmaz olarak bir rekabet vardır. Çünkü azami kâr özel mülkiyetin tunç yasasıdır, temel eğilimidir. Azami kâr da ancak rakibi altederek ve onunla kapışarak sağlanabilir. İşte bu, milliyetçiliğin ekonomik temelini yaratır. Bu nedenle milliyetçiliğin kapitalizm şartlarında ortadan kalkması maddi olarak, pratik olarak mümkün değil. Rekabetin ve milliyetçiliğin olmadığı tek bir dünya ekonomisi düşünecek olursak, bu ekonomi kapitalizm olamaz. Böyle bir dünya ekonomisi, kapitalizmi aşan, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmadığı bir sistem, yani sosyalizm olabilir.

KAPİTALİZM ÖLÜNCE MİLLET DE ÖLECEK

- Milletin doğumunu, gelişimini konuştuk. Son sorumuz milletin ölümünün koşullarına ilişkin olacak. Milletler, nasıl ortadan kalkacak?

- Kapitalizmin ölümüyle birlikte milletler de ölecek. Piyasanın, piyasa için üretimin, meta üretiminin ortadan kalkması, dolayısıyla özel mülkiyetin ortadan kalkması, kolektif mülkiyet, milletleri de ortadan kaldıracaktır. Tabii bu birdenbire olmayacak. Bir süreç içinde olacak. Tek tek bazı ülkelerde sosyalizmin zaferiyle, o kapitalist milletler işçi sınıfının hakim sınıf haline geldiği milletlere dönüşecektir. Ama işçi sınıfının hakim olduğu milletler bile biraz kapitalisttir. Çünkü milletin varlığı kapitalizmden bize kalmıştır. Ama sınıfsız toplumla birlikte, meta ekonomisi, dolayısıyla piyasa için üretim, dolayısıyla rekabet de bütün temelleriyle birlikte ortadan kalkıp sınıflar yok olunca, milletin de temeli ortadan kalkacaktır. Çünkü bir burjuvazi olmayacaktır ki, milli bilinci aşılasın. Dolayısıyla yapay olan, burjuvazi tarafından bir kurgu olarak zihinlerimizde yaratılan millet, burjuvaziyle birlikte ortadan kalkacaktır. Böylece bütün insanlık, bir insanlık denizinde buluşacak ve millet denen yabancılaşma da yok olacaktır.

Millet, insanlık tarihine giren muazzam bir yabancılaşmadır. Gerçi insanlığın yüzbinlerce yıllık tarihi gözönüne alındığında, milletin tarihi çok kısa -birkaç yüzyıllık tarihi var- ama insanlığı birbirini müthiş derecede yabancılaştırmıştır.

Milliyetçilik dönemindeki savaşlarda kurban edilen insan sayısı, eski feodal dönemle, kabile dönemiyle kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Çünkü milletin elinde çok gelişmiş teknolojik araçlar, silahlar, kitlesel imha araçları var. Ruanda'yı düşünün; Ruanda'da kabile savaşları olsaydı, bir yıl sürseydi, bu kadar insan ölmezdi. Ama çağımızda, milli boğazlaşmada, bir-iki ay içerisinde Ruanda'da bir milyon insan öldü. **Hitler** Nazizmi ve **Mussolini** Faşizmi, 50 milyon insana mal oldu. **Cengiz Han, Neron**, tarihin bu büyük kasapları, **Hitler** ve **Mussolini** yanında son derece masum ve insancıl yaratıklar olarak kalır.

Halk mantığı

Adam ŞENEL

Bilimsel düşünüşün "hastalığıdır" herhangi bir konuda düşünmeye, konuşmaya, yazmaya başlanmadan önce, kullanılacak kavramların tanımlanması. Onlardan ne anlaşması gerektiğinin açıklanması. Bu yüzden, kimi tanımlamada kalır. Konusunu işlemeye yer ve zaman kalmaz. Kimi onu bile yapamaz; tanımlamada takılır kalır.

HALK

Halk nedir? Bir konuşmamda "halk bir mitostur; halk kavramı demokrasi 'denen' siyasal düzenlerde egemen sınıfların ve kesimlerin içine saklandıkları kılıftır" anlamına gelen sözler söylemiştim. "Bunu kim anımsayabilir ki?" deyip, bu kez "halk" kavramının toplumsal bir karşıtı varmış gibi öremem yazımı. Kullanacağım "halk" kavramını tanımlamam, bu ara iki farklı amaç ("demokrasi" ve "düşünüş biçimi" konuları) için geliştirdiğim halk tanımlarını (hiç değilse kafamda) uzlaştırıp, açık bir tutarsızlığa düşmemem gerek. Tutarsızlık varsa onu "örtmem" gerek (!)

Tarihte, devrim dönemlerinde (önce soylulara sonra kentsoylulara karşı olmak üzere) "halk" adını hak eden gruplar görülmüştür. Bunlar, egemen yöneten sınıfa "karşı" olmak ortak paydasında birleşmiş insanlardan oluşan toplumsal birimlerdir. O tarihlerde halk, bir mitos değil, gerçekliktir. Sınıf savaşı kazanılınca "halk" yönetime geçer. Bu nedenle kurdukları siyasal düzenlere, ama kısa bir süre için olmak üzere, "halk yönetimi" (demokrasi) denebilir. Ancak zamanla, halkı oluşturan gruplardan devrime öncülük edip onu yönlendireni, direksiyonu ele geçirir. Yöneten sınıf konumuna yükselir. Öteki gruplar yönetilen sınıflar durumuna indirilir. Gerçekleşen bir azlık yönetimidir (oligarşidir) ama düzene "demokrasi" denmesi sürer gider. İşte o zaman, halk da demokrasi de birer mitostur. Yani kafada, sözde bulunan, olgular dünyasında karşıtları bulunmayan birer mitostur (oh be, tutarsızlığa düşmeden durumu kurtardım).

Bunun dışında, ama "gevşek" anlamı ile halk kavramının kullanılabileceği durumlar da vardır. Bir toplumun "ortalama" kişilerinin soyut toplamına "halk" denebilir. İkili sınıflandırmalarda, "aydın" kavramının karşısına ("cahil" yerine) "halk" oturtulabilir. Kitle toplumunun, kitle iletişim araçlarının etkisiyle (bağışlayın) "aptallaştırılmış" kişilerden oluşan toplamına da "halk" diyebilirsiniz.

Gördüğünüz gibi, halk kavramım, onu yağlayıp yıkayan, "sözde" göklere çıkaran, "uygulamada" yerin dibine batıran kimselerinkine benzemiyor. Birbirleriyle başbaşa kaldıklarında "halk sürüdür" gibi sözlerle asıl düşüncelerini ortaya koyan politikacıların halk anlayışından oldukça farklı. Halkı olduğu gibi kabul etmek, onun zayıflıklarına (bu ara naif düşüncelerine) saygı göstermek halkçılık değildir. Halkı pohpohlanmak, onun düşünüşünün çatlaklarını oyup derinleştirmek, böylece malını, düşünceni halk satmaya çalışmak, halk yağcılığı (popülizm) olur.

MANTIK

Mantık nedir? Düşüncelerin, biçimi, yapısı, içeriği olarak üç boyutunun bulunduğu söylenebilir. İçeriğinden amacım, düşüncenin o sırada işlediği konusudur. Biçimi ile, o konuyla ilgili bilgilere, sentez, analiz, soyutlama vb. işlemleri sonucunda kafada kazandırılan biçimi amaçlıyorum. Bir düşünce, bu işlemler sonucunda, sihirsel, dinsel, bilimsel (ya da bunların altdallarına girecek veya başka kategorilere sokulabilecek) biçimler almış olabilir. İşte düşünceye o biçimi kazandıran o öznenin (o kimsenin grubun, sınıfın, toplumun) "düşünüş yapısı" denen şeydir mantık. Sözlükler mantığı, "doğru düşünme yöntemleri" olarak tanımlıyor. **Bedia Akarsu**'nun, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde mantık "düşüncenin ve düşüncenin varlık biçimlerinin, öğelerinin, türlerinin, olanaklarının, yasalarının ve düşünce bağlamlarının bilimi" olarak tanımlanıyor. Ki benim de mantık anlayışım az çok buna benzer.

Halk mantığı dediğim şeye, bu anlamda, "halk düşünüşü" de denebilir. Ama halk düşünüşü başlığının altına "düşünüş konuları" da girebilir. Bu nedenle halk mantığı demeyi seçtim. Halk mantığı teriminin de riskleri var. Örneğin halk "mantıksız" olabilir. Yani sistemsiz düşünüyor olabilir. Daha doğrusu sistemsizlik, dolayısıyla mantıksal tutarsızlık halk düşünüşünün özelliklerinden biri olabilir; ki öyledir. Gene de, elimde başka terim olmadığı için, halk mantığı terimini kullanacağım.

HALK MANTIĞI

Halk düşünüşü, halk mantığı diye bir şey var mıdır? Böyle bir kavram bir toplumsal gerçekliği yakalayabilir mi? Onu yansıtabilir mi? Onu kavramamıza yardımcı olabilir mi? Sorun, daha derin bir sorunla bağlantılıdır. Bireyin beyni dışında düşünce üreten bir beyin, bir organ, bir aygıt var mıdır? Bir topluluk oluşturacak biçimde bir arada yaşayan insanların, bireysel düşünüşleri dışında "ortak" bir düşünüş biçiminden söz edilebilir mi? Onların, insanlığın, çağlarının düşünüş biçimini paylaşmaları yanı sıra kendi düşünüş özellikleri var mıdır? Düşünüşlerini öteki toplulukların düşünüşünden ayırdedici özellikleri? Tüm bu sorulara "vardır" yanıtı verilebilir gibi geliyor bana. İnsanlık, maddi araçlar yanı sıra "düşüncel araçlar" da (simgeler, kavramlar vb.) üretir. Onları gelecek kuşaklara (miras) bırakır. Onlarla birlikte belli "düşünüş alışkanlıkları" geliştirir. Onları da yeni kuşaklara geçirir. Her iki kalıt (miras) gelen kuşaklarca benimsenir. Benimsenmekle kalmaz, geliştirilir, değişen koşullara koşut değiştirilir. Hatta belli koşullarda yadsınabilir. Bu iki kalıt, bir kuşak içindeki çeşitli toplum, sınıf, kesim ve grupların koşullarına, çıkarlarına uyarlanır.

Örneğin yaşlıların, gençlik yıllarını, yaşadıkları yıllardan daha "iyi" yıllar olarak görmelerini anımsayın. Benzer biçimde, ayaklarının bastığı yer altlarından çekilen (gerileyen) egemen sınıflar (örneğin 19. yüzyıl aristokrasisi) yükselen sınıf durumunda olduğu geçmişi özlemle anar. Hatta buradan giderek, aristokrasinin ideologları, "insanlığın zamanla yozlaştığı" yolunda bir tarih anlayışı geliştirmişlerdir. Öyle ki onlara göre, insanların boyu bile (bilimsel, arkeolojik bulguların tersine) küçülmektedir.

İktidara yükselen sınıflar (örneğin 18. yüzyıl burjuvazisi) ise, geleceği aydınlık görecektir. Buna uygun olarak, insanlığın sürekli bir gelişme, bir "evrim" içinde bulunduğunu düşünecektir. Böylece "modernci" bir dünya görüşü geliştirecektir. İşçi sınıfı ideologları ise, emekçi halk kitlelerine dıştan dayatılmış düşüncelerden söz edeceklerdir. Bunların daha sonra kendi kendilerini yeniden üretmelerine dikkat çekeceklerdir. Söz konusu (dinsel, metafizik, boşinançsal) düşünceler ile işçi sınıfının içinde yaşadığı nesnel gerçekliğin türetmesi beklenen düşünceler arasında bir uçurumun bulunduğunu düşüneceklerdir. İşçi sınıfının nesnel koşullarına uygun bir düşünüş biçimi edinmesine (bilinçlenmesine) yardımcı olmaya çalışacaklardır. Bunda koşulların da yardımıyla başarılı olurlarsa "işçi sınıfı düşüncesi" denebilecek "bilimsel sosyalizm" yaygınlaşır. Olamazlarsa, işçi sınıfı, öteki emekçi sınıflarla birlikte, düşünecektir. Hatta onlar yanı sıra egemen sınıfın kimi (bilinçsiz) kesimleri ve kişileriyle birlikte "halk mantığı" diyegeldiğim düşünüş biçimi içinde tutsak kalacaklardır. Halk mantığı, sınıf yönetimini örtüp, sınıflar arası çatlakları (bu ara düşünüş farklarını) sıvamaya yarayacaktır.

HALK MANTIĞININ ÖZELLİKLERİ

Halk düşünüşünün yapısını kavrayıp ortaya çıkardığım savında değilim. Yalnızca böyle bir düşünüş biçiminin varlığına zaman zaman tanık olduğumu söyleyebilirim. (1) Varlığını gösterebilirsem, ilgileri, onun (yakalayamadığım) yapısal özelliklerini ortaya koyabilecek düşünsel çabalara yöneltmeyi ummaktayım. Benimse, halk mantığıyla ilgili olduklarını sandığım, ama yapısal olup olmadıkları hakkında kesin bir sonuca varamadığım özelliklerle ilgili gözlemlerim şunlar:

Tutarsızdır: Halk mantığı tutarsızdır. Daha doğrusu tutarlılık derecesi düşüktür. Halktan kimseler aynı konuda, bugün bir türlü yarın bir türlü düşünebilirler. (Bunun somut örnekleri o kadar boldur ki okurken birini anımsamış olmalısınız) (2) Aynı kategoriye sokulabilecek iki benzer şey için farklı düşünceler üretebilirler.

Sistemsizdir: Tutarlılık sistemli düşünmenin ürünüdür. Halk mantığının tutarsızlığı altında sistemsizliği yatar. Ne var ki sistemsiz düşünüş, tutarsızlık yanı sıra başka düşünsel özürler (ve de düşünsel özürlüler dememek için kendimi tutuyorum) yaratır. Örneğin, sistemsiz düşünce genele, soyuta ulaşamaz; somutta kalır. Ya da genellemesi (ileride ele alınacağı üzere) "tekilden genel sıçrama" biçiminde bir genellemedir.

Somutçudur: Halk mantığı somut olgular üzerine düşünce geliştirir. Kişilerden, uzamdan ve zamandan soyutlanmış yargılarda bulunamaz. Örneğin halktan biri, kendi devleti dışında soyut bir "devlet" kavramına sahip değildir. Devletini bu nedenle "devlet baba", "devlet ana" olarak niteler. Kuşkusuz bu nitelemelerde, devletin yurttaşlarını koruyucu, kollayıcı işlevine (ya da devletten bu tür beklentilere) değiniş de vardır. Ama "ulus" dendiğinde, daha çok kendi ulusunu düşünür. Bir de, düşmanları varsa (olmaz olur mu?), o ulusları. Bunun dışında, ulus oluşturmanın, halktan halka değişmeyen niteliklerini içeren bir "ulus" kavramına sahip değildir. Sahip olmadığı için, bir ülkenin sınırları içindeki azınlık bir halkın ulus oluşturma nesnel koşulları içinde bulunduğunu hiçbir zaman kavrayamaz. Kendi (geçmiş) ulusçuluk eylemlerini öve öve bitiremez. Ama onlarınkini "nifak" eylemi olarak kınar. Halk düşünüşünün somutluğunu "halkın aklı gözündedir" sözü ne güzel anlatmaktadır.

Sınıflandırıcıdır: Bilimsel düşünüş de sınıflandırıcıdır. Yapısal bakımdan benzer olguları aynı kategorilerde toplar. Onlar için ortak yargılarda bulunur. Ancak halk düşünüşü daha çok "ikili sınıflandırma" mantığı kullanır. Herşeyi birbirinin zıddı iki kategori içine sokmaya çalışır: Erkek-dişi, iyi-kötü, güzel-çirkin, dost-düşman, siyah-beyaz gibi. Bunların aralarında, örneğin "belirsiz gibi kategorilerin bulunabileceğini düşünmez. "Gri" kavramından, "sınıflandırılamayan" (kendine özgü, *sui generis*) kategorisinden habersizdir.

Partizandır: Halk, kurduğu zıtlıklar dünyasında, kesin, bir yanı tutar. Tuttuğu yanı sıkı tutar. Onu herşeyiyle, her noktada, her durumda savunmaya çalışır. Takım tutanların partizanlığını düşünün. Parti tutanların partizanlığını aştı. Ancak, düşünsel düzeydeki bu partizanlığın her zaman davranışına, eylemine yansıyacağı sanılmasın. Partizanlığını, ağır bir çoğunluğa sahip olduğunu anladığı durumda davranışlarında yansıtır. "En büyük" gücün elinde olduğunu düşündüğü zaman eylemine geçirir. İşte o zaman partizanlığı tam bir bağnazlık biçimini alabilir. Alimallah insanı yakabilir!

İnanççıdır: Halk düşüncesi, "iman" ettiği çevrelerce sunulan düşüncelerin doğruluğuna inanır. Onlar üzerinde akıl yürütmeye kalkmaz. Eleştirel bir tutum takınma gereğini duymaz. İnancı, imanı kendini o düşüncelere (ve o düşünceleri kendine aşı-

> Tarihte, devrim dönemlerinde (önce soylulara sonra kentsoylulara karşı olmak üzere) "halk" adını hak eden gruplar görülmüştür. Bunlar, egemen yöneten sınıfa "karşı" olmak ortak paydasında birleşmiş insanlardan oluşan toplumsal birimlerdir. O tarihlerde halk, bir mitos değil, gerçekliktir.

> Halk mantığının en olumsuz yanı, onu sömürecek ideologlara, bezirganlara açık olmasıdır. Halkın çıkarlarına düpedüz aykırı ideolojiler, halkın düşünüş ve inançlarına saygı maskesi altında, halk mantığının bu gediklerinden yararlanılarak yerleştirilmektedir. Sevdiğinizin kusurlarını, "gücenir" diye söylemekten kaçınmak yerine, onları görüp, gösterip, düzeltmesine yardımcı olmak daha doğru değil mi?

layanlara) "teslim etme" noktasına dek varabilir. Safdillik derecesine varır dayanır (3). Bazı konularda böylesine inanççı iken, paradoksal bir tutumla, öteki bazı konularda "hastalık derecesinde" kuşkucudur.

Kuşkucudur: Halkın tanımadığı, inanmadığı çevrelerin anlattıklarına karşı tutumu, onları irdelemek, eleştirmek, araştırmak değildir. Daha çok yadsımak ve kuşkulanmaktır. Ancak söz konusu kuşkuculuğu, o şeyin yanlışlığını ortaya koyma amaçlı kanıtlar geliştirmeye yönelik bir kuşkuculuk değildir. Doğruluğunu ya da yanlışlığını ortaya koyma amaçlı "olumlu kuşkuculuk" değildir. Olumsuz, umarsız bir kuşkuculuktur. Önüne ne kadar olgusal, düşünsel kanıtlar getirilirse getirilsin, kuşkularından kurtulamaz. En açık kanıtlara bile gözünü, kulağını kapar.

Umutçudur: Halk düşünüşünün inanççılığının altında delice bir umutçuluğu yatar. Devletin bildik kumar kurumu "ya çıkarsa" deyişiyle onu bu zayıf noktasından yakalamıştır. En küçük olasılıkları bile hep "olabilirlik" yönünden görür. "Olasılık dereceleri" kavramı yok gibidir. Ya da tersine bir savruluşla, "bana bir şey olmaz", "hiç şansım yoktur" gibi yargılar geliştirmeye elverişlidir halk düşünüşü. Ne yaparsın Rabbin diyalektiği (!) aşırı bir umutçuluğu aşırı bir umutsuzluk izler.

Korkaktır: Korkaklık, düşünsel değil psikolojik (duygusal) bir kategoridir. Ama insanın bu psikolojik özelliği öylesine sömürülmektedir ki, korkaklık düşünsel bir alışkanlık, bir düşünce alışkanlığı olmuştur. Halktan insanlar öylesine korkutulmaktadırlar ki ancak bildik, eski düşünce ve inançlarda güven duyabilirler. Yeni düşünceler (çözümler) üretemez, üretilen yeni düşüncelerden ürker duruma düşürülmüşlerdir. Korkaklık düşünsel boyut kazanmıştır.

Genellemecidir: Halk mantığında, sayıda tekil, somut olguların gözlemlenip saptanmasından sonra soyuta geçme alışkanlığı yoktur. Yani bilimsel genelleme yetisi yoktur. Ama genellemelerden çok hoşlanır (bu onu düşünme yükünden kurtarmaktadır). Onun bir yargıya varması için bir ya da birkaç örnek yeterlidir. Tanıdığı tek örnekten (örneğin askerde arkadaşlık ettiği Sivaslıdan) ilgili kategori (Sivaslılar) hakkında kesin, sonul yargılara varmış olabilir.

Niçinlikçidir: Halk mantığı, nedenselikçi olmaktan çok, dinsel düşünüşün de etkisiyle, niçinlikçidir. Olguların, olayların nedenlerinden çok niçinlerini arar. Her olay (ister doğal, ister toplumsal, ister tarihsel olsun) onca bir amacın ürünüdür. Halka göre her olayın gerisinde yatar. Her bir olgudan (ardında düşünce, amaç üreten beyin sahibi bir varlık bulunmayan olguların ardında bile) birini sorumlu tutar: Yersarsıntısı Allah'ın cezasıdır ve ondan açık saçık giyinenler sorumludur.

Öznelcidir: Halk mantığı, niçinci olduğu için öznelcidir. İnsan ilişkilerinde ise kesin öznelcidir. İnsan-insan ilişkileri alanında bir sonuç (neden olmasın) "nesnel" koşulların ürünü olabilir. Kimsenin kusurunun sonucu olmayabilir. Çocuk, burnunda et bulunduğundan, uyurken yeterli oksijen alamamaktadır. Bu nedenle erken uyanmak elinde olmayabilir. Babasına göre "olamaz", çocuğu tembellik yapmaktadır. Koca alkolik mi, "keyfinden" içiyordur. Onu içmeye zorlayan nesnel koşulları (örneğin işsizliği) düşünülmez. Düşünüldüğünde "hem işsiz, hem içiyor" diye ağırlaştırıcı neden olarak sokulur devreye.

Kişicidir: Halk düşünüşünün, somutçu, öznelci nitelikleriyle ilişkili, ya da bunların ürünü olan bir eğilim de "kişici" olmasıdır. İnsanların, kişilerin gerisindeki tarih, sınıf, kurum görülmez. Onların etkileri ancak bir kişide somutlaştığında algılanabilir. Ve onların (olumlu, olumsuz) sonuçlarından kişiler sorumlu tutulur. Örneğin, **Menderes**'in, **Demirel**'in, **Özal**'ın, **Çiller**'in toplumumuzun ekonomik ve sınıfsal gelişmesinin kesintisiz sürecinin aşamalarını temsil ettiklerini anlayamaz halktan kimseler. Dördünün aynı çizgi üzerinde gittikçe gelişen eğilimlerin temsilcisi (bir dereceye dek de sorumlusu) olmalarına karşın, birini göklere çıkarırken ötekisini yerin dibine batırabilir.

Gölgeolaycıdır: Gölgeolay (epifenomen) bir olaydan, bir olgudan önce ya da onunla birlikte görünen, ama onunla nedensellik bağlantısı içinde bulunmayan olaylara verilen bilimsel addır. İnsan ve gölgesi ya da Karagöz'de kuklası, kuklalar ve gölgeleri gibi. (Buna bakarak "gölgeolaycılık" yerine "Karagözcülük" denemez mi?) Söz konusu durum aydınları, bilimsel düşünenleri bile yanıltabilir. Örneğin balina, balıklar gibi denizde yaşar ve "biçimi" balığa benzer. Ama anatomik açıdan (biyolojik yapısı bakımından) balık değildir, memelidir. Gölgeolguya (denize, balık biçimine) bakılarak balık olduğu sonucuna varılmıştır.

Halk insanı, elinde fenotip (biçimsel benzerlik) genotip (genetik yapısal benzerlik) ölçütü bulunmadığından, sık sık epifenomeni neden sanma yanılgısına düşer. Sonuçtan onu sorumlu tutar. Bu, bir olayda kişiyi değil gölgesini sorumlu tutmaya benzer.

Meselcidir: Halktan kimseler mesellere (kıssadan hisse çıkarılacak öykülere) bayılırlar. Meselci düşünüş, daha doğrusu meselle aktarılan düşüncelerden hoşlanma, ona benimsetilmiş bir alışkanlıktır. Halk mantığını (ve psikolojisini) zaman içinde yordamlamayla çok iyi öğrenmiş olan "halkoyu önderleri" denen kimselerin bulaştırdığı bir düşünce alışkanlığıdır meselcilik. Ne var ki halk, mesellerle taşınmak istenen ahlaksal ilkeleri (mesellerin amacını) göremeyip, bu amaca hizmet yolunda uydurulan olayın gerçekten olduğuna inanma safdilliği gösterebilir. (4)

Teknedencidir: Karmaşığı algılamaya ve karmaşık düşünmeye gücü yetmeyen halktan kimseler, işin kolayına kaçarlar. Birçok olayı, birçok olguyu tek bir nedene bağlayıverirler. Böyle bir düşünce tembelliği, yaşamdaki birçok nedenden kaynaklanan birçok olumsuzluğu tek bir sorumluya (karıya, kocaya, sevgiliye, babaya, yöneticiye vb.) yükleyebilirler. Ya da tüm olumlu şeyleri (tüm iyilikleri, güzellikleri) tek bir öznenin (örneğin Yaradan'ın, velinimetin) bağışı olarak görebilirler.

Olağanüstücüdür: Halk ne kadar sıradan yaşar, sıradan düşünürse, olağanüstü düşünce, olay ve öykülere o kadar büyük ilgi gösterir. Olağan olgular ve olaylar dışı (gibi görünen) şeylere bayılır. Onlarla ilgili söylentileri dinlemeye (ve ne kadar saçma olursa olsun) inanmaya hazırdır. (5)

Olağandışıcıdır: Yazımdaki birkaç kavram gibi, bunu da özel bir düşünsel tutumu adlandırmak için önermiş (düpedüz uydurmuş) bulunuyorum. Halk düşünüşünde yakaladığımı sandığım bir özellik de, iki sıradan olaylar dizisi içinde iki sıradışı (olağandışı) olay arasında nedensellik bağıntısı kurulmasıdır. Halley kuyruklu yıldızı olayında, dünyanın sonunun geldiği düşüncesi halk düşünüşünün bu eğiliminin ürünü olsa gerek. Buna, günlük yaşamımızdan da birçok örnek bulunabilir. (6)

Keyficidir: Son olarak, halk mantığının olaylar arasında düpedüz "keyfi" neden sonuç ilişkileri, keyfi bağıntılar kurduğunu belirtmeliyim. İngilizce'deki *"wishful thinking"* ("istek yönünde düşünme") bu olgunun sözlüğe yansıyacak denli yaygın olduğunu göstermektedir. Düşlerde olduğu gibi, neden-sonuç arasında yakın bir zaman kesimi ve doğrudan ilişki söz konusu olmadığı durumlarda, halk mantığı, bir sonucun nedenini, geçmişe bakıp isteyip seçtiği bir olaya yükleyebilir. Bir düşü belleyip onu gördükten sonra geçen uzunca bir süre içinde doğan herhangi bir olayı seçip, düşünün doğru çıktığı yolunda kullanabilir.

SONUÇ: MANTIKSIZDIR MI?

Sonuç olarak "halk mantığı mantıksızdır" mı diyeceğiz. Diyemeyiz. O zaman tutarsızlığa düşeriz. Bu, iki ardarda önerme arasındaki tutarsızlıktan da kötü bir tutarsızlık olur. Tek bir önermede düşülen "iç tutarsızlık" demek olur.

Halk mantığının toplumsal açıdan en olumsuz yanı, onu sömürecek ideologlara, politikacılara ve bezirganlara açık olmasıdır. Halkın öz çıkarlarına düpedüz aykırı ideolojiler, halkın düşünüş ve inançlarına saygı maskesi altında, halk mantığının bu gediklerinden yararlanılarak yerleştirilmektedir. Sevdiğinizin kusurlarını, "gücenir" diye söylemekten kaçınmak yerine, onları görüp, gösterip, düzeltmesine yardımcı olmak daha doğru değil mi?

DİPNOTLAR

(1) Televizyonda bir köpeğin harman yerinden kundaklı bir bebeği götürmesi üzerine: Anne "Ahır ardında da bir bebeği kurtlar alıp götürmüş. Sonra kanlı giysilerini bulmuşlar". Oğlu: "Olmaz öyle şey anne, kurtlar, dağın yamacında bile olsa, mahalleye, üstelik harman zamanı inemezler". Anne: "Olmuş, baban söyledi".

(2) Ben bir başbakanımızın, gittiği mitingde, yağmur yağmışsa, "Allah bizimle rahmetini de gönderdi" dediğini anımsıyorum. Ama körolası belleğim, aynı başbakanın, gittiği kentte; yağış miting günü kesilince, "Allah mitingimizin başarılı olması için havayı açtı" dediğini de anımsatıyor bana.

(3) Yahudiler hakkında, ortaçağ Hıristiyanlarının, Yahudilerin erkeklerinin bile kanama (regl) görmelerine inanmaları. Yahudi çocuklarının elleri başlarına yapışık doğduğunu, ebeler kesip kurtarınca, derilerinin oluşması için İsa'nın kanının sürülmesi gerektiğine, bunun için de İsa'ya işkence yaptıklarına inanarak, İsa'yı kurtarmak için Yahudi gettolarına pogrom (Yahudi kırımı) düzenlemeleri (bak. Şenel, Irk ve Irkçı Düşünce, dizisine).

(4) Mesel dünyası çok zengindir. İlgimi çeken birini aktarmadan edemeyeceğim: Adam gençliğinde her türlü günahı işlemiş. Yaşlılığında "bağışlanmayacak günahlar işledim" diye umudu kesmiş. Kasaba camisine gelen bir vaiz "Rabbin bağışlamayacağı günah yoktur yeter ki tevbe edilip bir daha işlenmesin" demiş. Adam hocadan bağışlanabilmesi için ne yapması gerektiğini sormuş. "Bir yol ayrımına han yaptır, geleni gideni yedir, içir, yatır, dualarını al" demiş. "Bağışlandığımı nasıl anlayacağım" diye sorunca "ocaktan yanan bir odun parçasını al, hanın önüne dik, filizlenirse bağışlandın demektir" yanıtını alır. Hocanın dediğini yapar, yıllarca yolcuları ağırlar. Kütükte kıpırdanma yok. Bir gün bir atlının sesini duyar. Önüne geçip atının dizginlerinden tutup konuk etmek ister. O adam "işim acele" der. "Öyleyse bir soğuk ayranımı olsun iç" der. Adam "işim acele dedim ya" deyip atını sürer. Günahkar adam savrulur. Çok öfkelenir. Hanın kapısında asılı mavzeri alıp adamı ardından vurur. "Bu iş burada bitti" diye odasına dönerken bir de ne görsün, kütük her yanından filiz vermiş. Meğer adam öksüz bir kızın ırzına geçmeye gidiyormuş.

(5) Muhammed'in on parmağından akıttığı suyla bir orduyu sulaması. (Bak. Bediuzzaman Cevap Veriyor, İstanbul, 1960, s.13.)

(6) Sıradışı bir olguya, sıradışı bir önem yüklemeye örnek olarak dört yapraklı yonca verilebilir. Ender karşılaşılan dört yapraklı yoncanın, ender kavuşulan şansı getireceğine inanılır. Öyle ki bir bankanın amblemi yapılmıştır bu inanç nedeniyle. Florida Üniversitesi'nden David Wolford, yonca bitkisinin genetik yapısıyla oynayarak tek bir dalcıkta birden çok dört yapraklı yonca yetiştirmesi karşısında (bak. Cumhuriyet Bilim Teknik, 1994, sayı...) dört yapraklı yoncanın şans getireceğine gene inanılacak mı dersiniz?

Şapkadan güvercin çıkarmak

Ali NESİN (*)

Dedemin ahşap evinin tam karşısında, kaldırım taşı büyüklüğünde taşlarla örülmüş, uçsuz bucaksız uzanan, yerden göğe yükselen ve fi tarihinden kalma bir duvar vardı. Öylesine uzun ve yüksek bir duvardı ki, pencereden bakıp duvardan başka bir şey görmek için yaşamı tehlikeye atmak gerekirdi. Neyin duvarıydı, ardında ne vardı, nedense hiç merak etmedim.

Dedemi her ziyaretimde, o sonsuz duvarın oyuklarında barınan güvercinleri seyrederdim pencereden. Hiçbir anlam yükleyemediğim uğultulu bir guguk sesi yükselirdi güvercinlerden. Kanarya şakıması gibi neşe ve cilve dolu değildi bu guguk sesi. Martı ötüşü gibi cıyak cıyak ve arsız da değildi. Hele karga gaklaması gibi ürkünç hiç değildi. Dinsel çağrışımlar uyandıran, Gregoryen şarkılarını anımsatan gizemli bir uğultuydu güvercinlerinkisi.

Duvar sonsuzdu sonsuz olmasına ama galiba duvardaki oyuk sayısı sonluydu. En azından güvercin sayısı oyuk sayısından her zaman daha fazlaydı; öyle ki her oyukta birkaç güvercin birden bulunurdu. Saymasını daha yeni öğrendiğimden olacak, oyukları ve güvercinleri saymaya çalışırdım. Oyuklar sayılmak için uslu uslu beklerlerdi de, güvercinlerle bir türlü baş edemezdim. Aklına esen uçar gider, kimi durup dururken yer değiştirir, nerden bilinmez, bir güvercin çıkagelir, ya da iki güvercin barındırdığını sandığım bir oyuktan bir üçüncü, bir dördüncü, hatta kimileyin bir beşinci güvercin çıkıverirdi.

Güvercin sayısı oyuk sayısından her zaman daha fazlaydı dediğim gibi. Yirmi oyuk varsa, barınmak isteyen otuz güvercin vardı. Oyuklardan en az birinde birden fazla güvercin barınırdı zorunlu olarak.

GÜVERCİN YUVASI İLKESİ

Eğer güvercin sayısı oyuk sayısından daha fazlaysa, en az bir oyukta birden fazla güvercinin olması gerektiğinin çok yararlı ve önemli bir matematik ilkesi olduğunu yıllar sonra öğrenecektim. Buna, matematikte, *güvercin yuvası ilkesi* denir.

Eğer 10 güvercin yuvası ve 11 güvercin varsa, yuvaların birinde en az iki güvercin barınmalıdır.

Eğer 10 güvercin yuvası ve 21 güvercin varsa, yuvaların birinde en az üç güvercin barınmalıdır.

Eğer 10 güvercin yuvası ve 31 güvercin varsa, yuvaların birinde en az dört güvercin barınmalıdır.

Güvercin yuvası ilkesine göre, 25 kişiye 1'le 24 arasında bir sayı verilecekse, en az iki kişiye aynı sayı düşmeli. Bu akıl yürütme güvercin yuvası ilkesiyle şöyle açıklanabilir: 24 tane yuva olsun ve bu yuvaları 1'den 24'e sayılayalım. 25 kişiyi bu yuvalara sokacağız. 1 sayısı verilenler 1 sayılı yuvaya, 2 sayısı verilenler 2 sayılı yuvaya, 3 sayısı verilenler 3 sayılı yuvaya, ..., 24 sayısı verilenler 24 sayılı yuvaya girecekler. 25 kişi olduğundan ve yalnızca 24 yuva olduğundan, bir yuvaya en az iki kişi girmeli, yani en az iki kişiye aynı sayı verilmiş olmalı.

Güvercin yuvası ilkesini kullanarak sihirbazlığı andıran birbirinden bağımsız (yani biri anlaşılmadan bir başkası anlaşılabilir) dört teorem kanıtlayacağız.

1. SAÇ SAYISI

Güvercin yuvası ilkesini kullanarak Türkiye'de en az iki kişinin aynı sayıda saçı olduğunu kanıtlayabiliriz. Hem de kimsenin saçını saymadan! Şöyle kanıtlarız: Türkiye'de 55 milyondan fazla insan yaşıyor. Oysa bir insanın sahip olabileceği saç sayısı, o insan ne kerte kıllı olursa olsun, 55 milyondan çok daha az. Demek ki her yurttaşın saç sayısı değişik olamaz ve en az iki kişide aynı sayıda saç olmalı.

Bir insanın sahip olabileceği saç sayısının üst sınırını tam olarak bilmiyorum. Sanırım bir milyondan daha azdır. Eğer sandığım gibi bir insanda en fazla bir milyon saç olabiliyorsa, o zaman Türkiye'de en az 55 kişinin aynı sayıda saçı vardır.

Burada güvercin yerine insan, yuva yerine de saç sayısını koyduk. Bir milyon yuvamız var. Bu yuvaları 0'dan 999.999'a sayılayalım. 55 milyondan fazla insanı, saç sayılarına göre, bu bir milyon yuvaya sokacağız. Keller, yani sıfır saçı olanlar, 0 sayılı yuvaya girecek. Bir tel saçı olanlar 1 sayılı yuvaya, iki tel saçı olanlar 2 sayılı yuvaya,... ve 999.999 tel saçı olanlar 999.999 sayılı yuvaya... Demek ki en az 55 kişi aynı yuvaya girmek zorunda, yani en az 55 kişide aynı sayıda saç vardır.

2. TANIŞ SAYISI

Güvercin yuvası ilkesini kullanarak bir başka teorem kanıtlayalım:

"Herhangi bir insan topluluğunda, aynı sayıda insan tanıyan (en az) iki kişi vardır."

teoremini. Yani herhangi bir toplulukta, tanış sayısı birbirine eşit en az iki kişi vardır.

Örneğin, dört kişilik ailemde, ailemin her ferdi üç kişi tanır. Doğal olanı da budur zaten. Çocuklarımdan biri, ne eşimin ne de benim tanıdığım bir arkadaşını eve getirdiğinde, eşimle ben, evdeki beş kişiden üçer kişi tanırız. Eğer eve gelen konuğu çocuklarımdan biri ve eşim tanıyorsa, o zaman, eşimle o çocuğum, evdeki beş kişiden dörder kişi tanırlar. Buna benzer deneyler yaparsanız, yaptığınız her deneyde en az iki kişinin aynı sayıda insan tanıdığını gözlemleyeceksiniz. Toplulukta üç-beş kişi değil, milyonlarca kişi olabilir. O zaman da teorem doğrudur, bu milyonlarca kişiden en az ikisi aynı sayıda insan tanıyordur (Kanıtı okumadan teoremi kanıtlayabilir misiniz?).

Teoremi kanıtlamadan önce, teoremde kullandığım terimleri açıklayayım.

1) "İnsan topluluğu" terimiyle en az iki kişinin bulunduğu toplulukları kastediyorum.

2) Herhangi iki kişinin birbirlerini ya tanıdığını ya da tanımadığını varsayıyorum. "Sizi gözüm bir yerden ısırıyor" gibi kuşkuya yer yok bu teoremde.

3) Eğer A, B'yi tanıyorsa, B'nin de A'yı tanıdığını varsayıyorum. Örneğin Cumhurbaşkanımızla aynı topluluktaysanız ve siz Cumhurbaşkanımızla bir tarihte tanışmışsanız, Cumhurbaşkanımız da sizi tanımak zorunda, unutmaya hakkı yok. Yani teoremimizde, "ben sizi tanırım, ama siz beni tanımazsınız" gibi alçakgönüllülüğe de yer vermiyoruz.

4) Son bir noktayı daha aydınlatmam gerekiyor. Bir insanın kendini tanıdığını varsayacak mıyız? İster varsayalım ister varsaymayalım, teoremin doğruluğunu etkilemez bu varsayım. Her insanın tanış sayısı yaptığımız varsayıma göre değişir, ama ya 1 artar ya 1 eksilir; dolayısıyla bu varsayım tanış sayısı eşitliğini bozmaz. Biz, teoremi kanıtlarken, bir insanın kendini tanımadığını varsayacağız. Dolayısıyla, 5 kişilik bir toplulukta, herhangi bir kişinin tanış sayısı 0'la 4 arasında bir sayıdır. Her insanın kendisini tanıdığını varsaysaydık, tanış sayısı 1 ile 5 arasında değişecekti.

Genel olarak, toplulukta n kişi varsa, her kişinini tanış sayısı 0'la n-1 arasında değişir. Hiç kimseyi tanımayanın tanış sayısı 0'dır. Herkesi tanıyanınkiyse n-1'dir.

Örneğin, eğer topluluk iki kişiden oluşuyorsa, bu iki kişi ya birbirlerini tanırlar ya da tanımazlar. Birinci olasılıkta her ikisi de birer kişi tanıyordur, ikinci olasılıkta her ikisi de sıfır kişi tanıyordur. Demek ki teoremimiz iki kişilik topluluklar için doğru.

Şimdi artık kanıta geçelim.

Eğer toplulukta herkesin en az bir kişiyi tanıdığını varsayarsak, teoremin kanıtı oldukça kolaydır. Bu varsayımla, eğer toplulukta n kişi varsa, her kişinin tanış sayısı 1'le n-1 arasında değişir. Ama 1'le n-1 arasında n-1 tane sayı var ve toplulukta n kişi var. Bu n kişiye, 1'le n-1 arasındaki n-1 sayıyı dağıtacağız. Herkese değişik sayı düşmez, çünkü insan sayısı n ve dağıtacağımız yalnızca n-1 tane sayı var. Burda, güvercin yuvası ilkesini uyguladık. Dolayısıyla bu durumda en az iki kişinin tanış sayısı eşit olmak zorunda.

Ama kimi topluluklarda hiç kimseyi tanımayan bir ya da birkaç insan bulunabilir. O zaman her insanın tanış sayısı 0'la n-1 arasında değişir ve yukardaki gibi akıl yürütemeyiz (çünkü 0'la n-1 arasında n sayı vardır ve bu sayıları, herkese değişik bir sayı düşecek biçimde, n kişiye dağıtabiliriz). Peki bu durumda ne yapmalıyız, teoremimizi nasıl kanıtlamalıyız?

Kolay! Kimseyi tanımayanları odadan dışarı çıkaralım. Geriye kalanların herbiri en az bir kişi tanıdığından (bu durumda teoremi kanıtlamıştık), geriye kalanlardan en az ikisinin aynı sayıda insan tanıdıklarını biliyoruz. O biraz önce dışarı çıkardığımız kimseyi tanımayanları yeniden odaya sokarsak, tanış sayısı değişmez elbet. Bu durumda da teoremimiz kanıtlanmıştır.

Yukardaki kanıtta küçük bir yanlış var. O da şu: Hiç kimseyi tanımayanları odadan dışarı çıkardığımızda, geriye hiç kimse kalmayabilir, ya da yalnızca bir kişi kalabilir. O zaman, geriye kalanlardan en az ikisinin aynı sayıda insan tanıdıklarını söyleyemeyiz. Bu yanlışı düzeltmek pek zor değil. Eğer hiç kimseyi tanımayan iki kişi varsa, teoremimiz zaten doğrudur: Bu iki kişi 0 kişi tanıyordur. Demek ki yalnızca bir kişinin hiç kimseyi tanımadığını varsayabiliriz. Toplulukta en az iki kişi olduğundan, o kimseyi tanımayanı odadan dışarı çıkardığımızda, geriye bir ya da birden fazla kişi kalır. Eğer birden fazla kişi kalıyorsa, sorun yok. Eğer bir kişi kalıyorsa geriye, gene sorun yok, çünkü bu durumda toplulukta iki kişi var demektir ve iki kişilik topluluklar için teoremin doğru olduğunu görmüştük.

3. BİR SİHİRBAZLIK

Yöntemin gücünü daha iyi göstermek için bir başka teorem kanıtlayalım. Buram buram sihirbazlık kokan bir teorem... 1'le 50 arasından on tane tam sayı seçin. Şimdi çok iddialı bir şey söyleyeceğim: Bu on sayı arasından, toplamları birbirine eşit olan iki tane beş sayılık küme bulabilirsiniz. Örneğin, diyelim,

{2, 5, 24, 26, 27, 30, 33, 34, 42, 50}

sayılarını seçtiniz. Aşağıdaki beş öğeli

altkümelere bakalım:

{2, 24, 27, 33, 42} ve {5, 26, 30, 33, 34}.

Bu iki kümenin sayılarının toplamları birbirine eşittir. İnanmazsanız toplayın. İsterseniz başka on sayı seçin. Biraz denerseniz -ne sihirdir ne keramet- seçtiğiniz on sayı arasından, toplamları eşit olan iki tane beş sayılık küme bulabilirsiniz.

Bu savı kanıtlayalım. A, on sayılık kümemiz olsun. A'nın kaç tane beş öğeli altkümesi vardır?

$$\binom{10}{5} = 252$$

tane vardır. Bu sayıyı aklımızda tutalım, birazdan gerekecek. Her beş öğelik altkümenin sayılarının toplamı en az

$1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15$

olabilir, en çok da

$46 + 47 + 48 + 49 + 50 = 240$.

Demek ki toplamlar 15'le 240 arasında değişiyor. 15 ile 240 arasında

$240 - 15 = 226$

sayı vardır. Bu sayı da önemli olacak, aklımızda tutalım.

Demek ki, 252 tane beş öğelik altkümenin herbirinin sayılarının toplamı (15'le 240 arasındaki) 226 sayıdan biri olmalı. 252, 226'dan daha büyük olduğundan, güvercin yuvası ilkesine göre, bu 252 altkümeden en az ikisi aynı toplamı vermeli. Teoremimiz kanıtlanmıştır.

4. BİR BAŞKA SİHİRBAZLIK

Bir sihirbazlık daha yapalım (bizde numara çok!). $n > 0$ herhangi bir tamsayı olsun ve rasgele n tane tamsayı seçin. Bu sayıların hepsi birbirinden değişik olmayabilir. Şu savı ortaya atıyorum. Bu n sayıdan birkaçının toplamı n'ye bölünür. Örneğin $n = 5$ ise ve

2, 4, 9, 9, 17

sayılarını seçmişsek, 2+9+9, 5'e bölünür. Hatta toplayacağımız sayıları peşpeşe de seçebiliriz. Örneğin peşpeşe gelen 2, 4 ve 9 sayılarının toplamı 5'e bölünür. Hatta hatta, dilersek, peşpeşe sayıları sondan alabiliriz: Sondaki 9, 9 ve 17 sayılarının toplamı 5'e bölünür.

Savı kanıtlayalım. Sayılarımıza

$a_1, a_2, \ldots, a_n$

adını verelim. Aşağıdaki $n + 1$ sayıyı ele alalım:

0

a_1

$a_1 + a_2$

$a_1 + a_2 + a_3$

.

.

.

$a_1 + a_2 + a_3 + \ldots + a_n$.

Bu $n + 1$ sayının herbirini n'ye böldüğümüzde arta kalan sayılar 0'la $n - 1$ arasındadır. Oysa 0'la $n - 1$ arasında yalnızca n tane sayı vardır. n, $n + 1$'den küçük olduğundan (şansa bak!), güvercin yuvası ilkesine göre, yukardaki $n + 1$ sayıdan ikisinin n'ye böldüğünde kalanları eşittir. Bu iki sayıların küçüğünü büyüğünden çıkarırsak, elde ettiğimiz sayı n'ye tam olarak bölünür (ve en başta seçtiğimiz n sayıdan birkaçının toplamıdır).

Şapkadan güvercin çıkarmak diye işte ben buna derim.

(*) Prof. Dr., Univercity of California Matematik Bölümü öğretim üyesi.

Euclid ve Elemanları

Şafak ALPAY (*)

Otuzüç yıllık yaşamında zamanın bilinen coğrafyasının büyük bir kısmını ve bu arada Mısır'ı da hükümranlığı altına alan **B. İskender** orada Roma İmparatorluğu kuruluncaya kadar 3 yüzyıl süren yeni bir devir açmıştır. Orduların çoğunlukla Yunanlı olması, Yunan uygarlığı ve onun temel öğesi olan matematiği Mısır'a taşımış, Mısır M.Ö. 4. yüzyıl sonlarından itibaren matematiğin yeni cazibe merkezi haline gelmiştir.

İskender'in Mısır'da bıraktığı en önemli anıt kendi adını taşıyan kenttir. **İskender**'in ölümü ile Mısır valisi olan **Ptolemy** kentin imarını tamamlamış ve İskenderiye, Ptolemy hanedanının desteği ile Arapların (M.S. 641) işgaline kadar Yunan uygarlığının ve Doğu Akdeniz'in merkezi olmuştur. Ptolemy hanedanının öncüleri kente bir anlamda ilk üniversite denilebilecek Müze adlı bilim kurumunu ve onun hemen yanıbaşına böyle bir kurumun en önemli gereksinimi olan ünlü İskenderiye kütüphanesini kurmuşlardır. Zamanın bilimci, şair, yazar ve sanatkârları Müze'nin konuğu olarak çalışabilmiş ve zengin kütüphaneden yararlanmışlardır. M.Ö. 300 ve 100 yılları arasında burada gerçekleştirilen matematiksel etkinlik, ancak **Kepler** ve **Gauss** arasındaki 1600-1850 dönemi ile karşılaştırılabilir. Kütüphanedeki 500.000 kaynak ise ülkemizdeki en zengin üniversite kütüphanesi kitap sayısının iki katıdır. Doğal sonuç olarak **Euclid (Öklid)**, **Arşimed**, **Apolyonus**, **Pappus** ve **Diophantus** gibi matematikçiler kendilerine ev olarak Müze'yi seçmişlerdir.

Elemanlar adlı yapıtın yazarı **Euclid**'in matematik tarihinde özel bir yeri vardır. Kitap o zamana kadar bilinen matematiğin büyük bir kısmını içermekte ve 13 bölümden oluşmakta idi. **Euclid**'in dehası aykırı ve izole gibi görünün sonuçları kısıtlı sayıda aksiyomdan yola çıkarak, mantıksal bir sistematikle bir bütün halinde elde etmiş olmasıdır.

Eski Yunan kültürünün eseri olan geometrinin 2000 yıllık sözcüsü **Euclid**'in M.Ö. 3. yüzyılda ve **Ptolemy** zamanında yaşadığından başka birşey bilmiyoruz. Ancak kitabı nesiller boyunca laik eğitim ve doğru düşün okulunun temel kaynağı olmuştur. Batı dünyasının özgür düşünce ve eğitim sürecinde önemli rol oynamış olan Elemanlar'dan daha fazla sayıda basılmış kitap yoktur. 1482'deki ilk Latince baskısından bu yana binlerce baskısı yapılmış, ilk altı kitap 20. yüzyıl boyunca bile öğrencilerin temel kaynağı olmuştur. Elemanlar dizisi dışında **Euclid**'in en az on eseri daha vardı. Bunlardan "Data", Elemanlar dizisini bitirenler için yazılmış, günümüze ulaşabilen tek yapıttır. **Apolyonus**'un çalışmalarına temel olan konik kesitler ve ilk analitik geometri çalışmalarının yapıldığı tahmin edilen üç ciltlik "Porisms" adlı yapıtlar kaybolmuştur. **Abraham Lincoln**'un avukatlık mesleği başında, üstelik kırk yaşında, düşünce zenginliği kazanmak için Elemanlar'ın ilk altı ciltini çalıştığını düşünürseniz, ülkemiz orta öğreniminde geometri derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılmasını anlamak olası değildir.

AKSİYOMLAR

Elemanlar, oyunun kuralları olarak kabul edebileceğimiz, doğrulukları aşikar gerçeklerle başlar. Bunlar **Thales** zamanından beri geometrinin dayandığı beş geometrik aksiyom ile tüm matematik için doğru olan beş varsayımdır.

Bu on varsayım ile 465 teorem kanıtlanır. İlk kitapta aralarında nokta ve doğrunun da tanımlandığı 23 tanım vardır. Ancak nokta ve doğru tanımının ayrıntısına inen **Euclid**'in çember çevresini tanımlamaması ve tanımladığı "rombus" kavramını hiç kullanmaması ilginçtir.

Şimdi **Euclid**'in kanıtlarının dayanağı varsayımlara bakalım:

1. Herhangi iki noktayı birleştiren, doğru çizebilir.
2. Düzlemde sonlu bir doğru parçası sürekli olarak devam ettirebilinir.
3. Keyfi merkez ve yarıçaplı çember çizilebilir.
4. Tüm dik açılar eşittir.
5. Paralellik aksiyomu olarak bilinen beşinci aksiyomu bir şekil yardımı ile anlamağa çalışalım:

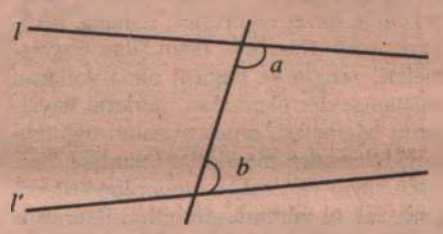

Aksiyoma göre a ve b açılarının toplamı iki dik açıdan küçükse l ve l' doğruları açıların olduğu tarafta bir noktada kesişmelidirler.

Parelellik aksiyomu matematik tarihinin en çok tartışılan konularından biridir. İlki, aksiyomun fiziksel olarak algılanamayan bir noktanın varlığını söylemesidir. Eleştiren matematikçiler böyle bir noktanın varlığından kuşku duymamakla birlikte aksiyomun olması gerektiği gibi kısa, basit ve anlaşılır olmadığı görüşünde idiler. Aksiyom, birinci kitaptaki 27. önermenin tersi olduğundan ilk dört aksiyom yardımı ile kanıtlanabilmesi gerektiği düşünülüyordu.

Çünkü tersinin kanıtlanabilir olduğu bir geometrik önermenin kanıtlanamaz olmasını olası düşünmüyorlardı. Ancak 19. yüzyıla kadar süren tartışmalar beşinci aksiyomun ilk dört aksiyomdan elde edilemeyeceği konusunda **Euclid**'i haklı çıkarmıştır. Ancak bu tartışmalar verimsiz de olmamış, sadece ilk dört aksiyoma dayanan yeni geometrilerin doğmasına neden olmuştur.

Euclid'in *genel kabulleri* ise şöyle idi:

1. Aynı nesnelere eşit olan nesneler, birbirlerine eşittir.
2. Eşit nesneler, eşit nesneler ile toplandığında toplamlar eşittir.
3. Eşit nesneler, eşit nesnelerden çıkartıldığında farklar eşittir.
4. Üst üste geldiklerinde çakışan nesneler eşittir.
5. Tüm, parçalarından büyüktür.

Elemanların 2000 yıldır çalışılıyor olması bazı eksiklikleri de göz önüne çıkarmıştır. Bunların başında ise tanımlar gelir. Parçası olmaması ile tanımlanan nokta, genişliği olmaması özelliği ile tanımlanan doğru örneklerinde görüldüğü gibi, bazı tanımlar ne oldukları ile değil, ne olmadıkları ile tanımlanmıştır. Bunlar, parçanın ve genişliğin ne olduğunu sormamızı gerektirmez mi? Zaten kendileri oldukça basit kavramlar olan doğru ve noktanın kendilerinden daha kolay kavramlar ile tanımlanamayacağı ileri sürülmüştür. Nokta ve doğru tanımlarındaki titizliğine karşın nokta ve doğruların varlığı, iki noktayı birleştiren doğruların tekliği gereği gibi ele alınmamıştır denir. İlk kitabın ilk önermesinin kanıtında olduğu gibi **Euclid**'in kanıtlarından kimisi ise görsel sezgiye dayanır.

Önerme 1 (Birinci Kitap) Verilen AB doğru parçasını kenar kabul eden eşkenar üçgen vardır.

Kanıt: Üçüncü aksiyomu kullanarak çizeceğimiz A merkezli, AB yarıçaplı çember B noktasından geçer. Aynı şekilde B noktasını merkez, AB doğru parçasını yarıçap kabul eden çember de A noktasından geçer. Birinci aksiyomla, iki çemberin kesiştiği C noktasını, CA ve CB doğru parçaları ile A ve B noktalarına birleştirebiliriz.

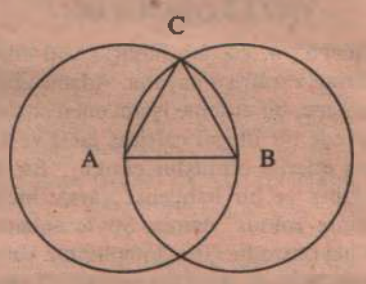

Aynı çemberin yarıçapları olduklarından $AC = AB$ ve $BC = AB$ eşitlikleri, genel kabul-1'den $AB = AC = CB$ olur ki, bu da ABC üçgeninin eşkenar olduğunu verir.

Çok güzel, ancak iki çemberin kesiştiklerinden nasıl emin olabiliriz? Kesişmezlerse önerme yanlış olacaktır ve aksiyomlar arasında bunu garanti eden hiçbir şey yoktur. Bu boşluk daha sonraki matematikçiler tarafından "Bir çember veya doğru, diğer bir çemberin içinde ve dışında noktalara sahip ise arakesitler iki noktadır" şeklinde doldurulmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde yeni aksiyomlar eklenerek **Euclid**'in sonuçları sezgisel kanıtlardan arındırılmağa çalışılmıştır. **David Hilbert** (1862-1943) 1899'da yayınladığı "Geometrinin Temelleri" adlı kitabında 21 aksiyom kullanarak bunu gerçekleştirdi. İlgili okurlara Euclid Geometrisi ile ilgili önerebileceğim kaynak (1)'dir. (2) ise benim yazımı yazarken kullandığım kaynaktır.

(1) Hüseyin Demir, Hilbert'in aksiyomları ile Euclid Geometrisi, ODTÜ yayını 1986.
(2) David M. Burton, The history of Mathematics, WCB publishers 1991.

(*) Prof. Dr., ODTÜ Matematik Bölümü.

Türkiye'de okurlar var

Asaf Güven AKSEL

Hey senin diline kurban Evliya Çelebi. "Seyahatname"nde anlatırsın; büyük ihtimalle de, huyundur, abartıp uydurursun ama, ağzına sağlık. "İkiyüzlü, yalancı, alçak, bağnaz, hak tanımaz" bir yeniçeri, mezattan "Şehname"yi alır. Satıcı, parasını tahsil için adamın yanına vardığında, kitabın paramparça edilmiş olduğunu görür. "Haramdır" diye, kitaptaki resimler oyulmuş, kesilmiş, sayfalar tükürükten sırılsıklam olmuştur. Satıcının şikâyeti üzerine, kapıkulu yeniçerisi, yaka paça zamanın paşasının huzuruna getirilir. Bir sanatçının eserine, göz nuruna, emeğine verdiği zarar yüzünden, yalnızca kitabın parasını ödemekle değil, tabanlarına da bin değnek vurulmak suretiyle cezalandırılır; ve halkın beddualarıyla, taşlamalarıyla, sürgüne gönderilir...

Köprünün altından çok sular aktı. Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 71. yılında, İstanbul'da, 13. Kitap Fuarı 5 Kasım'da başlıyor. Değişmez, geleneksel tartışma, yine gündemde: *Neden Türkiye'de kitap okunmuyor?*

Oysa, şu malum yeniçerinin zihniyetinin sürgünden dönüp, o yıllardan bu yıllara iktidar sürdüğünü göz ardı etmezsek, soru ters çevrilmelidir: *Nasıl oluyor da, Türkiye'de hâlâ kitap okunuyor?* Bu soruyu gerekli kılan her türlü veri, "kitap" başlıklı herhangi bir konuya bir parçacık ilgi duyan herkesin bildiği şeylerse de, sürekli okurlardan yakınılıyorsa, kısaca anımsamakta fayda var.

BALZAC-TOLSTOY-NAZIM GİZLİ ÖRGÜTÜ!

Cicero'yu, sık sık hayırla yad etmiş çok insan vardır şu hayatta. Adamcağızın masumane, bir erdeme işaret eden sözleri, bu ülkede bir illegal çalışma tarzı ve korunma önerisi olmuştur çünkü. "Bir kitaplığınız ve bir bahçeniz varsa, hiçbir eksiğiniz yoktur" demiş. Şöyle anlamak daha hayırlıdır: "Bir kitaplığınız varsa, bir bahçeniz de mutlaka olsun!" Yoksa, nereye gömeceksiniz sakıncalı nesnelerinizi? Hatta, bir de geniş hacimli soba edinin!

Balzac, Hugo, Tolstoy, Steinbeck, Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Nâzım Hikmet, belleğime çakılıp kalmış bir fotoğrafta, yan yana dizilmiş kitap kapaklarından bakıyorlar. Ben, kendilerini de getiriyorum gözümün önüne, tıraşı uzamış ve bitkin görünümlü olarak; ellerini önlerinde kavuşturtuyorum, boyunlarını hafifçe bir yana eğdiriyorum. Kalaşnikofların, el bombalarının, fünyelerin, boğma tellerinin arkasında duruyorlar. Şimdi, kitap okumadığından yakınılan gençler -ki, bu kesinlikle yanlış bir önyargı, haksız bir hüküm- böyle yasadışı, tehlikeli, yıkıcı, bölücü ve hain olarak tanımışlar televizyonlardan, gazetelerden "kitap" denilen nesneyi. Ailelerinin, yakınlarının, komşularının evlerinin basıldığına tanık olmuş, ya da dinlemişlerse, evin ilk gözden geçirilen yerinin kitaplık olduğunu öğrenmişler. Hangi yazarı sorsalar, "çok çekti zavallı; içerde; öldürüldü; yurduna hasret gitti; sus bakiim, ağzına biber sürerim" yanıtlarını almışlar, tecrübeli büyüklerinden. Ders kitaplarını bile ürkerek taşımışlar. Sonra, kitap okumanın "adam olamamışlık", "boş işlerle uğraşmak" olarak nitelendirildiğine; cehaletin, yüzeyselliğin, kendini düşünmenin ve şıpın işi köşe dönme yolları aramanın yüceltildiğine, ödüllendirildiğine tanık olmuşlar. Gerçekçiliğe davet edilmişler, romana, hikâyeye, şiire, felsefeye falan filan boşvermeleri, zengin ve başarılı olma yollarını anlatan şeyler okumaları, starların hayatlarını izlemeleri, örnek almaları öğütlenmiş. İçlerinden meraklılar çıkmışsa, binlerce sayfa okumakla zaman kaybedeceğine, ses ve görüntü gibi güzellikler eşliğinde, yarım saatlik bir televizyon filminden "Savaş ve Barış"ı öğrenmeleri önerilmiş. Dünya değişiyormuş çünkü ve teknoloji insanların hayatını kolaylaştırıyormuş. Zaman paraymış, para her şey...

Böyle bir kütüphanede kitap kurdu olmak istemez misiniz?

Banknot olarak basılan kâğıt, düşler ve düşünceler basılan kâğıda, çok taraflı bir hakemin yönetiminde, beş çekmiş. "Kız Kulesi'nin düş senetleri", Boğaz Köprüsü'nün kâr senetleriyle revaçtan düşmüş. Gençlerin, zararlı ideolojilerle beyinlerini doldurmaları önlenmiş ve hepsi, yıkanıp durulanmış tertemiz beyinlere kavuşturulmuş.

Öyleyse, sorumuz şudur: *"Neden hâlâ kitap okunuyor?"*

HIRSIZIN HİÇ Mİ SUÇU YOK?

Bakınız, konu, yalnızca devletin zihniyetini aşmak; kitap yasaklama, düşünce suçu kavramı geliştirme, cep şişkinliğini düşünce zenginliğinin önüne geçirme falan gibi engellerin üzerinden atlamakla da çözülmüyor. Diyelim ki, birileri, resmî ideolojinin kültürsüzlüğü özendiren çemberini kırdı ve kitap okumaya karar verdi. Kaç babayiğit bu iş için gerekli parayı bulabilecek? Malum ya, sosyal mevkî ve banka hesabının yüksekliğiyle kitap sevgisi ters orantılı olmak zorundadır. İnsanlar, 250 gram beyaz peynir mi, 16 sayfalık basılı kâğıt mı ikileminde, biyolojinin maneviyata somut ve nesnel galebesi nedeniyle, önce kültürü küpeşteden atarlar. Bilir misiniz, bu ülkede, en kârlı yatırım aracı, gazetelerin, kitapların basıldığı kâğıttır. Namuslu gelir düzeyindeki insanlar için kitap, lüks tüketim maddeleri arasına girmesin de ne olsun? Kitap üretiminin her safhasını ilgilendiren malzemelere hemen her gün yapılan aşırı zamlar da, bir devlet politikasıdır ve yukarıdaki cebrî engellemenin bir başka ve daha sinsi, daha tehlikeli, daha kuşatıcı yönüdür. "Sana okuma diyen mi var kardeşim, işte demokrasi, al istediğin kitabı, koy rafına!"

Çok sık duyuyorum: Sigaraya, içkiye, bilmem ne taksidine para buluyorlar ya! Tabii, hatta pantolon, kazak, ayakkabı, sinema, tiyatro, konser, kaset gibi "zorunsuz tüketime" para veren namertler de var... Aklına, **Nasreddin Hoca** geliyor insanın: Yahu, hırsızın hiç mi kabahati yok? Denilecek ki, devlet bu engelleri doğası gereği çıkaracak, bunları mazeret olarak kullanmak ve okumamak yerine, ne yapıp edip bir yolunu bulmak gerekir. Elhak doğru, ama burada, bir başka sorunun zamanıdır: "Neden kültürün tek aracı kitapmış bakalım?" Sigara içmeme fonundan elde edilen her gelir, kitaba mı yatırılacak ille? Sinemalar, tiyatrolar, konserler bedava mı? Yoksa, kitap varken bunlar gereksiz diye mi düşünülüyor? Kitap okurları cemiyeti, böyle bir üstün kast teorisi üretiyorsa, yazık o okunan kitaplara. İşin aslı, kitabın yalnızca bir parçasını oluşturduğu kültür etkinliği içerisine girecek insanın, bu işe önemli bir bütçe ayırması gerekir ve "Sigara içme, kitap oku" lafları, tek ağaca gözünü dikip ormanı ıskalamak demektir. Bir bütün olarak kültür ve sanat pahalıdır! Bunları niçin söylüyorum? Kitap pahalı olduğu için okuyamadığından içtenlikle yakınan insanlar, kitap diye bir sorunları olmayanlarla aynı kefeye konulamayacağı için.

KÜTÜPHANELER İÇİN MAYMUNCUK

Pahalılıktan yakınanlar için, mantıklı öneriler de var. Örneğin, kütüphanelere giderek okumak ya da son zamanlarda yaygınlaşan kiralık kitaplar hizmetinden yararlanmak gibi... Palyatif! "Kitap okurluğu" diye bir kategori varsa eğer, bunun birinci şartı, kendi kütüphanesini oluşturmak tutkusudur. Kitaplar, elinizin altında bulunacak. Döne döne okuyacaksınız, altını üstünü çizeceksiniz, kenarlarına notlar alacaksınız; aradan geçen zaman, sizinle birlikte o satırları da değiştirecek, elinize bir kez daha aldığınızda, bambaşka bir gözle bakıp, yepyeni şeyler algılayacaksınız, üstünü çizdiğiniz yerlerin altını çizeceksiniz bu kez, ya da tersi... Üstelik, evinizin duvarları önünde dizili kitap sırtlarına bakmaktan görsel; onlara dokunmaktan, yerlerini değiştirmekten, karıştırmaktan "tensel" bir zevk de duyacaksınız. Saymakla bitmez, kendi kitaplığınızın olmasıyla, kitap okurluğunun yarattığı kalite arasındaki bağlar. Ha, bunları "özel mülkiyetçilik" gibi algılayanlar da olabilir. O zaman; şöyle demeli, "ne kötü, özel mülkiyetçiliği aşacak kadar gelişmiş; kitapları bir kez okuyunca, 'okudum, işi bitti' diyecek kadar gelişmemişsiniz". Şimdi, kitap okuru olmanın gereklerinden bir kısmını, kiralık kitaplara da uygulayın; kitabı "yıpratmayın", notları bir kâğıda çıkarın, ama hakkıyla okuyun; bir kez daha lazım olduğunda, gidip yeniden kiralayın; sonra, bunlar için yetecek süre sizde kalan kitabın kirasıyla, fiyatını karşılaştırın bakalım ne oluyor. Ya da, gecenin bir yarısı, aklınıza bilmem kimin şiiri düştüğünde, (bu, kriz gibidir, sabahı bekleyemezsiniz; bekleseniz de, işin tadı, hevesi, atmosferi kaçmıştır; ne bileyim, sevgiliniz sabırsız ve gidicidir...) gidip kütüphaneye, "kiralamacı"ya maymuncuk uydurun. Hele, bir yazının başına oturmuşsanız ve yararlanacağınız kaynak kitaplar evinizin dışındaysa, öf ki öf! Uzatmayalım, bu tip "okurluk" önerileri, arkadaşlarıyla işi bitene kadar ilişki sürdüren menfaatçi insanları çağrıştırıyor bana. "Artık sana işim düşmez"!

BAŞKA HALK YOK!

Okumayan bir toplumuz; cahillerle, kültürsüz vurdumduymazlarla çevrili etrafımız; insanlar iki satır okumak yerine, televizyon başında "pembe dizi" izlemeyi tercih ediyor; vs. vs. Eğer bu toplumun geriliklerini saymaya kalksak, sayfalar yetmez, üstelik, bu satırları okuyacakların bilmediği bir şey de söylemiş olmayız. Dikkat! Bir halkı feshedip, iyisiyle değiştirme şansımız da yok...

Bir kitap fuarı öncesinde, özellikle gençleri düşünerek, biraz subjektif bakışa meyletsek? Ben bir yayıncıyım ve kitap okuma oranının düşüklüğünden en çok muzdarip olanlardanım. Ve yıllarca da bunları yazdım çizdim söyledim. Buna karşın, vurguyu şöyle yapmak istiyorum bu kez: *Bu ülkede, okurlar var!*

Sayılarının artmasını istiyorsak, kavgayı devlete karşı yürütelim, okumuzu devlet politikalarına yöneltelim. Proletaryanın sınıf bilincine erişmesini engelleyen faktörleri sayıp dökerek "anlayışla" karşılamayı biliyoruz da; neden bu "nesnel şartlar" gençlere, okurlara öfkeyle yaklaşmamızı engellemiyor? Neden bir fabrikadaki grevci işçilerin altını çiziyoruz da, bir kitaba onlarca baskı yaptıran okurun genele oranla önemsizliğini vurgulayıp duruyoruz? Öte yandan, işin ko-

mikliğine bakın, insanları sefil bir manteliteye iterek toplumun hücrelerine sinen, çürüten "serbest piyasa"cı yazar çizerler, "bu millet cahil, okumuyor" diye sızlanmaktan da geri kalmıyor. "Altyapı"ya eyvallah, onun ürettiği "üstyapı"dan şikâyet! Yok öyle...

Bir zamanlar, "graffiti kitap" modası yayıldığında, birçok yayıncı arkadaşım ayak üstü kitap üretip basarak, toplumun geriliğinden "ulvî amaçlarla" yararlanmışlardı. Madem eğilim bu kitaplar yönündeydi, basardınız, satardınız ve kazancınızı, asıl hedefiniz olan "ağır kitapların" finansmanında kullanırdınız. Siz o kitapları dayadıkça, bir okur ürettiğinizi ve "ağır kitap"larınızı okuyacak bir kuşak kalmayacağını düşünmezdiniz. Sonra? "Bu toplum kalitesiz abi!" Yok öyle...

Oldu olacak, hodri meydan! İnsanların okumadığından yakınanlar, kitaplık beyanında bulunsun. Kıvırtmadan. İşçi Ahmet'le sahip olduğumuz kitap sayısı denk olabilir, ama, benimkilerin nitelikleri... falan demeden. Ve, aydınımızın aldığı kitapların kendi bütçesindeki payını, halkınkiyle karşılaştıralım..

KÜLTÜR BİR BÜTÜNDÜR

Bir de, kitap okumanın giderek azalan bir etkinlik olmasını, "görsel-işitsel araçlar"ın yaygınlaştırılmasına bağlama eğilimleri var. Oysa, teknoloji, ne gelişmesi önlenebilir, ne önlenmesi gereken, ne de kendiliğinden taraflı bir şeydir. Onların safını, kullanıcının safı belirler. Elektriği aydınlanmak için de kullanırsınız, işkence yapmak için de. Görüntüye ve sese dayanan şeyler deyince, geniş bir alandan söz ediyoruz demektir. Sinema, müzik, tiyatro, dans, resim, mimari kültürel beslenme kaynaklarının dışında mı Allah aşkına? (Kitap da görsel bir dalga, laf aramızda.) Bunlar, "kullanıcı"sına ve "alıcı"sına bağlı olarak, okumayı önleyen "hainler" değil, kültür adı verilen bir bütünün parçalarıdır. Sırf televizyonun, en yaygın iletişim aracı olarak insanları sersemlettiğinden yola çıkarak bunu ıskalamak ve yazılı kültürü besleyen ve özendiren yönlerini göz ardı etmek, "tek yol kitap" gibi tuhaf bir kavram fetişizmi doğurur. **Ray Bradbury**'nin "Fahrenheit 451" adlı bilim-kurgu yapıtını ülkemizde kaç kişi okudu bilmiyorum. Ama, bu eserden **Truffaut**'nun yaptığı filmi, en azından televizyondan izleyenlerin yüzde biri kadar olabileceğini düşünmek olanaksız. Neyi anlatır bu yapıt? "Görsel-işitsel aygıtlarla" insanları yönlendiren ve kitabı şiddetle cezalandıran bir diktatörlüğün öyküsüdür. Tanklara, toplara değil, televizyon antenlerine dayanarak sürdürülen bir baskı rejimine karşı, kitabın yüceltildiği bir yapıttır. Kitapsız bir dünya, mahvoluşun kucağındadır görüşünü temel alır. Bu filmi izlersiniz ve kitapçıya koşarsınız. Hadi bakalım! "Germinal" filmi gösterime girdikten sonra, romanının satışı patlama yapmışsa, ne olacak? Konuyu dağıtmayalım ve şöyle uzlaşalım: Kültür dediğiniz şey, insanlarda düşünce zenginliği yaratmak demektir kabaca. Bunu, hangi araçla olursa olsun başardığınızda, insan, daha da zenginleşmenin yollarını başka araçları da kullanarak arayacaktır. Okuduğu kitapla tiyatroya, dinlediği müzikle sinemaya, izlediği filmle kitabevine ihtiyaç duyacaktır. Aslolan, araç değil, kalitedir. "Ben hiç televizyon izlemem, hep kitap okurum... Pembe dizileri!" diyenleri, yazılı kültüre sıçramış görecek değilsiniz ya! Neyse, konumuz kitap.

Kitap okumuyoruz! **Fethi Naci**'nin kulakları çınlasın, "Türkiye'de ne kadar futbol varsa, o kadar da roman var" dedi diye asılayazdı. Ama, okumuyoruz da, hangi türün kalitelisine eğilimliyiz? Nitelikli filmlere, oyunlara, konserlere üşüşüyor mu bu ülke insanı? Ya da, gişe rekoru kıran ucuz filmin karşısına satış rekoru kıran ucuz kitap mı çıkartamayız? Üstelik, bir kıyaslama yapsak, nitelikli yapıtlara eğilim açısından, şu "yok" denilen okur, "yaygın" denilen seyirciden birkaç adım öndedir. Bir gerçek daha var: O nitelikli "görsel-işitsel" ürünlerin izleyicilerinin tamamı, okur kesimindendir. İsterseniz, bu önermeyi tersinden okuyun. Sonuç, kültürün çok yönlülüğün toplamı bir alan olduğunu göstermez mi?

Gazete okumuyoruz! Neden? Toplumda olup bitenlerle ilgilenmiyoruz! Peki, neden televizyonlarda en çok izlenen programlar, haber ağırlıklı? Peki, günlük basın, haberleri televizyondakilerden daha mı objektif veriyor? Peki, televizyonlar "düşünmeyen toplum" yaratıyor da, gazeteler kültür ocağı mı? Peki, gazetelerde bulduğu her şeyi, televizyonda "hareketli" gördüğünü düşünen vatandaş, çok mu haksız? Ha, gazeteler, yazılı kültüre dahil. Okuma tembeli bir toplum, düşünce de üretemez, değil mi? Peki, o gazeteleri sürekli okuyanlar, acep nasıl düşünceler üretirler? Toplum böyle istiyor diye mi gazeteler "okunmak uğruna" pespaye? Yoksa, gazeteler böyle olduğu için mi bir garip toplum üretiliyor? Birazcık kültürlü bir toplum olsak, gazeteler asıl hedefledikleri şey olan entelektüel yayın organlarına mı dönüşürdü? Ne bileyim, yumurta tavuktan herhalde...

"BİZ DE BURADAYIZ SEVGİLİ KİTAP"

Bakın, aklıma koydum bir kez. Çok zorlansam da, şu bir avuç okurdan başkasını görmemeye; çorak ülke gerçeğini unutmaya; gerçek ama karanlık bir tabloya bakmamaya kararlıyım.

Hadi siz de öyle yapın. Ben beceremediysem, siz gaz verin kendinize. "Aaa, bir kartopu" değil, "Çığ geliyor" deyin ve Kitap Fuarı'nı gezin. Devede kulak bir kalabalık toplandığına; çoğunun aksesuar entelektüeli olduğuna; bir moda, bir "in" olay olduğu için, bir "gibi yapma" dürtüsüyle orada bulunduklarına; bir festival illüzyonu karşısında olduğunuza falan boşverin bu kez. Ceplerindeki üç kuruşu kitaba yatıranlara, bir kitabı alamadığı için gözleri dolanlara bakın, o kalabalık içinden seçip. Üzerinden silindir geçen, yakılan kitaba elini uzatan gençleri görün yalnızca bu seferlik.

Artık, sözüm onlara: Sakıncalı, mahkûm, dışlanmış bir dostunuzu ziyaret edeceksiniz bir görüş gününde. Vefa borcunuzu yerine getireceksiniz. Sizin sayenizde, küllerinden doğacak Anka. O yazılı kâğıtların can pahası size ulaştırıldığını biliyorsunuz. Siz kitapsınız, kitap da ışık; böyle belleyin. Yaşayın, çok yaşayın. Sayınız azmış. Artar! Kitabı tüketim nesnesi gibi görüyormuşsunuz. Üretirsiniz! Seçici değil, moda sürüklenicisiymişsiniz. Seçersiniz! Size ulaştırılan kitabın kalitesine, hiçbir açıdan tepki göstermiyor; yönlendirmiyor; eleştirmiyormuşsunuz. O da olur! Hepsi olur, yeter ki okumaktan vazgeçmeyin. İnsanları özendirin. Aman diyeyim, şu bekâsını alıklaştırılmış insanlara bağlamış düzenin kurlarına kapılmayın. Bakın, siz olmazsanız kültürün kökü kuruyacak. Kitap yazılmayacak, basılmayacak. Gazino solistlerine "kaç masan var" diye sorulduğu gibi, "seni kim okur ki, para bağlayalım" denilecek genç yazarlara. Yazar yetişmeyecek! Bir çimdik tuz bile atamayacağız evrensel kültüre. Yayınevleri, şarküteriye; imgeler dünyasının şairleri, tüketim dünyasının reklam metni yazarlarına dönüşecek. Kitabı bu denli ulaşılmaz kılanlar yazarlar, çevirmenler, yayınevleri, matbaalar değil, unutmayın; bunun tek sorumlusunun, sizin karşınıza engeller diken tek gücün bu düzen olduğunu bilin. Ve bu çok dengesiz kavgada, kitabın, kültürün safında kalın.

"Ben buradayım sevgili okur, sen neredesin?" feryadına, özlenen cevabı vereceğinizden kimsenin kuşkusu olmasın. Duyuyorum: "Biz de buradayız!" Yaşayın, çok yaşayın.

Belki, yazılı kültür üzerine derin ve felsefi ve sosyolojik ve... "okkalı" bir yazı bekliyordunuz. Masaya oturduğumda, benim de niyetim buydu. Ama, Kitap Fuarı geliyor! Bu derginin bir ayağı Bilim'se, bir ayağı da Ütopya. Ütopya, dünyayı değiştiren umut değil mi? Bu, nesnel de olsa, kara-ütopyalar oluşturacak verilere boşverebilmektir de. Boşverin. Kitap geri gelsin. Yangında ilk kurtarılacak olsun. **Evliya Çelebi**'nin yeniçerisi sürgüne gitsin. **Cicero**'nun bahçesi, hamak kurup kitap okumakta kullanılsın. Yüzbinlerle, milyonlarla anılsın kitap tirajları. Olur mu? Olur tabii, siz varsınız...

KAYNAK YAYINLARI

BURÇAY ANGER
İnsanlığın İki Yüzü

Burçay Anger kitabında, Batılı toplumların kültürleriyle, dünyanın diğer büyük kısmının kültürlerinin genel bir karşılaştırmasını yapıyor. Futbolik semboller altında yaşatılan Batı Avrupalının, düşünce yapısı, toplumsal kişiliği. Sporun ve güreşin tarihteki yeri. İnsanlığın başlangıcından bu yana yiyecek-içecek eyleminin gelişerek kültürleşmesi. Avrupa, Türk ve Doğu mutfaklarının incelenmesi. Türk gelenek ve göreneğinde sofranın anlamı. Tabağın formu ve estetiğinin başlangıcı. Türk toplumunda kaşığın yeri. Atın uygarlığın gelişimine katkısı ve binici toplumlar. Avrupa'nın üstün yanı kitap; vicdan özürü, hayvan sevgisi. İnsanın insanla ilk ilişkisi ve selamlaşma adetleri. Gölge oyununun Anadolu'ya gelmesi ve Anadolulaşması. Osmanlı'nın İstanbulu'nda trafik keşmekeşi ve ilk trafik cezası. Temizlik adetleri, eski çağlardan bu yana kadının örtünme süreci, soyunmanın çekiciliği ve bunun ilk farkedilişi. Noel ve babası adetinin kökeni, Batıya aktarılması.

İstiklal Cad. No: 184/4 Kat: 4 80070 Beyoğlu/İST
Tel ve Faks: (00) (212) 252 21 56-252 21 99

Koruluklardaki öfkeli

Sargun Ali TONT (*)

'Ben bu sayfaları yazdığım zaman Walden Gölü'nün kıyılarındaki bir korulukta kendi elimle inşa ettiğim bir kulübede, en yakın komşumdan bir mil uzakta, yalnız başıma, yaşamımı kendi emeğimin gücüyle sağlayarak yaşıyordum. Orada iki yıl yaşadım, şimdi uygarlığa tekrar dönmüş durumdayım.' İşte, kuruluşundan bu yana ABD'de basılan belki de en ilginç kitabın ilk satırları böyle başlar. Kitabın adı: *Walden*, yazarı: **Henry David Thoreau**.

Milli Kütüphane'de sadece *Civil Disobedience* (Sivil İtaatsizlik) kitabının tercümesini gördüğüm **Thoreau** ülkemizde pek bilinen bir yazar değildir. Japonca, Sanskritçe dahil bir çok dile çevrilen **Thoreau**'nun sayısız hayranları arasında **Mahathma Gandi** ve **Tolstoy** da vardır. **Thoreau**, bugün batılı çevrecilerin baştacı ettikleri bir yazardır. Norveçli bilim filozofu **Arne Naess**'in başlattığı *Deep Ecology* (Derin Ekoloji) akımının temel taşlarından birini **Thoreau**'nun yaşam felsefesi oluşturur. Edebiyat çevrelerinde, **Thoreau** İngilizce'yi en iyi kullanan yazarlardan biri olarak kabul edilir. Bugün eleştirmenlerin hakkında en çok makale ve kitap yazdıkları yazarlardan biri olan **Thoreau**'nun en ünlü yapıtı *Walden* 150 defa basılmıştır. **Thoreau**'nun yıldızının kendi ülkesinde bile ölümünden çok daha sonra parlaması, düşüncelerinin yaşadığı zamana göre çok daha ileri bir düzeyde olması ile açıklanabilirse de -ki bu başka dahiler için de geçerlidir- kanaatimizce asıl neden **Thoreau**'nun belirli hiçbir kalıba oturtulabilecek bir düşünür olmamasıdır. Anarşistler onu kendilerinden sayarlar ama pasif direnmeyi bir ilke haline getiren **Thoreau** kaba kuvvet kullanılmasına daima karşı çıkmıştır. Yazılarındaki bazı pasajlar sanki genç bir **Karl Marx**'ın kaleminden çıkmış gibidir, ama **Thoreau**'da önemli olan bireydir ve asıl kurtuluş bireyin kendi kendini ıslah etmesi ile elde edilir. Doğayla baş başa olduğu zaman tam bir panteist havasına bürünen ve İncil'den "o eski kitap" diye sözeden **Thoreau**, hıristiyan olduğunu hiçbir zaman reddetmemiştir. Yazıları toplumun nasıl reforme edileceği üzerine çeşitli öneriler ile doludur, ama reformculardan hiç hoşlanmaz ve hiçbir reform hareketine aktif olarak katılmaz. Kısacası, **Thoreau**'yu tümü ile kabul etmek imkansız olduğu gibi tümüyle reddetmek de zordur.

"ACAYİP BİR ÇOCUK..."

1817 yılında Boston'un hemen yakınında kurulmuş olan Concord kasabasında doğan **Thoreau**'nun babası, etliye sütlüye pek dokunmayan, herkesle iyi geçinmeye çalışan, pasif bir dükkan sahibidir. Annesi ise, otoriter, çocuklarını okumaya teşvik eden ve doğaya çok ilgi duyan bir kadındır. Bugün bile eski güzelliğinden pek fazla bir şey yitirmeyen Concord, etrafı göl ve nehirlerle çevrili ufak bir kasabadır. **Thoreau** çocukluğunu balık tutarak, kanosu ile dolaşarak geçirir. Bir çocukluk arkadaşının "acayip bir çocuk, pek çalışkan biri değil" demesinden, **Thoreau**'nun lisede iken parlak bir öğrenci olmadığını anlıyoruz. Buna rağmen 16 yaşında Harvard Üniversitesi'ne girmeyi başarır. O zamanlar Harvard öğrencileri siyah üniforma giymektedirler; **Thoreau** ise yeşil bir ceket giymeyi tercih eder. Yıllar sonra hamisi ve arkadaşı **Emerson**'un, Harvard'ın bütün bilim dallarında eğitim sağladığını söylemesi üzerine, **Thoreau** "evet bütün dallar var ama kökleri yok" yanıtını verir. Dört yıl sonra kazandığı diplomanın koyun derisi üzerine bastırıldığını farkeden **Thoreau**, "keşke her koyun kendi derisine sahip çıksa" diyerek böyle bir diplomanın değerinin kendisi için ne kadar az olduğunu belirtir.

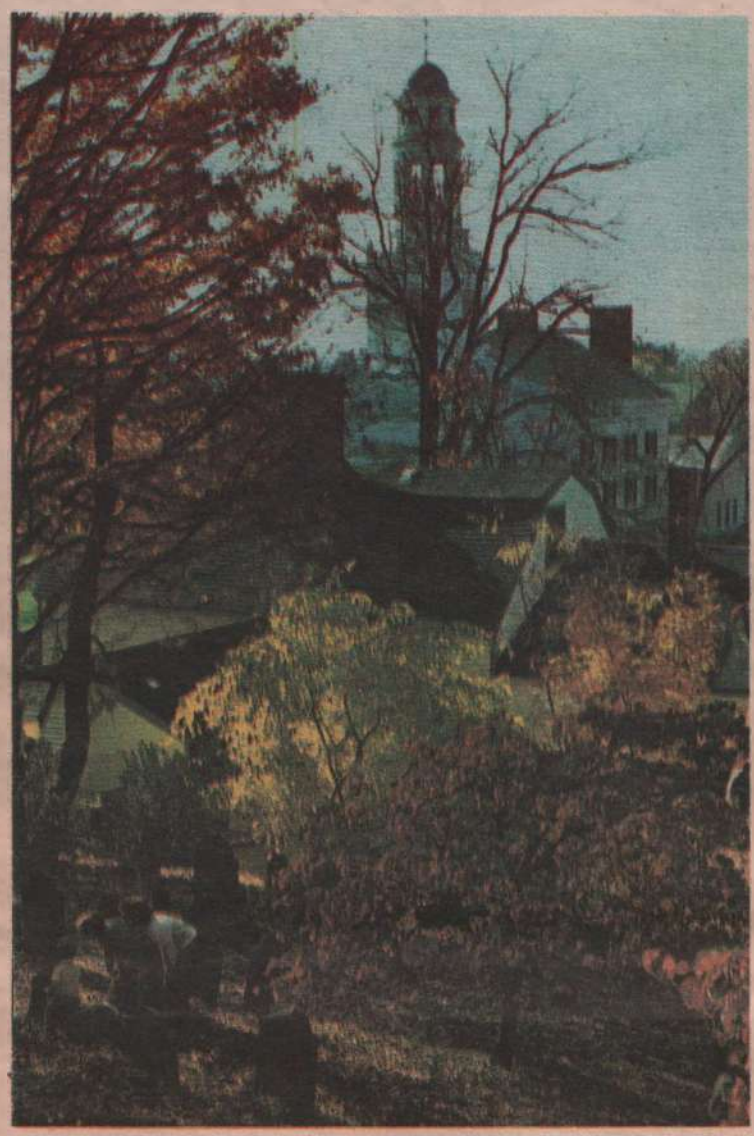

Thoreau'nun yaşadığı Concord kasabasının görünüşü

Mezun olduktan sonra Concord'a dönen **Thoreau**, babasının dükkanında çalışmaya başlar. Bir yıl sonra özel bir okul açar, fakat üç yıl sonra kapatmaya mecbur kalır. **Thoreau** bütün yaşamı boyunca kendisine iyi bir gelir sağlayacak, süreli bir iş tutmaktan kaçınır ve genellikle tamircilik, çiftçilik gibi el emeğine dayanan işler yapar.

BOSTON ENTELEKTÜELLERİ, EMERSON VE THOREAU

Thoreau'nun kendisinden 14 yaş daha büyük olan **Ralph Waldo Emerson**'la tanışıp arkadaş olması, onun yaşamını etkileyen belki de en önemli olaydır. **Emerson** geniş bir kültüre sahip, sosyal ilişkileri çok düzenli, hoşgörülü, hem doğu hem batı kültürünü çok iyi bilen büyük bir alimdir. **Thoreau**, **Emerson**'un evine taşınır ve orada iki yıl kalır. O zamanlar Concord kasabası ve hemen yakınındaki Boston kenti çok ilginç olaylara sahne olmaktadır. Yöre halkının çoğu 16. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve Protestanlığın Puritan tarikatına mensup İngiliz kökenli göçmenlerden oluşur. **Thoreau**'nun da ailesinin mensup olduğu Puritanizm, çalışmayı kutsal ama her türlü zevki sefayı günah sayan, doğanın sadece insanlar için yaratıldığına inanan, doğa sevgisinden yoksun, her türlü reforma, dış akım ve düşüncelere kapalı olan, tutucu bir tarikattır. Öte yandan, Boston'un göbeğinde ufak bir grup aydın tarafından yönetilen, açık fikirli, Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu bile kabul etmeyen, diğer din ve inançlara geniş saygı ve tolerans gösteren Unitarian adlı liberal bir protestan tarikatı da faaliyet göstermektedir. Harvard'ın İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan **Emerson**, bir ara Unitarian Kilisesi'nde rahiplik yapar, fakat bu kilisenin doktrinlerini yeterli bulmadığı için bırakır ve o zamanlar Concord kasabasının ileri gelen bireylerinin gayri resmi olarak kurduğu *Transcendantalist Club*'un (Transandantalist Kulübü) liderliğini yapmaya başlar.

Jan Jack Rousseau'nun Avrupa'da başlattığı Romantik akımın bir parçası olan Transandantalizm eski Hint ve Çin inançları ile Platonculuk ve yeni Platonculuğun bazı ilkelerinin sentezi üzerine kurulmuştur. Bu akımın ana ilkeleri arasında, insanın doğuştan iyi olduğu, ulu gerçeklere mantıktan daha çok sezgi ve içgüdü ile ulaşılabileceği ve gerçek mutluluğun ancak doğa ile uyumlu yaşamla elde edilebileceği vardır. Bir anlamda, **Emerson** için gerçek kilise, taştan bir yapıt değil doğanın kendisidir. İnançlarını teoriden pratiğe aktarmak isteyen bir kısım transandantalistler *Brooks Farm* adlı bir çiftlik satın alarak Amerika'da ilk ütopyalardan birini kurarlar. **Emerson**'un katılmadığı fakat desteklediği bu kuruluşta eski Yunanca, İtalyanca, botanik ve müzik dersleri verilir. Müslümanlık dahil birçok Doğu dinleri gerçek bir anlayış ve hoşgörü ortamında incelenir. Öğrencilerin derse katılma zorunluluğu yoktur ve ihtiyaçların çoğu kendi ekip biçtikleri ürünlerden karşılanır. Ancak üyelerin birbirine düşmesi yüzünden topluluk iki yıl sonra dağılır.

Bütün bu olayların cereyan ettiği ve **Thoreau**'nun "this bustling century" (bu vıcır vıcır yüzyıl) diye sözünü ettiği 19. yüzyıl, aynı zamanda genç Amerikan ulusunun Batı'ya doğru doğru gün geçtikçe yayılıp Kızılderililerin yerlerinden yurtlarından edilmeye başlandığıve sudan nedenlerle Meksika'nın işgal edildiği zamanlara rastlar. Bir yandan **Thomas Jefferson**'un büyük bir bölümünü hazırladığı anayasaya koyduğu 'meclis, basın ve vicdan hürriyetini ingelleyemez" maddesinden faydalanan basın tam bir özgürlük içinde görevini sürdürürken, diğer yandan Güney eyaletlerinde kölelik hâlâ sürmektedir. 19. yüzyıl aynı zamanda **Edgar Allen Poe**, **Nathianel Hawthorn**, **Herman Melville** ve **Walt Whitman** gibi yazarların en ünlü yapıtlarını verdikleri bir çağdır. Böylece, o günkü düzene sürekli bir alternatif arayan **Thoreau**'nun **Emerson** ile arkadaş olması ve transandantalist doktrinlerini benimsemesi zor olmaz.

"SEN NEDEN DIŞARDASIN?"

Thoreau'yu diğer transandantalistlerden ayıran önemli bir husus, gerçek ütopyayı ancak bireyin kendisinin yaratacağı düşüncesidir ve gerçek mutluluk bireyin kendi kendini ıslah etmesi ile mümkündür. Bütün yaşamı boyunca inançlarını harfi harfine uygulayan ve ana prensiplerinden hiçbir taviz vermeyen bu insan, böyle bir ütopyanın nasıl mümkün olabileceğini kanıtlamak için Walden Gölü'nün kenarında kendi eliyle bir kulübe inşa eder ve orada mümkün olduğu kadar kendi ihtiyaçlarını kendi karşılayarak tam iki yıl geçirir. Eline bir dürbün ve not defteri alarak her gün 4 saat kadar süren gezilere çıkar. Hayvanları, bitkileri inceler, komşu çiftçilerle havadan sudan konuşur. sadece bir mil uzakta olan Concord kasabasına uğramayı da ihmal etmez. En ünlü yapıtı olan *Walden* bu kulübede tuttuğu günlüklerden derlenmiştir.

Hen
Dav
Thor

Bu kulübede yaşarken, o zamanki hükümetin tutumunu beğenmediği için bir buçuk dolar tutan seçim vergisini ödemeyi reddetmesi, hapise atılmasına neden olur. Kendisine haber verme den kız kardeşinin vergiyi ödemesi üz rine bir gün sonra serbest bırakılan **Thoreau**, *Walden*'dan sonra en ünlü yapıtı olan *Civil Disobedience* (Sivil İtaatsizlik) adlı makalesini kaleme alır. Her zaman olduğu gibi burada da **Thoreau**'nun olaya bakış açısı oldukça değişiktir: "Ben 'en iyi hükümet en az idare eden hükümettir' sözünü kabul ederim... Bunun bir uzantısı, ki ben buna inanıyorum, 'en iyi hükümet hiç idare etmeyen hükümettir'. Ve eğer insanlar kendilerini hazırlarlarsa, o zaman öyle bir hükümete sahip olurlar." Ve: "Eğer bir hükümet bir insanı haksız yere hapis ederse, zaten o insan için en uygun yer hapisanedir." (Kendisini ziyarete gelen **Emerson** "Neden içerdesin?" diye sorduğunda, **Thoreau**'nun "Sen neden dışardasın?" diye verdiği yanıt iki yakın arkadaşın toplum sorunlarına değişik yaklaşımlarını göstermesi bakımından önemlidir.) **Thoreau** bu makalesinde kendisinin Meksika'ya açılan savaştan ve kölelikten nasıl utanç duyduğunu uzun uzun anlatır ve zaten pek sempati duymadığı hükümete hapise girdikten sonra tük saygısını yitirdiğini söyler: "Bana ulaşamadıkları için vücudumu cezalandırmaya karar verdiler; aynen, büyüklerine kızıp da bir şey yapamayan bir çocuğun hıncını köpeğinden al-

peygamber: Thoreau

ması gibi. Hükümetin nasıl yarım akıllı olduğunu gördüm ve dostundan düşmanını ayıramayan bu hükümete karşı bütün saygımı kaybettim."

THOREAU'NUN FORMÜLÜ: "YAŞAMINI BASİTLEŞTİR"

Thoreau, *Walden*'ı 1849 yılında tamamlamış, ancak kendi parası ile bastırdığı ilk kitabı olan *A Week on the Concord and Merrimack Rivers* (Concord ve Merrimack Nehirlerinde Bir Hafta) çok az sattığından, yeni kitabını hiçbir yayınevi yayımlamayı yüklenmek istememiştir. (1000 tane basılan bu kitap 4 yılda sadece 218 tane satabilmiş ve basımevinin arta kalanları geri yollaması üzerine **Thoreau** günlüğüne şu satırları yazmıştır: "Kitaplığımda şimdi 900 kitap var, bunların 700'inden çoğunu kendim yazdım.") *Walden*'ı bir türlü bastıramayan **Thoreau** ümidini hiçbir zaman yitirmemiş ve 5 yıl boyunca kitabın üzerinde çalışmış, kısaltmalar, eklemeler yapmış ve zaten çağlayan bir ırmağı andıran üslubuna cila üzerine cila vurarak kitabı daha da güzelleştirmiştir.

Walden çok şaşırtıcı bir kitaptır. Daha ilk sayfalarında **Thoreau** bu kitabı kendisinin o kulübede nasıl yaşadığını, ne yiyip içtiğini merak eden komşularını aydınlatmak için yazdığını söyler. Kulübeyi nasıl inşa ettiğini, nereye ne kadar para harcadığını en ince ayrıntılarına kadar anlatır. Hazırladığı bir tablodan, tahtaların 8 dolar 3.5 cent, iki varil kireçin 2 dolar 40 cent ("bu biraz pahalı oldu"), saçın 31 cent ("gereğinden fazla bile") ve çivilerin 3 dolar 40 cente mal olduğunu öğreniriz.

Thoreau'nun bu kulübede iki yıl yaşamasının asıl nedenini kitabın üçte birine geldiğimizde anlarız: "Ben koruluklara gittim... yaşamın yalnız zaruri ihtiyaçları ile karşı karşıya kalabilmek için; (Bu yaşamın) bana öğretebileceği bir şeyin olup olmadığını anlamak için, ki ölürken yaşamadığımın farkına varmayayım." Ve hemen sonra: "Yaşamın bütün iliğini emmek istedim..." **Thoreau**, insanın kendi ütopyasını kendi yaratabilmesi için bir formül de önerir: "Basitleştir, basitleştir. Günde üç öğün yemek yerine, gerekirse bir tane ye, 100 tabak yerine 5 tane kullan ve diğer ihtiyaçlarını da aynı oranda azalt." **Thoreau** bu tür yaşamı harfi harfine uygular. "Evimde üç tane iskemle var; bir tanesi yalnızlık, ikincisi arkadaş, üçüncüsü de toplum için." Walden'e çok sayıra konuk gelir ve pek çoğunun ayakta kalması **Thoreau**'yu hiç rahatsız etmez. Su isteyen konukların ellerine bir maşrapa sıkıştırıp gölü gösterir. Eğer yemeğe kalanların sayısı birden fazlaysa, o akşam **Thoreau** dahil kimse yemek yemez. Gelenler arasında çiftçiler olduğu gibi zamanın ünlü yazarları ve düşünürleri de vardır ve **Thoreau**'yu en çok rahatsız edenler de bu entellerdir: "Evimin küçük olmasının bir fena yönü varsa, o da büyük düşünceleri büyük sözlerle ifade eden konuklarla arama yeteri kadar mesafe koymaya elverişli olmamasıdır." Ama **Thoreau** insanlarla ilişkilerini hiçbir zaman koparmaz. Ayaküstü de olsa komşularını sık sık ziyaret edip o yılın mahsulünden, havadan sudan konuşmayı sever ve hemen hemen tüm ihtiyaçlarını kendi ekip biçtiği tarladan sağladığı halde Concord kasabasını da sık sık ziyaret eder. Komşularını tarif ederken kullandığı dil ve ifadeler bir kısım eleştirmenler tarafından küçük görmek, aşağılamak olarak değerlendirilmişse de, bu metinleri biraz dikkatli incelediğimiz zaman, **Thoreau**'nun bu insanlara sadece acıdığını görürüz. Onlar "yaşamın en güzel meyvalarını" koparamazlar, çünkü cahildirler, anadan babadan öyle görmüşlerdir. O zaman **Thoreau**'nun görevi "kümesin üstünde öten bir horoz gibi" komşularını uyandırmaktır.

Thoreau'nun *Walden*'da geliştirdiği yaşam felsefesi dört ana noktadan oluşur:

1. İnsanlar doğuştan hür yaratılmıştır fakat kısa zamanda hükümetleri onları esir eder. Fakat asıl esaret insanların maddiyata çok önem vererek kendi kendilerini esir etmesidir. "Ben derim ki, bu ülkede şiire, felsefeye, yaşantının tümüne en zıt düşen, hatta cinayetten daha zararlı olan, bu para hırsıdır.

2. Gerçek özgürlük, bir insanın kendi ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar kendisinin karşılaması ile elde edilir.

3. Sıhhat ve mutluluk en iyi şekilde yaşamı basitleştirerek, doğaya yakın ve uyumlu ilişkiler kurarak gerçekleşebilir.

4. Gerçekler, her şeyden, aşk, para ve şöhretten çok daha önemlidir. Ama önümüze konulan gerçekler, ne kadar ünlü otoritelerden gelirse gelsin, ispatsız kabul edilemez: "Ben bu dünyada 30 yıldır yaşıyorum ve benden daha yaşlı olan kişilerden bana faydası dokunacak tek bir nasihatın ilk hecesini bile duymadım."

THOREAU'DA MANTIK VE SEZGİNİN UYUMU

Thoreau'nun her alanda olduğu gibi, doğaya bakış açısı da diğer romantiklerden ve transandantalistlerden oldukça farklıdır. **Rousseau**'ya doğayı cazip kılan medeniyetin iflas etmesidir. **Emerson** için doğa onu Tanrı'ya ulaştıracak, Tanrı ile birleştirecek bir araçtır: "Ormanda olduğumuz zaman biz mantığa ve imana döneriz.. İçimizdeki bütün hainlik ve egoizm kaybolur... Ben Tanrı'nın bir parçası olurum." **Thoreau** için asıl önemli olan ise 'yaratan'dan daha çok 'yaratılan'dır: "Ben doğaya canımın istediği gibi girip çıkarım, ben doğanın bir parçasıyım." Onun için, yolun üstünde güneşlenen yılan, kulübesini ziyarete gelen örümcek ve Walden Gölü'nün çevresini saran yabani çiçekler, bunların hepsi, var oldukları için, güzel oldukları için değerlidir. Eğer bu arada perdeyi aralayıp **Emerson**'un sözünü ettiği 'Ulu Gerçekler'e bir göz atabilirse, o fırsatı da kaçırmaz, fakat onun için gerçek cennet doğanın kendisidir. **Rousseau**'yu kalbi bir tarafa beyni öbür tarafa çeker ve **Rousseau** bu iki uç arasında bocalayıp durur. **Thoreau**'da ise mantık ile sezgi tam uyum içindedir.

Belki de **Thoreau**'nun en ilginç yönü, doğanın güzelliklerini içine çekmekle kalmayıp bilimsel gözlemler yapmasıdır. Kendi kendine botanik ve taksonomi (sınıflandırma bilgisi) öğrenmiş, zamanın en ünlü bilginlerinden biri olan **Alexander Agassiz** için numuneler toplamış ve yörede yaşayan balık türlerini teker teker inceleyip sınıflandırmıştır. Çevresindeki bütün canlılara büyük ilgi duyan **Thoreau**'nun kalbinde kuşların özel bir yeri vardır. Daha 13 yaşındayken ağabeyi ve kızkardeşiyle birlikte kuş gözlemciliğine başlamış ve kısa zamanda topladığı kuş yumurtaları ve yuvaları ile oldukça geniş bir koleksiyona sahip olmuştur. Bu gözlemlerin bir kısmına *Walden*'de rastlarız; fakat bize kalırsa gerçek **Thoreau**'yu, bir kısmını transandantalistlerin dergisi olan *Dial*'da bastırdığı "Yürümek", "Yaban Elmaları", "Orman Ağaçlarının Süreli Değişimi", "Sonbahar Renkleri", "Böğürtlenler" ve "Bir Kış Gezisi" adlı makalelerinde buluruz. Edebiyat ile bilimin en doruk noktalarda birleştiği bu yazılarda, daha az öfkeli, daha uyumlu bir **Thoreau** çıkar karşımıza. Bu makalelerin bugün bile zevkle okunmalarının anahtarını yine **Thoreau**'nun kendisi verir. Ona göre gerçek bir bilim adamı yalnız bilimsel kurgulara dayanan gözlemler yapmakla yetinmeyip, doğayı herkesten daha fazla "koklayan, tadan, duyan, hisseden... bir Kızılderili'nin irfanına sahip" biri olmalıdır.

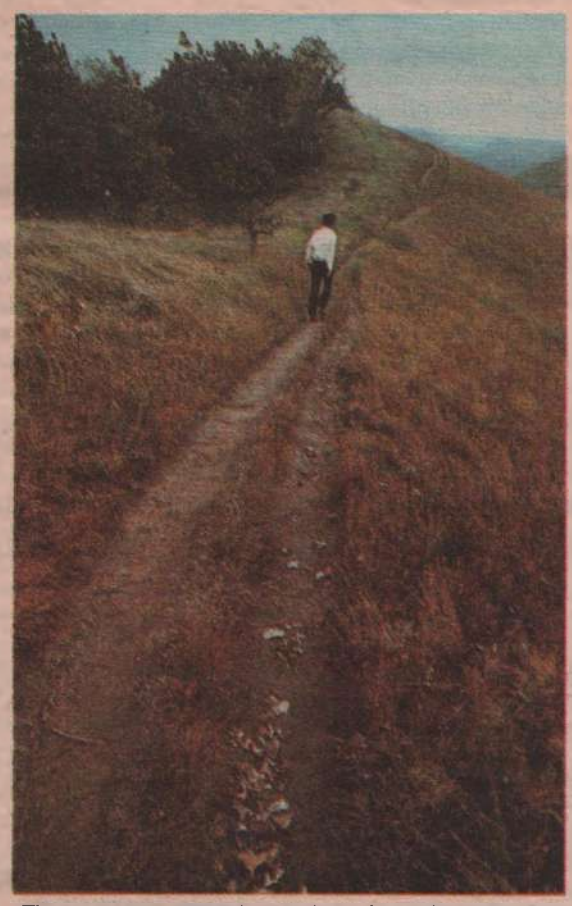

Thoreau'nun 1861'de gördüğü bu ikili patikanın, yerlilerden kaldığı söylenir

NEDEN BUGÜN POPÜLER OLDU?

Ancak 1854 yılında yayımlatmayı başarabildiği *Walden*, yakın çevresi dışında çok az ilgi görmüştür. Zamanın ünlü eleştirmeni **James Russell Lowell** bir makalesinde **Thoreau**'yu **Emerson**'un etrafındaki "delilerden biri" olarak tanımlamış ve İngiliz yazarı **Robert Luis Stevenson** onu bir *skuller* (korkudan yan çizen, gizlenen) biri olarak eleştirmiştir. **Stevenson**'un sonradan fikrini değiştirmesi sarkacın yavaş yavaş öbür yöne dönmesini sağlamış ve **Thoreau** haketti üne ancak ölümünden 50 yıl sonra kavuşmaya başlamıştır.

Thoreau'nun bugün bu kadar popüler olmasını hangi nedenlere bağlayabiliriz? Bize kalırsa bunların başında gelen neden **Thoreau**'nun içten gelen samimiyeti ve başkalarına önerdiği koşulları kendisinin aynen tatbik etmesidir. Kendi cebindeki Marlboro'yu unutup hastasına sigarayı yasaklayan doktorları, insan haklarına ancak kendi ideolojisine dokunulduğu zaman sahip çıkan 'demokrasi kahramanları'nı, bir yandan doğacılık taslarken öbür yandan ava çıkan çevrecileri hepimiz tanırız. Ve içimizde hangimiz onun "Ben hayatımda yaptığım hiçbir şeyden pişman olmadım" cümlesini kendimize mal edebiliriz? Bugün hoşlanmadığımız bir hükümete vergi vermemek amaca hizmet eden bir tavır olmayabilir, ama **Thoreau**'nun önerdiği, karşı çıktığımız icraat ne olursa olsun, hiçbir zaman kaba kuvvete başvurmamak, demokratik koşullara daima saygı duymak, kendi 'bireyciliğimizi' uygularken diğer bireylerin de hakkını unutmamak, her toplum için, her zaman geçerlidir. Bugünkü koşullarda doğayı kurtarmak için kendimizi bir kulübede inzivaya çekmemiz de pratik bir çözüm yolu değildir. Ama **Thoreau**'nun, hiçbir kimsenin aklına getirmediği bir zamanda önerdiği "yaşamı basitleştir" formülünü uygulamazsak, gelecek kuşaklara güzel bir doğa bırakacağımız şüphelidir.

Vereme yakalanan **Thoreau**, öldüğünde 45 yaşında idi. **Thoreau**, ölüm döşeğinde yatarken bile tuttuğu rotayı hiç değiştirmemiş ve "Tanrı'yla barıştın mı?" diye soran bir arkadaşına "kavgalı olduğumuzun farkında değildim" yanıtını vermiştir. Son nefesini verirken bile aklı hâlâ yabandadır. Etrafını saranların **Thoreau**'dan duydukları son cümleden anlayabildikleri sadece şu iki kelime olmuştur: "Geyik... Kızılderililer".

Meraklısı için not:

Walden'ın çok sayıda baskısı vardır. Bunların arasında bizim çok faydalı bulduğumuz *Bantam Books* yayınevinin hazırladığı *Walden and Other Writings by Henry David Thoreau* adlı kitabı öneririz. Çok iyi bir doğa yazarı olan **Howard Wood Krutch**'ın önsözünü yazdığı ve editörlüğünü yaptığı bu yapıtta **Thoreau**'nun *A Week on the Concord and Merrimack Rivers*, *Civil Disobedience*, *Life Without Principles* ve *Cape Cod* adlı kısa eserleri de yer almaktadır. **Thoreau**'nun doğa yazıları *The Natural History Essays* başlığı altında *Gibbs Smith* yayınevi tarafından 1980 yılında basılmıştır. **Thoreau** hakkında yüzlerce kitap ve makale yazılmıştır. Bunların arasında yazarın edebi yönünü çok güzel aydınlatan fakat **Thoreau**'nun doğa makalelerini kanaatimizce yanlış değerlendiren, **Sherman Paul**'un *The Shores of America* adlı kitabını öneririz. **Walter Harding**'in *The Days of Henry Thoreau* adlı kitabı, **Thoreau**'nun standart biyografisi olarak kabul edilir. **Thoreau**'nun yaşam felsefesini çevrecilik yönünden inceleyen ve diğer çevreciler ile kıyaslayan, **Roderick Nash**'in *The Wilderness and the American Mind* adlı kitabı da çok aydınlatıcıdır.

(*) ODTÜ Biyoloji Bölümü

Tarihe yön veren hastalık: Veba

Erdem AYDIN (*)

Kıtlık, veba ve savaş
Ölümün aşağılık, alçak gizli ajanları
Her biri yiyip, yok ediyor insanlık'ı
Shirley

Ortaçağ Avrupası'nda veba salgınının neden olduğu kargaşa, toplumun her öğesine yansıyor, işsizlik artıyor ve bir lokma ekmek için herşey yapılabiliyordu. Yoksulluk ve açlığa koşut olarak rüşvet yaygınlaşmış, hırsızlık, cinayet gibi her türlü suç önü alınamaz biçimde artarak sıradanlaşmıştı.

Veba salgınları tarihinin, öteki bazı salgın ve bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi insanlık tarihiyle özdeş olduğu söylenebilir. Kutsal kitapların da içinde bulunduğu yüzlerce yıl önceki bir çok eski kaynakta, veba ve onun neden olduğu salgınlar hakkında bazı ipuçları bulunmaktadır. Ancak, zaman sürecinde geriye doğru gidildiğinde, hem tarihsel kaynakların sayısı azalmakta, hem de izlerine rastlanan salgın ve bulaşıcı hastalıklar arasında hangilerinin veba olduğunu tam olarak saptamak güçleşmektedir.

Ortaçağ süresince kıtlık, savaş ve salgın-bulaşıcı hastalıklar çok sayıda toplu insan ölümlerine neden olmuştur. Bunlardan veba, milattan sonra daha ilk yüzyıllarda kendini göstermeye başlamış ve 13. yüzyıla kadar değişik bölgelerde salgınlar halinde görülmüştür. Bu salgınların yaygın görüldüğü bölgelerin başında Akdeniz ülkeleri gelmektedir. Milyonlarca insanın ölümüne yol açan salgınların, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasında önemli rol oynadığı söylenmektedir. İstanbul'un ilk kez veba ile tanıştığı M.S. 542 yılında başlayan en şiddetlisinin, Doğu Roma İmparatorluğu'nda büyük yıkım ve kayıp yarattığı, kentlerin boşalmasına neden olduğu ve Bizans uygarlığının sonunu hazırladığı da ileri sürülmektedir. Bu salgının bir başka sonucunun da, Kuzey Afrika ülkelerinin zayıflaması, dolayısıyla İslam yayılımının kolaylaşması olduğu belirtilmektedir. Ancak bu dönemdeki veba salgınının yol açtığı tarihsel sonuçların ayrıntıları hakkında pek fazla bilgi sahibi olduğumuz söylenemez.

Ortaçağın sonlarına doğru, 14. yüzyılın ilk yarısında başlayan dehşetli veba salgınları üzerine olan bilgilerimiz ise daha geniş ve ayrıntılıdır. Bu zaman dilimindeki salgınlar sırasında yaşananlar ve salgının neden olduğu sonuçlar, hiç kuşkusuz Avrupa tarihini etkileyen belirleyicilerden biridir. Salgın, 1333 yılında İç Asya'da başlar; Hindistan ve İpek Yolu'yla öteki ülkelere yayılır. En önemli geçiş yolları Kırım ve Karadeniz, üzerinden İstanbul, Mezopotamya ve Arabistan üzerinden Mısır olmuştur. 1346 yılının sonlarına gelindiğinde neredeyse tüm Güney Avrupa, Mısır ve Orta Asya bu felaket tarafından istila edilmiş durumdadır. Sicilya, İtalya ve Güney Fransa'da ise çok büyük bir yıkım yaşanmıştır. Salgın 1349 yılında Hollanda ve Fransa üzerinden İngiltere, Almanya ve Polonya'ya; 1352 yılında ise Rusya'ya ulaşmıştır. Veba bu seyri sırasında yaklaşık 60 milyon can alır ki; bu sayı, o zamanki dünya nüfusunun dörtte birine karşılık gelmektedir. 1353 yılından sonra salgının genişliği (pandemi) yavaş yavaş kaybolmaya başlar. Ancak veba, ilerleyen yüzyıllar içersinde, daha küçük, daha az zararlı biçimde, kimi ülkeleri dönem dönem ziyaret ederek lokal salgınlara neden olmuştur. 1630 yılında Milano'da 80 bin, 1665'te Londra'da 69 bin, 1679'da Viyana'da 70 bin, 1770'de Moskova'da 52 bin kişinin vebadan ölmüş olması, bu konuda verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

1790 yılında Marsilya'daki büyük veba salgını sırasında doktorların korunma amacıyla giydikleri giysi ve maske.

VEBANIN TOPLUMSAL YAŞAMA VE ETİK DEĞERLERE ETKİSİ

14. yüzyıldaki veba salgınları sırasında yaşanan dehşet görüntülerini tanımlamak çok güç ve üzücüdür. Hastalık insan ve toplumların yaşamını altüst etmiştir. Büyük bir kargaşa ve panik ortamı içersinde, herkes ölüm korkusuyla yaşamaktadır. Sokaklarda ve evlerde çürümüş, kokmuş cesetlerle karşılaşmak sıradan bir olaydır. Toplanabilen cesetler, bir an önce yok etmek amacıyla, görevliler tarafından açılan büyük çukurlara rastgele atılmakta; hemen ardından yeni çukurlar açma girişimi başlamaktadır. Kimi kentlerde cesetleri yakmak için açılmış uçsuz bucaksız çukurlara rastlamak mümkündür. İnsanlar ölümün soluğunu enselerinde hissederken, din adamları dini gerekleri yerine getirmek için ölülerin yanına yanaşmaya cesaret edememekte; hekimler, hastalarını tedavi etmeye çalışırken kendileri hastalığa kurban gitmektedir. Gerçekten de hastanın yanına yaklaşıp vebaya yakalanmamak mucize gibidir. Ölü yakınları bile cesetlere yaklaşmak istememektedir.

Veba yalnızca ölüm ve ölüm korkusu yaratmakla kalmadı. Bu büyük karmaşa ortamında insan davranışları ve insanlar arası ilişkiler de değer yitimine uğradı. İnsancıl kavramlar, etik değerler, ahlaki tutum ve davranışlar yok olmaya yüz tuttu. İnsanlar artık kendilerinden başka hiçbir şey düşünmüyordu. Veba, bütün kalleşlik ve ikiyüzlülükleri, kin ve nefret duygularını birer birer su yüzüne çıkarmıştı. Çünkü herşey hayatta kalıp kalmamak arasında odaklaşıyordu. Yaşayabilmek uğruna, yıllarca süren dostluklar unutuldu; aileler dağıldı; aile üyeleri, arkadaşlar, dostlar birbirlerini yardımsız ve yüzüstü bıraktı. Zengin, yoksul herkes şaşkınlık içinde, ne yapacağını bilemez olmuştu. Kimileri gemiye binip bulundukları yerden uzaklaşmayı düşünürken, kimileri de dualar ederek tanrıya sığınıyor, ondan yardım diliyorlardı. Bazıları da herşeyden vazgeçip, ümitsizce kaderlerine razı olmuştu. Salgının neden olduğu kargaşa, toplumun her öğesine yansıyor, işsizlik artıyor ve bir lokma ekmek için herşey yapılabiliyordu. Yoksulluk ve açlığa koşut olarak rüşvet yaygınlaşmış, hırsızlık, cinayet gibi her türlü suç önü alınamaz biçimde artarak sıradanlaşmıştı.

Tüm bu olup bitenlerin birlikteliğinde ve böyle bir belanın "neden" ve "niçin"inin anlaşılamadığı bir ortamda, çeşitli spekülatif felaket teorileri de üretilmektedir. Bu teorilerden kimi yıldızlar ve gezegenler, kimi dünyanın sonunun geliyor olması, kimisi de suların birileri tarafından zehirlenmiş olduğu gibi mantıksız ve asılsız gerekçeleri temel almıştı. Bu son durumdan en çok etkilenenler Yahudilerdir. Yahudi ve cüzzamlıların sulara zehir karıştırdığı dedikoduları, bütün felaket kaynağının bu insanlar olduğu biçimindeki bakış açısını geliştirmiştir.

Yahudiler, başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde suçsuz yere acımasız sorgulama ve cezalarla karşı karşıya kalırlar. Onlar, veba salgınının sorumlusu olarak yargılanmakta ve işkence ile alınan ifadeler sonucu suçlu bulunmaktadırlar. Zaten, öfke içindeki halk, kimi zaman yasal kararı beklemeden, salgınların nedeni olarak gösterilen bu zavallı insanları yakarak, infaz işlemini kendisi yerine getiriyordu. Yahudi karşıtlığına yol açan böyle bir inançla birlikte, bu dönemde bazı insanların kendi kendilerini kırbaçladıkları da görülmektedir.

Vebanın neden olduğu değişimlerden biri de, tıp tarihi ve bu tarih içindeki koruyucu sağlık kavram ve hizmetlerine ilişkindir. 20. yüzyıla kadar bu alandaki en önemli ve sistemli toplumsal koruyucu sağlık örgütlenmesi olan "karantina" örgütlerinin başlangıcı, 14. yüzyıldaki veba salgınlarına dayanır.

SİYASİ-EKONOMİK GELİŞMELER

Veba salgınlarının neden olduğu sonuçların, Avrupa'nın tarih süreci üzerinde etkin rol oynadığını yukarıda belirtmiştik. Tarihi kaynakların elverdiği ölçüde görülmektedir ki, Ortaçağ sonu-Rönesans başlangıcı dönemine denk gelen salgınlar önemli siyasi ve ekonomik çalkantılara kaynaklık etmiştir.

Vebanın öldürücü etkisi, nüfusun yoğunlaştığı kentlerde kendini ağırlıkla hissettirir, ardı ardına gelen salgın silsileleri, yığınlar halinde toplu ölümlere neden olarak, çok kısa süre içersinde nüfusun birden azalmasıyla ve var olan toplumsal dengelerin altüst olmasıyla sonuçlanır. Kent nüfusunun hızla azalması, köy ile kent arasındaki ekonomik ilişkileri felce uğratır. Ekonomik geçimini, tarımdan elde ettikleri ürünü kent insanına satmakla sağlayan kırsal nüfus, birdenbire pazarsız kalır. Kuşkusuz bu durumdan ürünün satımına aracılık eden ticaret çevresi de etkilenir. Aç ve çaresiz kalan köylüler, karınlarını doyurabilmek için kentlere göç etmeye başlar. Böylelikle, kent/kır nüfus oranı kent lehine yükselir. Ekilip biçilen verimli araziler bakımsız kalmış, çoraklaşıp yabanıllaşmıştır. Kırsal kesimde kalanlar, kendi başlarına boş arazilerin efendisi olurlar. Bu defa, yalnız yüksek verimli arazilerin tarımı yapılarak, az emekle yüksek verim elde edilmeye başlanmıştır. "Nüfusun azaldığı büyük yıkım ve felaketlerden sonra, hayatta kalanlara çoğu zaman yeni ve hatta daha iyi bir yaşam olanağı çıktığı" biçimindeki tarih görüşünü doğrularcasına, bu olaydan sonra da mevcut mal ve arazi daha az sayıda insan elinde toplandı ve geride kalanlar daha iyi bir yaşam olanağını yakaladılar. Kısa bir süre sonra nüfus tekrar artma sürecine girdi.

Bu olup bitenlerin ardından, son birkaç yüzyıl içinde filizlenmeye başlamış olan pazar ekonomisi, büyük bir darbe yemiş oldu. Yönetim erkini elinde tutan kent oligarşisi, salgın ertesinden yararlanmayı bildi. Sonuçta daha durağan bir ekonomik süreç başladı, toplum kesimleri arasındaki varolan ekonomik farklılıklar korundu, hatta daha keskinleşti. Bu durum doğal olarak toplum içi çatışmayı artırdı. Mal ve arazi sahipleri, sahip oldukları askeri erki, mutlak krallıklara bırakmak zorunda kaldı. Bununla birlikte ekonomik ve siyasal güçleri arttı, feodal yapı yeni bir egemenlik biçimine doğru değişim gösterdi.

KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

Vebanın neden olduğu değişimlerden biri de, tıp tarihi ve bu tarih içindeki koruyucu sağlık kavram ve hizmetlerine ilişkindir. 20. yüzyıla kadar bu alandaki en önemli ve sistemli toplumsal koruyucu sağlık örgütlenmesi olan "karantina" örgütlerinin başlangıcı, 14. yüzyıldaki veba salgınlarına dayanır.

Salgınlarla birlikte, vebayla ilgili yoğun bir bilgi ve deneyim birikimi oluştu. Nasıl bulaşabileceği, ne önlemler alınması gerektiği birer birer ortaya çıkarılarak halka duyuruluyordu. Yalnızca 1348-1500 yılları arasında veba üzerine 200'e yakın kitap yazılmıştır. Kuşkusuz günümüzden bakıldığında bu bilgiler bir hayli yetersizdir. Örneğin bir kitapta, "vebadan hızla kaçın, daha uzağa kaçın ve yavaş geri dönün" türü bir önerinin yer aldığını görüyoruz. Bu arada, Hellenistik dönemde insan sağlığının korunması ve sürdürülmesine yönelik yazılmış eserler, tekrar gün yüzüne çıkarılmaya başlandı. Bu eserlerde yer alan, toplumsal düzenlemelerle alına-

Geçen ay Hindistan'da görülen veba salgınında hastalığa yakalanan çocuklar, kaçmamaları için zincire vuruluyor.

cak akılcı sağlık önlemleri, skolastik ilke ve inançlara karşıt olmasına rağmen, gelişme olanağı buldu. Kilise çözüm olarak, insanların dua etmelerini ve kendilerini tanrıya teslim yoluyla ondan yardım dilemelerini isterken, çözüm arayışları içindeki devlet ve kent yöneticileri artık toplumsal bazı önlem ve düzenlemeleri gerçekleştirmenin önemini anladılar. Bir yandan veba için özel hastane ve bakım hizmeti, tedavi olanakları sağlanmaya çalışılırken, öte yandan salgının önüne geçebilmek için toplum geneline yönelik yeni düzenlemelere gidildi. 1348 yılında Venedik'te bir sağlık komisyonu kuruldu. Bu komisyon, ölülerin özel yöntemlerle kaldırılması, mezarlıkların uygun boyutlarda olması, cesetlerin sokaklarda bırakılmasının yasaklanması, dışardan gelen yolculara yönelik alınması gereken önlemler gibi uygulamaları denetlemekle görevlendirilmişti. Ardından, vebalı hastalar bildirilmeye ve kent dışında ayrı bir yerde tutulmaya başlandı. Salgınların önüne geçebilmek için bazı yasak ve sınırlandırmaların gerekliliği anlaşıldı. İlk kez Venedik Cumhuriyeti, 1374 yılında enfekte olmuş ya da kuşkulu kişilerin kente girmesini yasakladı. Öteki İtalyan kentleri de bu önlemi sürdürdü. 1377 yılında Adriyatik kıyısındaki Ragusa'da ilk karantina uygulamasına geçildi ve deniz yoluyla gelen yolcuların kent ve limanın uzak bir yerinde 30 gün süresince alıkonması kararlaştırıldı. Daha sonra bu sürenin yetersiz olduğu ve 40 güne (quarantenaria) çıkarmanın yararlı olacağı kabul edildi. Söz konusu 40 günlük uygulama ilk kez 1383 yılında Marsilya'da gerçekleştirildi.

Öte yandan Venedik ve öteki kıyı şehirleri vebaya karşı alınması gerekli daha birçok başka toplumsal sağlık önlemlerini yasalaştırdılar. Örneğin bunlar arasında evlerin havalandırılıp buharla dezenfekte edilmesi, ev eşyalarının güneşe çıkartılması, enfekte kuşkusu olan her türlü giyim ve kullanım eşyasının yakılması, yol ve suların sürekli denetim altında tutulması gibi önlemler yer almaktadır. Aslında bunlar, daha önce cüzzamlılara karşı alınan, fakat daha sonra unutulan önlemlere benzemektedir.

Venedik'te içilebilir su gereksinimi ve bataklıklarla ilgili sağlık önlemleri konusundaki duyarlık arttı. Örneğin, sarnıçlarda toplanan yağmur suları içilmeden önce filtreden geçirilmeye başlandı. Venedik Cumhuriyeti 1385 yılında geniş yetki ve olanağa sahip bir sağlık görevlisi atarken, 1438 yılında koruyucu sağlık çalışmalarına yönelik "enstitü" niteliğinde bir kurum oluşturdu. Toplum bazında alınan böylesi koruyucu sağlık hizmetleri yavaş yavaş Avrupa'nın öteki ülkelerine de yayıldı.

> Veba, Ortaçağ Avrupası'nın en önemli olgularından biridir. Ancak, gelişen tüm tarih sürecini veba salgınlarıyla açıklamanın hatalı olacağı kuskusuzdur.

Buraya kadar dile getirdiklerimiz ışığında son olarak şunları söyleyebiliriz: Görüldüğü gibi veba, Ortaçağ Avrupası'nın en önemli olgularından biridir. Ancak, gelişen tüm tarih sürecini veba salgınlarıyla açıklamanın hatalı olacağı kuskusuzdur. **Braudel**, "tarih ancak *n* boyutta kavranabilir" demektedir. Dolayısıyla vebanın yol açtığı gelişmeleri bu boyutlardan biri olarak görmek yerinde olur.

(*) Dr., Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji-Tıbbi Etik Anabilim Dalı.

KAYNAKLAR

1) Braudel, F.; Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, Ağaç Yay. İstanbul, 1991.
2) Braudel, F.; Tarih Üzerine Yazılar, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
3) Carr, E. H.; Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, İmge Kitabevi, 1992.
4) Castiglioni, A.; A History of Medicine, Alfred A. Knope, New York, 1958.
5) Duby, G.; Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
6) Garrison, F. H.; History of Medicine, W. B. Saunders Company Philadelphia-London, 1929.

Düşten Düşünceye

Bir muhabbet olarak eğitişim

Ahmet İNAM

İçinde yaşadığım, içimde taşıdığım evreni bir insan olarak görüyorum. Bir insan olarak şu sınırlı ömrümde beni *muhabbet ortamı* kadar duygulandıran birşey yok. Orada, bütün evrendeki varlıklar arasındaki etkileşmenin, karşılıklı konuşma, tartışma, sorma, soruşturma, arama, araştırma, eleştirme, dinleme, dinleşme, bulma, buluşma olarak sürdüğüne tanık oluyorum. Diyecek sözü olanların, dinlemeye hazır, değişmeye, değiştirmeye, gönüllü *canların* toplaştığı bir çevredeyim. *Muhabbet çevresi*, muhabbette bulunanların oluşturduğu, sosyo- psikolojik, kültürel, tarihsel, coğrafi renkler taşıyan bir çevre. Orada bilgiler, düşünceler, duygular, paylaşılan bir dil ya da diller aracılığıyla aktarılıyor. Muhabbet çevresinden, düşünsel bir *muhabbet ortamı* doğuyor.

Muhabbet çevresinin ve ona bağlı muhabbet ortamının doğmasının koşulları vardır. Muhabbet tek başına bir insanın da kendi kendisiyle gerçekleştirebileceği bir başarıdır. İki kişiyle de, ikiden fazla canla da gerçekleştirilebilir. Dinleme sayısının, anlama, anlaşma (anlaşmama da olabilir!) isteğinin, beklentisinin, umudunun yönlendirdiği bir iletişim, bir irtibat biçimidir. Bir topluluk ruhu, bir ortaklık duygusuyla yürütülür. Benim gözümde muhabbete giren canlar, muhabbet erbabı, kendilerin kayıtsız şartsız otoritelere, yöneticilere, yönetenlere, buyuruculara teslim etmiş kişiler değildir. Muhabbet çevresi, bir bilgi, bir duygu ve bilinç durumuyla, belli bir tavırla gerçekleştirilebilir. Muhabbet ortamı bir öğrenme, *karşılıklı öğrenme* ortamıdır. Öğrenme, bir arama, araştırma serüvenidir. Orada eğiten, eğitilenden öğrenir. Karşılıklılık ilkesi egemendir. Orada, her öğretmen bir öğrenci, her öğrenci bir öğretmendir. Eğitici, eğitirken eğitilir. Bu eyleme *eğitişim*, karşılıklı eğitim diyorum. Eğitim yalnızca bilgiyle yürütülemez. Bilgi eğitimi, ayrıca duygu eğitimiyle iç içedir. Kafa ve yüreğin iç içeliğini görmek gerekir. İnsan, muhabbet çevresi ve ortamında bir candır. Herşeyden önce bedeni olan bir varlıktır. Bu beden, taşıdığı duygusallıkla kültürüyle birleşir. İşte can, beden, duygusallık ve kültürün birleştiği bir kavramdır.

Bilgi aktarımı, bilgi hayatımızdaki kullanımıyla anlam kazandığına göre, insanın bütüncül yapısıyla onun bedeni, duygusu, kültürüyle birleştiğinde etkinlik kazanır. Eğitimin bir eğitişim olduğunun, eğitişiminse bir muhabbet içinde olanaklı olduğunun unutulması, eğitim kavramının sığlığına yol açar. Dünya kültürü içinde yerimizi alacaksak, bize özgü olan kültürü, yaşama, duyma, bilgi edinme biçimini keşfedebilmemiz, oluşturabilmemiz gerekir. İşte muhabbet olarak eğitişim, bizim eğitim yoluyla kendi varlığımızı arama ve bulma yolunda atılmış bir adımdır.

EĞİTİŞİM NASIL OLACAK?

İnsan belli bir toplumda, belli bir kültürde yaşıyor. Eğitim, evreni, evrendeki yerimizi, kim olduğumuzu, amaçlarımızı beklentilerimizi, umutlarımızı tanımamıza yardımcı oluyor. Eğitim kültürün oluşturduğu ortam içinde gerçekleşiyor. Bizim kültürümüz için önerdiğim eğitişim süreci muhabbet ortamı içinde sürecektir. Elbette eğitişim eğitimin tek yolu değildir. Muhabbet ortamının da her türlü eğitim için, eğitimin amaçları, eğitenin ve eğitilenin içinde bulundukları koşullar düşünülmeden, uygun ve gerekli bir ortam olduğunu savunmuyorum. "Muhabbet her türlü eğitim sorununu çözer" de demiyorum. Muhabbetle gelebilecek, eğitişimle sağlanabilecek eğitim olanakları üstüne düşünelim diyorum. Böyle bir düşünce kendi kültürümüzü, insanımızı bulup çıkarmaya, oluşturmaya da yardımcı olabilir.

Eğitişime yön verecek muhabbet ortamındaki canlar, eğitime hazır ya da hazır hale getirilmiş, merakı, ilgisi, sorunu olan, yeniyi arayan, hali hazır bilgisiyle zoru olan, heyecanlı, giderek tutkulu, eleştiren, eleştirilere duyarlı, cesur, yaratma isteği olan, mizah duygusuna sahip, ama kendine, muhabbet ortamındakilere saygısını yitirmeyen, değerler yaşayabilen, değer duygusuna sahip, ülküleri, *telos*'u olan, belli bir aşamadan sonra kendi kendini eğitebilecek insanlardan oluşuyor. Unutmayalım: Muhabbet ortamı kolay, gevşek, yılışık bir ortam değildir. Öğrenme, öğretme çilesini sevgiyle sürdüren canların ortamıdır. **Pir Sultan Abdal** "Muhabbet şirindir, vermiyor aman" diyor. Eğitişimin gerçekleştiği ortam, aman vermez; geliştirici çatışmaların, kaçınılmaz olarak yapılan yanlışların, aramaların, kendini aşmak için geliştirilen atılımların, çekilen çilelerin bir gül gibi bitiverdiği bahçedir. Güzeldir ve zordur. Acılıdır. Anlamını kavrayabilenlere açık bir "lezzeti" vardır.

Can, öğrenen ve öğreten olarak, hem öğretmen aynı zamanda hem de öğrenen olarak, süzen, seçen, bilgisini kendileştiren, içselleştiren, kısaca, gönlüne katabilen, gönülleyendir.

Eğitişim ortamı bizim kültürümüzdeki anlamıyla meydandır. O ortamda yalnızca kitap okunmaz, meydan da okunur. Meydanı kimse boş bulamaz. Meydana getirmelerin alanıdır çünkü.

Eğitişimle aktarılan kültür süzgecinden geçer. Oradaki canlar kendilerini belli bir düşünsel, bilgisel, sanatsal, inançsal coğrafyaya ve tarihe ait hissederler. Birbirleriyle gönülleştikleri dilleri ve değerleri vardır. Bu ortaklığın, muhabbet ortamının oluşturduğu bütünlüğün, birlikteliğin yapısı içinde farkettikleri farklılıkları vardır. Her biri boyun eğen üyeler değil, birey olabilen, kişi olabilen varlıklardır. Candırlar. Heyecandırlar.

Kendilerini başkalarıyla birlikte duyarlar. Bilgilerini tartışırlar, görüşürler, yaşarlar. Bilgilerine katılırlar, katarlar. Muhabbetle bağları vardır. Eğitim kavramcıları, plancıları, yöneticileri, yürütücüleri olarak öncelikle öğrenci olarak duyarlar kendilerini.

Malumat edinip, gitmezler. Eğitişim, öncelikle bedenin, duyguların, düşüncelerin, bilginin, kısaca, bilime, sanata, inançlara, ahlaka karşı takınılan tutumların eğitimidir. Orada bilim, sanat, inanç düzeni, ahlak birbiriyle hem hâl olmuştur.

Eğitişim aman vermeyen şirinliktedir. Kendimizi birey olarak, toplum ve kültür olarak yaratabilmenin temel koşuludur. Birgün bu muhabbeti yüreklerinde duyabilen insanlarımızın oluşturacağı bir olanaktır. Umutluyum. Başka çarem de yok.

İlk kanamadan menopoza tabular içinde kadın

Dr. Tolga ERSOY

Dinler, **Adem**'e elma sunarak onu ve tüm insanlığı günahkarlığa ittelediği için, **Havva**'nın ve tüm kadınların bir dizi ceza aldığını söyler. Kadınlara verilen cezalar arasında, doğumu ağrılı yapmaları ve menstrüasyon (adet kanaması dönemi) da yer alır. Burada ilginç olan verilen cezaların doğrudan kadının üretkenliği ile ilgili olmasıdır. Öyle ki, ilkel toplulukların dahi "venüsler"le simgeleştirdiği ve giderek kutsallaştırdığı kadın üretkenliği, daha çağdaş (!) dinlerde bir ceza objesi durumuna indirgenmiştir. Kuşkusuz bu, akıllı bir tanrının verebileceği cezadan çok, ilkel toplulukların mitsel gücü, ancak görebildikleri dünyada aramalarının bir sonucudur. Ve daha gerçekçidir. Bu algılayış farklılığından ötürü kitaplı dinler, 'kanama'yı bir günahkarlık bağlamında ele almışlar ve bu dönemdeki kadına "kirli" gözüyle bakmışlardır. İlkellerde bu "kirlilik" olayı benzer şekilde anılmakla birlikte, dünyevi zorunluluklar nedeniyle ona getirilen yorum ve olayın-sürecin geçiştirilmesi farklılıklar göstermiş, üretkenlikle birlikteliği olmazsa olmaz bir kural olan kanama tabuya dönüştürülmüştür. Birçok ilkel toplulukta adet gören kadının, topluluğun kutsal sayılan yerlerine giremediği, kutsal törenlere katılamadığına dair günümüze ulaşan bilgiler vardır. (1) Bu dönemde kadına bakmak hatta onun ayak izlerine basmak vs. yasaklanır. Canlı bir tabu olarak mens'teki kadının yüklendiği sorumluluklar ve bu sorumlulukları yerine getirmediği taktirde alacağı cezalar ise topluluğun diğer üyelerine getirilen kısıtlamaların defalarca üstündedir. Kadınların herkesin geçtiği yollarda yürümeleri, bereketi azaltacakları için (!) av sahalarına girmeleri, erkeklerin kullandıkları eşyalara dokunmaları, uygulanan kısıtlamaların birkaçı, belki de en masum olanları. Uygarlığa geçen Avrupa'da da böylesine kısıtlamalar olduğu bilinmektedir. **Frazer**'in **Plinius**'tan yaptığı aktarıma göre, "adetli bir kadına dokunmak şarabı sirkeye dönüştürür, ürünleri yakar, fideleri öldürür, bahçeleri kurutur, yemişleri döker, aynaların ışığını soldurur, usturaları köreltir..." (2)

İlkelde, üretkenlik dışı bir olgu olarak algılanıp tabu konumuna indirgenen (ya da yükseltilen) ilgili inançlar, çağımıza dek etkisini sürdürmüş, kitaplı dinlerin doğa ötesi tek tanrı yorumlarının da katkısıyla izlerini bırakmıştır. Örneğin, Eski Ahit adet zamanı kadını "murdar" olarak niteleyip, ona yönelik bireysel ve toplumsal çok sayıda kısıtlama getirmiştir. (Levililer 15) (3) Toplumumuzda da gerek İslam'ın gerekse İslam öncesi inanışların kültürel baskısıyla, bu konuda çok sayıda kısıtlamanın olduğu ve bunların da birkaç örneğini verdiğimiz ilkel topluluklardaki tabularla son derece benzer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İLK KANAMA: TABULAR BAŞLIYOR

Üretkenliği, bereketle ilgili olan her şeyle, özellikle de toprakla özdeşleştirilen kadın, mistik düşüncenin bilinmezliğe getirdiği yorum nedeniyle yaşamının önemli bir kısımını yasak baskısı altında geçirmek zorunda kalmıştır.

Kadın cinselliği ilkel toplumlardan itibaren tabu.

Mevsimler, gün dönümleri, yıldız hareketleri gibi doğada oluşan her değişimi, majik dünyanın yeni bir yaşantıya başlaması şeklinde yorumlayan ilkel düşünce, çoğu kez anlayamadığı bu olayları mitoslaştırıp, simgelerini kült aracı haline getirmiştir. (Mayıs ağacı, Nevroz vb.) Bu üslup, toplum yaşantısında fakat daha önemlisi de bireysel dünyada yansımasını bulmuştur. Doğum ve ölüm gibi olaylar, yeni bir yaşamın başlamasıyla birlikte, bilinememe unsurunu da beraberinde taşıdığından törensel-kutsal önem taşımışlardır. İlkel yaşamdan günümüze dek, 'ergenliğe geçiş-inisiasyon' da diğerlerine benzer bir şekilde kişinin yeni bir yaşama başlaması anlamına geldiğinden kutsanmıştır. Ölüm ve ölümden sonra yeniden doğum ritüellerine benzer bir uygulamanın inisiasyonda da sözkonusu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kız çocuklarda ergenliğe geçişin, ya da aseksüel-kısır bir kimlikten üretkenliğe geçişin işareti, 'menarş-ilk kanama'dır. Bu, aynı zamanda topluluk içinde farklı bir statüye geçişin de başlangıcı olacaktır. Kız çocuk menarşla birlikte topluluktan soyutlanacak, menstrüasyon günlerindekini andırır bir dizi yasaklamayı içeren eğitim sürecinden geçecektir: Örneğin; Zulu'larda erkeklerden saklanacak, eski New Ireland'da birkaç yıl süre ile kafeslerde yaşamak zorunda kalacak, Yeni Gine'de güneşe çıkmaları engellenecek, Rio de la Plata kızılderililerinde bir hamağın içine dikilecek ya da bir hamağın içinde asılacaktır (doğum öncesi rahimdeki gibi) (4). Bu süreç, kısaca gördüğümüz "adet kanaması" ilgili tabuların hemen hemen tümünün öncülüğünü oluşturmaktadır. Geçirilen bu zorlu sınav, aynı zamanda birçok ilkel toplulukta bulunan "gizli kadın derneklerine" girmenin de olmazsa olmaz gereğidir. Bunun bir "dinsel deney" olduğuna dikkati çeken **Eliade**, bu kuttörenlerin odak noktasını "kadınlık durumunun üstlenilmesi sırasında ifşa edildiği haliyle, kutsallığa adım atma"nın oluşturduğunu da söyler. (5) Günümüzde ise genç kız menarş'ını çoğu kez, aynen sonlanırken olacağı gibi, tek başına yaşamaktadır. Ne var ki başlangıcın, sonlanışa göre daha şanslı olduğu düşüncesindeyim. Eksik bazen yanlış da olsa, günümüz genç kızı bu tabular dünyasına adım atarken bilgi alabileceği bir büyüğünü -genellikle anne- ya da arkadaş grubunu ve "medya"yı bilgilendirici ve destekleyici bir öge olarak yanında bulacaktır.

MENAPOZ: YAŞLILIĞIN BAŞLAMASI

Bu süreç, ilkel toplumlardan günümüze kadar, bireyin çevresi ya da topluluğu tarafından yönlendirilmekte ve desteklenmektedir. İlkeller üzerinde yapılan antropolojik çalışmalarda, bu dönemle ilgili olarak ilginç bir bilgi ile karşılaşılır: Genç kızların bu dönemdeki eğitmenlerini "yaşlı kadınlar" oluşturmaktadır. İlkeller için -hatta 20. yüzyıl başlarına dek tüm toplumlar için- yaşlılığın, üretkenliğin sonlanması ile -menopozla- başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ortalama yaşam sürelerinin günümüz toplumlarına göre oldukça kısa olduğunu söyleyebileceğimiz ilkel topluluklarda menopoz, kişinin topluluk içindeki rol ve statüsünü değiştiren önemli bir dönemeçtir. Bu dönem günümüz toplumları için bir "sorun" oluşturmaya devam etmektedir. Diğer bir ilginç konu ise, üretkenliğin sonlanmasından kişinin gerçek ölümüne dek sürecek olan bu dönemin başlangıcının, kişinin yeni bir statü yüklenmesine rağmen sessizce geçiştirilmesi, törensel anımsatmalara hemen hemen hiç yer verilmemesidir. Eğitmen görevi gören bu yaşlılar grubunun ne kadar yaşayabildiklerini kestirebilmek oldukça güç, ancak birçok ilkel toplulukta, sahip olunan mal varlığının tüketimi karşılayamadığı durumlarla karşılaşıldığında, bu yaşlılar grubunun ölüme terkedildiği de bir gerçektir.

MENOPOZDAKİ KADIN POTANSİYEL CADI

İlkel topluluklarla detaylı gözlemlerini günümüze bırakan **Malinowski**'den, "büyü" ile ilgili uygulamaların da çoklukla yaşlılara bırakıldığını öğreniriz. Büyücülükle grubun reisliği genellikle beraberdir ama peşpeşe gelebilen aksaklıklarla gözden kolaylıkla düşebilen bir reisliktir bu. Avcılık ve toplayıcılık şeklinde belirlenen işbölümünün doğal bir uzantısı olarak, kadınlar daha çok kapalı ortamların, kulübelerinin büyüsel işlevlerini üstlenmişlerdir. Gene bu izleği devam ettirdiğimizde aynı düşünce şeklinin bir uzantısı olarak, ölüm ile ilgili mitlerde karşımıza çoğu kez bir yaşlı kadın çıkabilmektedir. (6) Zamanla hiyerarşinin erkekler dünyası lehine oluşmasıyla, kadınların üreme yetkinlikleri, onların toplayıcılıklarından miras kalan ev işlerindeki becerileri, hasta sağaltım yetenekleri, erkek dinlerin ideolojik hegemonyası altında sapkın değerlendirmelere yol açmıştır. Örneğin, Ortaçağ Avrupası'nda birçok kadın bu rol değişiminin ve statü farklılaşmasının bedelini "cadı" damgası yiyerek canlarıyla ödemişlerdir. 16. yüzyıla ait bir belgede bu dönemde cadılıkla suçlanan kadınların yaşlarının 41 ile 60 arasında değiştiği bilgisi yer alır. (7) Kanımca bu sessiz geçiş denilen menopozun toplum tarafından değerlendirilmesine ilişkin önemli bir örnektir.

MENOPOZ İLE SOSYO-KÜLTÜREL YAPININ İLİŞKİSİ

Çağımıza geldiğimizde, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun hemen hemen tüm toplumlarda, menopozla ilgili davranış farklılaşmaları, adetle ilgili devam eden boşinançlarla kıyaslanmayacak ölçüde yoğunluk gösterir. Bunun kökeninde, kültürel ve toplumsal baskıların yer aldığı duygusal alandan çıkıp simgesel dünyaya uzanan bireysel ve toplumsal yargılar yer alır. Adet ile ilgili inançların, tabuların ve kadına yönelik baskıların, dinlerin insanlar üzerindeki etkisinin azalmasıyla birlikte ortadan kalkacağını, bunun da kadın özgürlüğünde önemli bir adım olacağını söyleyebiliriz.

Menopozun fizyopatolojisini oluşturan,

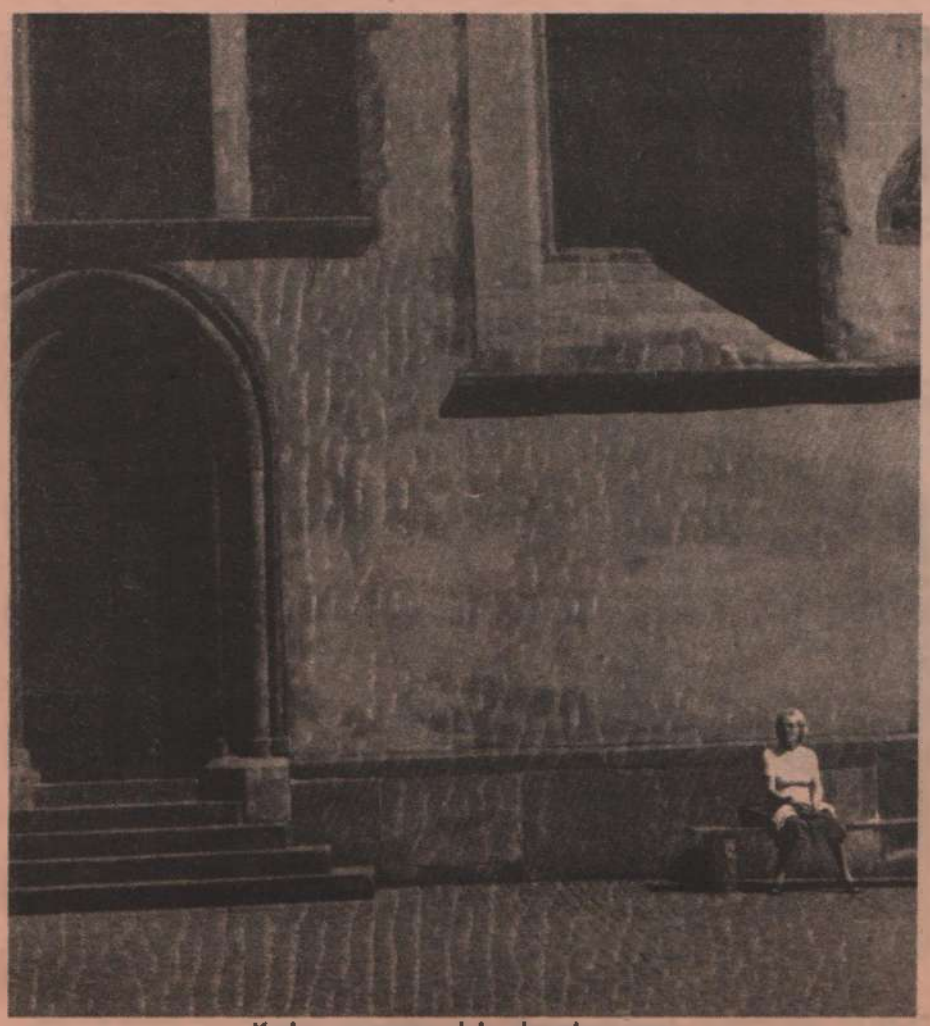

Kadın menapozu daha da yalnız yaşar

östrojen hormonu düzeyinin düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan sıcak basması, terleme, atrofik vajinit, osteoporosis gibi rahatsızlıklar ve bunlara bağlı kişisel yakınmaların, kültürel farklılaşmalara göre değişik oranlarda görülmesi, menopozun kültür bağımlı kompleks yapısını ortaya koymaktadır. Çok değişik ülkelerde çok farklı kültürel yapılanmalarda yapılan araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Endonezya'da yapılan bir çalışmada, değişik yerleşim birimleri (kırsal-kentsel), hatta aynı yerleşim birimindeki farklı sosyokültürel yapıya sahip kadınların ortalama menopoz yaşının bile anlamlı olarak farklı olduğu görülmüştür. (8) Ayrıca menopozdaki kadının en belirgin yakınması olan sıcak basmasının da farklı ülkelerin farklı kültür gruplarında değişik oranlarda görüldüğünü bildiren çok sayıda araştırma vardır. Batı toplumlarında bu ve benzeri yakınmalar ön planda yer alırken, "üretim yaşantılarının sonunu belirledikleri için, menopozla ilgili problemler 'non-Western' ve ilkel toplumlarda sorun yaratmamaktadır." (9) Sadece bu birkaç örnek bile, kadının çoğu zaman tek başına ve belki de büyük bilinmezliği ile yaşadığı menopozun, çok etkenli bir toplumsal olgu olduğunu göstermektedir. Artık menopozu bilmek, kültür öğelerini bilmekten geçmektedir.

MENOPOZ YENİ TABULAR ÇIKARIYOR

Kadın, menarşın aksine, çoğu kez hiçbir bilgi sahibi olmadan aniden kendisini menopozun içinde bulur ve ancak o zaman, uzun bir süredir toplumun kendisini gözlediğinin farkına varır. Tanrısal cezalandırmadan, adet kanamalarından böylece hiç beklemediği anda kurtulan kadınlar, bazı tabulardan kurtulmanın sevincini yaşarken kendilerini bekleyen yeni yasaklamalardan habersizdirler. Cinsellikleri haftanın belirli günleri ile sınırlanan Maya kadınları, bu geçişten sonra cinselliklerini daha rahat sürdürdüklerini belirtirken, bu dönem, bizdekine benzer bir şekilde büyükanne durumuna geçişin görünürde rahat ancak çocuklaşma ile ifade edilen kısıtlamalarını da beraberinde getirmiştir. Elen kadınlarında ise tam bir statü kaybı söz konusu olabilmektedir. Kilisenin yoğun baskısı ile kısıtlanan yaşamları menopozla "kararır", koyu renk elbise giymemeleri günümüzde bile toplum tarafından yadırganabilmektedir. (10)

Menopoz, düşük sosyoekonomik düzeyin kadınları için bir "kader"ken, yüksek düzeydeki kadınlarda, kabullenemezlik, reddetme ve giderek baskılayarak unutma gibi kişisel tepkileri ortaya çıkarır. Bu grupta, yaşanan duruma tepki simgesel ifadesini çoklukla cinsel fetişizmde bulmaktadır. Ayda bir tekrarlanan kanamanın kalkan baskısı ile ortaya çıkan boşluk, çoğu kez kadını menarş günlerinin hemen sonrasına götürebilmektedir. Burada toplumun onlara yüklediği aseksüel yükümlülüklerin de etkisi vardır. Ortalama yaşam süresi dikkate alındığında, neredeyse otuz yıl bu kimlikle yaşamanın hiç de insanca olmadığını kabul etmek gerekir.

ÇOCUKLUĞA DÖNÜŞ

Birçok kültür bu dönemi "değişim" olarak adlandırırken, özellikle kadınların bilinçaltının dışavurumunu yargılama yoluna gitmişlerdir. Kuşkusuz en geniş anlamıyla yüklenen bu tabuların başlıca nedeni, "erkek egemen" toplumun düşünme biçimidir. Burada basit bir "değişim" sözcüğü ile özetlenen olay, toplumsal nitelikleriyle birlikte kadın dünyasında çok radikal değişiklikleri içermektedir. "Değişim", kişisel ve giderek kültürel farklılaşmalarla birlikte, yaşamın değişmesi, kişisel değişikliğin başlaması, kadınlıktan çocukluğa doğru değişim, yaşamın dönüşümü, son temizlik ya da basitçe "temizlik" anlamına gelebilmektedir. (11) Yine de bu kelimenin, geçtiğimiz yıllarda menopozu tanımlarken kullanılan "trajedi" ya da "katastrofik saldırı", menopoz sonrası kadını tanımlarken kullanılan "cowlike" (sığırımsı!), "kalın kafalı ve itici" kelimelerine göre (12), içerdiği anlam açısından fazla değilse bile sesleniş açısından oldukça yumuşak olduğunu belirtmeliyiz.

Çocukluğa dönüşümle birlikte yeniden kazanılan bu tartışmalı aseksüel kimlik, aslında erkeklerin kolaylıkla kabullenebileceği bir statü kaybının ifadesidir. Örneğin Anadolu'nun bazı yörelerinde kazanılan bu statü kaybı nedeniyle (!) kadınlar, erkeklerle aynı kahvehanelerde oturma hakkını elde edebilmişlerdir. Toplumumuzda kadın, menopozunu genellikle büyükannelik gölgesi altında yaşarken, bastırılmışlığa başka çıkış yolları bulmakta zorlanır. Bu dönemde de cinsellik şekil değiştirmiş ve yeniden tabu haline gelmiştir. Orgazmı bir hastalık sayarak polikliniklere başvuruların olduğu bir toplumda böylesine tabular sürer giderken, kadınımızın cinsel kimliğini tartışmak ve bu konuda çalışmalar yapmak ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir. Türkiye'de bu alanda çalışma yok denecek kadar azdır. Diğer ülkelerde yapılan çalışmalarda da, kadınların sıklıkla yanıt vermekte zorlanmaları nedeniyle, menopoz sonrası cinsel ilişkiler hakkında yeterince bilgi edinilememiştir.

Yaşlılıkla birlikte kişisel çekiciliğin azalacağına dair boşinançlar ile ilkel zamanlardan kalan üretkenliğin sonlanmasının cinselliğin reddini gerekli kıldığı düşüncesinin bir araya gelmesi, yaşamın bu uzun döneminde kadını dar sınırlar içine hapseder ve çocukluğun sonlanmasıyla tabular içine hapsedilen yaşam, çocukluğa yeni tabularla dönüşle sürer gider.

KAYNAKÇA

1) Marvin Harris, "Yamyamlar ve Kralar- Kültürlerin Kökenleri", çev: Fatih Gümüş, İmge Yay., 1. baskı 1994, s.93-94.
2) James G. Frazer, "Altın Dal- Dinin ve Folklorun Kökeni", çev: Mehmet Doğan, Payel Yay., 1. baskı 1992, 2. cilt, s.220-224.
3) Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes şirketi, İstanbul 1993, s.114-115.
4) Frazer, age, s.210-220.
5) Mircea Eliade, "Kutsal ve Dindışı", çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., 1. baskı 1991, s. 169-170.
6) Bronislaw Malinowsky, "Büyü, Bilim ve Din", çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yay., 1. baskı 1990.
7) Fatmagül Berktay, "Kadınların Tarihinden Tüyler Ürpertici Bir Yaprak", Kavram Yay., 1. baskı 1992, s.74-75.
8) Marcha Flint, R. Suprapti Samil, "Cultural and Subcultural Meanings of the Menopause, Annals New York Academy of Sciences, 1990, 592, 134-148.
9) Margaret Lock, "Culture, Medicine and Psychiatry 10", 1986, 1-5.
10) Caroline Richmond, "The Menopause Through Other Eyes", Documenta Ciba-Geigy, 1991, 12-14.
11) Dona LeeDavis, "The Meaning of Menopause in a Newfoundland Fishing Village", Culture, Medicine and Psychiatry 10, 1986, 73-74.
12) Wulf H. Utian, "The Menopause in Perspective", Annals New York Academy of Sciences 1990, 592, 1-7.

Ekotopya

Yeşiller ve ekoloji sorunu üzerine iki kitap

Y. Savaş EMEK

Ege Yayıncılık'ın kurulması ile birlikte, İzmir'in yayın hayatı giderek renkleniyor. Yayın politikasını; İzmir kentinin tarihsel ve kültürel kimliği ile ekoloji sorunları olarak belirleyen yayınevi, kent ile ilgili yayınladığı kitapların ardından.bu kez de, iki yeşil kitabı birlikte yayımladı.

Melih Ergen'i birçoğumuz tanırız. Yeşiller Partisi'nin kurucusu olan arkadaşımız, parti içinde yürüttüğü muhalefeti ile de tanınıyor. **Ergen**'in "Yeşiller Partisi'nin Olmayan Tarihi" adlı kitabı, gazete sayfalarına kadar yansıyan bu muhalefet hareketini ve Türkiye'deki yeşillerin ilginç ve elbette her zaman espirili olan öyküsünü öğrenmek için iyi bir fırsat. Üstelik bugüne kadar Türkiye'deki yeşiller üzerine yazılmış olan kitapların en gerçekçisi demek de doğru olur. Bugüne kadar yayınlanan kitapların sayıca az olması bir yana sınırlı bir çevre ile yapılan görüşmeler sonucu yazılmış olmaları, partinin ilginç öyküsü üzerine bilgi edinmek isteyenlere, yeterince yanıt verememekteydi. Bu kitap hem bu ilginç öyküyü espirili bir şekilde dile getiriyor hem de birinci elden bir parti kurucusunun ağzından olayları aktarıyor. Kitapta ayrıca **Melih Ergen**'in sosyalistlerle yürüttüğü polemiklerden de örnekler yer alıyor.

Kitabına; "Bu kitapta anlattıklarım, doğal ki benim gözlüklerimden! İbrahim Eren'den sonra Türkiye'de ilk kez Yeşiller Partisi sözcüğünü ağzına alarak, ancak Eren'den farklı olarak kurulması gerçekleşmiş bir partinin ilk bir yıl sözcülüğünü yaptığım için, bu hakkın verileceğini varsayarak yazdım. Sonrası beni aştığı gibi, genel yargılarımın da onaylanmasını beklemiyorum. Bir başka kişi tam zıttını yorumlayıp, değerlendirmeler yapabileceği gibi, hakkımda tersine yargılarda bulunabilir. Üstelik bu kitabın birçok noksanı-gediği var. Onları da başkalarının yazmasını dileyelim. Yeşil Hareket başkalarının da sonsuz söz hakkı olduğuna inanmak değil mi nasıl olsa? Amacım ne bir belgesellik, ne bir yargılama kaygusu... Sadece Türkiye'de oluşan yeni toplumsal hareketler içinde, adı geçen partide baştan bu yana yaşayan biri olarak, eğlenceli yanlara sizleri de ortak etmek..." diyerek başlıyor **Melih Ergen**... Espirili öykünün içinde yer yer belgeler ve gazete haberleri de yer alıyor.

Ege Yayıncılıktan çıkan ikinci kitap; *Derin Ekoloji*... Bilim ve Ütopya okurlarının da tanıdığı bir isim ve bir konu; Derin Ekoloji... **Günseli Tamkoç**, yazarlarından izin alarak, konuyla ilgili yazarların önemli gördüğü makalelerini derlemiş. Yazarları derken, bu isimlerin birçoğu Derin Ekoloji hareketinin kurucuları da aynı zamanda. Derin Ekoloji hareketi Batı'da son yıllarda oldukça yaygın tartışılıyor. Bizde de Ağaçkakan Dergisi çevresinde tanınıyor ve **Günseli Tamkoç**'un zaman zaman bu dergide konuyla ilgili makaleleri yayınlanıyor. Konuyla ilgili ilk ve tek derli toplu bir yayın olması açısından da önemli bir kitap; *Derin Ekoloji*.

Yeşiller, yeşillerle ilgilenenler, yeşillere karşı olanlar, yeşilleri tanımak isteyenler tarafından mutlaka okunması gereken bu iki kitabı, İstanbul, Ankara ve İzmir'de kitapçılardan, diğer illerde ise ödemeli olarak; Ağaçkakan Dergisi, PK 53 Konak 35252 İzmir (Tel ve faks: 0 232 422 52 40) adresinden temin edebilirsiniz.

ODTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü'nden Doç. Dr. Gürdal Tuncel ile söyleşi

'Ormanları asit yağmuru da yakıyor'

Söyleşi: Serhat öZYAR

Bilim ve Ütopya dergisi yazarlarından, ODTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. **Gürdal Tuncel** ile Türkiye'ye ülke dışından atmosfer aracılığıyla taşınan kirlilik ve bunun sonucunda oluşan asit yağmurlarının ormanlarımızı "yakarak" yok etmesi üzerine söyleştik. Söyleşiyi Ankara Temsilcimiz **Serhat Özyar** gerçekleştirdi.

- Sizin Prof. Dr. Celal Gökçay ile birlikte nehirlerimizdeki su kirliliğine ilişkin geçen yıl içerisinde yapmış olduğunuz ve çarpıcı sonuçlar elde ettiğiniz çalışmayı Bilim ve Ütopya'nın 1. sayısında okurlarımıza sunmuştuk. Su kirliliğinin yanısıra, hava kirliliği, özellikle de atmosferle uzun meafeli taşınabilen kirlilikle ilgili yoğun çalışmalar yaptığınızı biliyoruz. Öncelikle "atmosferle uzun mesafeli taşınabilen kirlilik" ile neyi kastettiğinizi tanımlar mısınız?

- Türkiye'de uzun süreden beri, hava kirliliği denilince şehirlerde bulunan atmosferdeki kükürt dioksit (SO_2) ve azot oksit (NO_2) yoğunlukları anlaşılıyor. Hava kirliliği ile ilgili yapılan çalışmaların yüzde 99.9'u endüstri bölgelerinde veya şehirlerde bu maddelerin ölçümünü içeriyor. Bunun dışında pek bir şey yapılmamış. Oysa dünyada 1970'li yılların başından beri herkesin kabul ettiği bir olgu var: Asit yağmuru. Bugün artık biliyoruz ki asit yağmuru uzun mesafeli taşınan kirliliğin yarattığı bir olay. Çünkü havaya SO_2 attığınız zaman, 1 saatte bunun yüzde 1'i sülfata dönüşüyor. Asit yağmuru dediğimiz olay işte bu sülfatın çökelmesidir. Yoksa SO_2 herhangi bir dönüşüme uğramadan yağdığı zaman asit etkisi yok; sülfata dönüştüğü zaman asit oluyor. Tüm SO_2'nin sülfata dönüşmesi birkaç günlük olay. Bu durumda bir yerden havaya SO_2 attığınız zaman, onun asit yağmuru olarak çöktüğü yer 500-600 km uzakta olabiliyor. İşte uzun mesafeli taşınma dediğimiz olay budur, yani alıcı ortamla kirlilik kaynağı arasında çok büyük bir mesafe olması. Bu nedenle, örneğin Almanya'da havaya atılan bir kirleticiyi biz Türkiye'de ölçebiliyoruz.

KİRLİLİK KAYNAĞI AVRUPA

Bu çeşit kirlilik açısından Avrupa çok güçlü bir kaynak. Çok sayıda endüstrileşmiş ülke var ve havaya çok şey atıyorlar. Genel olarak yılın yüzde 70'lik zaman diliminde atmosferdeki hava hareketlerinin batıdan doğuya olduğunu düşünürseniz, havaya atılan bu kirliliğin zaman içerisinde Türkiye'ye ulaşması beklenir -ve ulaşıyor da zaten! Örneğin Karadeniz sahil şeridinde havadaki bu tür kirliliği ölçtüğümüz zaman, bunun ne kadarının Türkiye'den ne kadarının Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden kaynaklandığını araştırmayı planladık.

- Ülkemizin coğrafi konumu ve hava akımlarının hareket yönleri gözönüne alınırsa, asit yağmurları Türkiye için büyük tehlike...

- Elbette. Bu tehlikenin şu an ülkemiz kamuoyunun gündeminde olmaması, asit yağmurlarının henüz başlamamasından değil, elimizde bu konuyla ilgili herhangi bir ölçüm sonucu olmamasından! Ormancılarla konuşursanız eğer, özellikle Batı Karadeniz'de ormanların ciddi boyutlarda bozulmaya uğradığını söyleyeceklerdir. Ancak bunu asit yağmurlarına bağlamayacaklardır çünkü ellerinde bu "tanı"yı koyacak bir ölçüm yok. Bu, tabii ki nedenin asit yağmuru olmadığı anlamına gelmez.

Bu kirliliğin iki önemli etkisi var: Bir tanesi gölleri asitleştirmesi. Göl suyu durağan (stable) bir su olduğu için asitliği artıyor. İkinci etkisi de orman kuşağına. Özellikle yükseklerde büyüyen ormanlar zaten oksijen bakımından yetersiz bir ortamda bulunmakta. Stres halinde büyüyen bu ekosisteme siz bir de dışarıdan, özellikle asidik kirleticiler ve ozon getirirseniz, o zaman çok kolay bozuluyorlar. Bu nedenle asit yağmurunun en belirgin etkisi yükseklerde büyüyen orman sistemine, bir de göllere olmaktadır.

Tarım bitkileri her yıl yenilendikleri için uzun süreli olarak bu kirliliğe maruz kalma şansları yok. O nedenle tarıma çok fazla etkisi olmaz bu kirliliğin.

KARADENİZ TEHDİT ALTINDA

- Türkiye'de bu kirliliğe yönelik ölçümlerinizi ne zaman yapmaya başladınız?

- 1988 yılında 1 ay süreyle, Karadeniz'de gemilerle havadan örnekler topladık. Bu oldukça sınırlı bir çalışma olmasına karşın Türkiye'de ilk kez yapılması nedeniyle önemliydi. Ölçümlerimizde bize çok çarpıcı gelen noktalardan birisi şuydu: Bugün, biliyorsunuz, asit yağmurları en belirgin olarak İskandinav ülkelerinde gözleniyor. Karadeniz'de ölçtüğümüz asit yağmuruna yol açan iyonların yoğunlukları, örneğin İsveç'te ölçülmüş olanlardan hiç farklı değildi! Yani İsveç'teki sorun neyse aynısı Karadeniz'de de var.

Doç. Dr. Gürdal Tuncel üniversitedeki odasında.

Bir başka çarpıcı nokta olarak, önemli bir miktar toksik metalin Avrupa'dan Karadeniz'e gelmiş olduğunu gördük. Öyle ki Karadeniz'de nehirlerden gelen kadmiyum gibi kimi metaller havadan taşınarak gelene göre az çıktı! Böylece, hava, Karadeniz'in kendi kirliliğinde de önemli bir potansiyel kaynak olarak görülmeye başlandı. Orman sistemini asitlerle etkilemesinden öte, Karadeniz'de atmosferin önemli bir kaynak oluşturduğu oksit metal kirliliğinden bahsetmeye başladık. Ölçümlerimizi birtakım hava modelleriyle yaptığımız sonuçlarla birleştirince, Karadeniz'in havasında gözlemlediğimiz bu kirliliğin yüzde 70 kadarının Avrupa'dan geldiği kanısına vardık.

- Bu çalışmanızda Doğu Karadeniz'e kadar gidildi mi?

- Doğu Karadeniz'de de bazı örnekler topladık. Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz'e göre iki kat daha temiz. Çalışmamızda aşağı yukarı 35-40 metale baktık. Bunun yanı sıra sülfat, nitrat, klor, amonyum türü iyonlara baktık. Batı Karadeniz'de gördüğümüz her türlü kirletici açısından, özellikle insan katkısıyla atmosfere çıktığını bildiğimiz metallerde ve sülfat iyonunda, Doğu'nun havası iki kat kadar temiz gözüküyor.

KİRLİLİK KAYNAĞI NASIL BELİRLENİYOR?

- Kirliliğin kaynağının neresi olduğuna nasıl karar veriyorsunuz? Kaynağın Avrupa mı yoksa İstanbul sanayi bölgesi mi olduğunu nasıl belirliyorsunuz?

- Yaptığımız iki iş var: Birinci olarak, örnekleri topladıktan sonra çok geniş bir analitik kimya yapıyoruz. Elimizden geldiğince çok sayıda *tracer* olarak kullanacağımız elementleri ölçüyoruz. Normalde çeşitli kaynaklardan havaya atılan parçacıklarda çok yüksek miktarda olan bir elementi, izleyici (*marker*) olarak seçip izlerseniz, zaman geçtikçe ve kaynakla aradaki mesafe arttıkça bunun yoğunluğu azalır. Fakat elementlerin birbirlerine olan oranlarına bakmaya başladığınız zaman, bu oran değişmez. Biz bu olguyu izleyici olarak kullanıyoruz. Örneğin pek kimsenin ölçmediği elementlerden alüminyum-samaryum oranı aslında çok ilginç izleyiciler. Bunlarla rafinerileri izleyebilirsiniz, örneğin. Biz olabildiğince çok element ölçüyoruz. Günümüzde çok gelişmiş olan analitik yöntemlerle 35-40 elementi tracer olarak kullanıp ölçüm yapıyoruz.

İkinci olarak yaptığımız işe gelince: A gününde örnek topladığımız bir noktada, içinden örnek aldığımız hava kütlesi dış atmosferde (1500 metre yukarıda) nerelerden geçerek bulunduğumuz yere gelmiş? Bunu da meteorolojik verileri kullanarak model çalışmalarıyla çıkarabiliyoruz. Yani, bu "iz"i takip ediyoruz. Örneğin, bu hava kütlesi İstanbul'un üzerinden geçtiyse, birtakım elementlerin fazla olması gerekir. Bütün örnekler için bu elementlerin yoğunlukları ile örnek alınan hava kütlesinin nerelerden geçerek geldiğini birleştirdiğimizde kirlilik kaynağını belirleyebiliyoruz. Tabii bu birebir birleştirmeden çok, tüm veri setindeki istatistiksel bir birleştirme oluyor. Böylece Kuzey Avrupa'dan gelen hava kütlelerindeki kirlilik yaratan elementleri topluyoruz ve görüyoruz ki belli elementler çok yüksek çıkıyor. Bizim en temel uzun mesafeli taşınım göstergemiz bu. Eğer, diyelim Almanya'yı sektör edebilirsek bir yere ve oradan geçen bütün hava kütlelerini birleştirir ve istatistiksel olarak içindeki yoğunluklara bakarsak, Almanya'da havaya nelerin çok atıldığını aşağı yukarı bulabiliyoruz.

Geçmiş yıllarda Karadeniz'de yaptığımız çalışmada bu kadar ayrıntılı analiz yapmamız olanaklı değildi, çünkü 15-20 veya 30 örnek vardı en fazla. Fakat şimdi Karadeniz'de Amasra'ya 7 km mesafede,

Asit yağmurlarının tehdidi altındaki Karadeniz ormanlarından bir görüntü.

ormancılara ait bir arazi içerisinde bir ölçüm istasyonu kuruyoruz. Akdeniz'de de bir istasyonumuz var ve buradan aldığımız 2000'e yakın örneğimiz var. Bu istasyonlardan düzenli veri toplayarak yapacağımız ölçümlerle yukarıda açıklamaya çalıştığım ayrıntılı analizleri çok daha rahat yapabileceğiz.

ÇEVRE BAKANLIĞI YETERSİZ

- Anladığım kadarıyla bu istasyonların kurulması, ölçüm çalışmalarının yapılması belirli projeler kapsamında gerçekleşiyor. Projelere destek TÜBİTAK'ın yanısıra hangi kurumlardan geliyor?

- İşin o yanı ilginç. Başlangıçta biz Çevre Bakanlığı'nı ikna ettiğimizi zannettik. Başta bir sene desteklediler. İki sene sonra "siz Orman Bakanlığı'ndan da para alıyormuşsunuz" diyerek bitirdiler projeyi. Çevre Bakanlığı, kurum olarak çok tutarsız. Onlarla iş yapmak zor. Şu anda başka kaynaklar var. Örneğin Avrupa Birliği (AB)'nin yaptığı uluslararası projeler var. Bizim istediğimiz, bu işin sahibi olması gereken Çevre Bakanlığı ile sürekli ve düzenli çalışabilmek. Maalesef bugüne kadar mümkün olmadı. Hemen belirteyim ki tüm bu çalışmalarımız boyunca iki kuruluştan çok büyük yardım görüyoruz. Bir tanesi Orman Bakanlığı, diğeri ise Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

- Havadan taşınabilen kirliliğin menzili konusunda bir fikir verebilir misiniz?

- Birkaç örnek vereyim: Günümüzde Sahra tozunu Kuzey Amerika'da çeşitli yerlerde ölçebiliyorlar. Asya'da Çin dolaylarından kimi kirleticileri Kuzey Kutbu'nda ölçebiliyorlar. Yani bu örneklerde binlerce kilometreden söz ediyoruz! Tabii ki uzaklaştıkça yoğunluğu azalıyor bu kirliliğin. Ama kabaca 500 ile 1000 km. arasında yoğun asit yağmurlarının gözlenebileceği kadar bir kirlilik taşınmasından sözedebiliriz.

- Avrupa kaynaklı kirlilik açısından Türkiye'nin en riskli bölgesi neresidir?

- Karadeniz, çünkü en çok ormanımız buradadır. Batı Karadeniz bölgesi, Bursa tarafları, Marmara bölgesi tehdit altındadır. Ege'de çok orman olmadığı için bu bölgeyi saymadım, ama sonuçta Ege bölgesi de bu riskin içindedir. Toroslar ise göreli olarak uzak kalmaktadır.

Bir örnek verecek olursak: Biz Karadeniz'de sülfat yoğunluğunu 10 µgram/m^3 düzeyinde ölçtük -ki bu oran yoğun asit yağmurlarına maruz aldığı bilinen İsveç'teki değerlerle aynıdır. Akdeniz'de bulduğumuz değerler ise 3-4 civarında seyretmektedir.

Havayla taşınan kirliliğin bir ekosistemin ötesinde deniz kirliliğindeki payı da giderek artmaya başladı. Günümüzde Türkiye'nin çevresindeki denizlerde yürütülen birçok uluslararası program var. Bir tanesi bütün ülkelerin Akdeniz'de yarattığı kirliliği izleyen MEDPOL programı. 70'lerde başlayan bu program, 1990 yılına kadar neredeyse sadece nehirlerdeki kirliliği izledi. Sonra farkedildi ki en az nehirlerden gelen kadar önemli, bir de havadan gelen kirlilik var. İşte bu Antalya'daki istasyon o amaçla kuruldu ve Çevre Bakanlığı'nın başlangıçta verdiği destek bu MEDPOL çerçevesindeydi.

AVRUPALILAR HEM SUÇLU HEM GÜÇLÜ

- Asit yağmurlarını önleyecek tedbirler alınabilir mi? Ormanlarımız asit yağmurlarına maruz kaldıktan sonra, tehlikeyi ortadan kaldırabilecek önlemler var mıdır?

- Uluslararası birtakım anlaşmalar var bu kapsamda. Bunun elbette ki bir de yerel boyutu var. Örneğin Ankara veya İstanbul gibi büyük endüstri merkezlerinden yayılan kirliliğin yakınına mutlaka etkisi var. Herşeyden önce yakında bir göl varsa onun asitlenmesine katkıda bulunur, çevresinde orman varsa ona zarar verir.

Asit yağmurları böyle birdenbire değil ama yavaş yavaş yok ediyor.

Biz şu anda Avrupa'dan gelene bakıyoruz ve bizim Batı Karadeniz ormanlarını etkilediğini söylüyoruz. Bizim kendi endüstrilerimiz ise henüz Batı Karadeniz ormanlarını etkileyecek kadar yoğun değil. Ama ülkemizdeki, örneğin Bursa'nın çevresindeki bir endüstrinin Uludağ'daki ormanları olumsuz etkileyeceği muhakkak. Burada yapılması gereken iki iş var: Bir tanesi önce "kendi pisliğimizi temizlemek". İkinci aşamada da uluslararası anlaşmaların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak. Örneğin Avrupa'da kükürtdioksit emisyonunun azalmasına yönelik bir dizi önlem alındı ve birtakım protokoller imzalandı. Bunlar sanayiye yönelik önlemler kapsamındadır.

İlginç şeyler de oluyor. EMEP diye bir program var Avrupa'da. Avrupa'daki uzun mesafeli asit istasyonlarını takip eden bir program bu. 90'a yakın istasyonu var. Türkiye'deki istasyonu da yeni kuruldu. Bu programı yürüten ekip bir model yaptı. Bu modelde, ağır metallerin azot ve sülfat bileşiklerinin Karadeniz ve Akdeniz'e çöken miktarlarını hesapladılar. Bu hesaplardan çıkan sonuçlar, benim size aktardığım sonuçlardan farklı. Bana çok şaşırtıcı gelen sonuçlardan birisi, Karadeniz'deki kirliliğin yüzde 75'inin Karadeniz'i çevreleyen ülkelerden kaynaklandığı -yani yerel olduğu-, ancak yüzde 25'inin uzaklardan taşındığının söylenmesiydi. Bizce doğru değildir bu sonuçlar. Adamlar ellerinde yeterince veri olmadığı için kafalarına göre birtakım hesaplar yapıyorlar ve buna göre modeller kuruyorlar. Bu model Avrupa için iyi sonuç verebilir ama Karadeniz için vermediği ortada. Bizim bir şekilde kendi doğrularımızı bilmemiz gerekir. Kimbilir, belki yarın adamlar işi "asıl siz bizi kirletiyorsunuz" demeye kadar varduracaklardır.

İşin içine para girdiği zaman, orman filan ikinci planda kalıyor. Almanya'nın veya İngiltere'nin havaya attığı SO_2, İskandinav sularını ve ormanlarını duman etti. İsveç'te çok uzun süre yaygara kopardılar. Sonuçta Avrupa çerçevesinde kükürt emisyonlarını azaltmaya yönelik uluslararası konvansiyonların oluşturulmasına neden oldular. Yine de İskandinav ülkelerinin bu bakımdan ne kadar etkili oldukları benim kafamda soru işaretleri taşıyor. Çünkü İskandinav ülkeleri bu olayı 1970'lerden beri biliyorlardı ve çok uzun süre kopardıkları gürültüyü takan olmadı. Ne zaman ki özellikle Almanya bu kirliliğe maruz kalmaya başladı, bu uluslararası konvansiyonlar gündeme geldi ve imzalandı.

Ülkemize gelince. Türkiye'de, açıkçası, topun birinden diğerine atılması, olayın geçiştirilmesi biçiminde bir program izleniyor. Bizlerin ve karar verme mekanizmasında olan yöneticilerin karar vermesi gerekiyor: Yatağan'ı istiyor musun, istemiyor musun? İstenmediğine dair bir sürü nutuk atıp, sonra hiçbir şey yapmamak sorunları çözmedi bugüne kadar. Bu durumun değişmesi lazım.

ZARARI EN AZA İNDİRMEK

- Kirlilik boyutunu gözönüne aldığımızda, Türkiye'nin enerji politikaları çerçevesinde, hangi doğrultuda ilerlenmeli? Örneğin, sizin anlattıklarınızdan sonra termik santrallere ağırlık veren bir enerji programı bana çok anlamlı gelmiyor.

- Herşeyden tümüyle vazgeçemezsiniz. Alternatifiniz "evet, ben mum ışığında yaşayacağım" ise korkarım ki destekçi bulamazsınız. Bu nedenle sorun "karşılaşacağımız zararı nasıl en aza indirebiliriz?" sorusuna yanıt arayarak çözümlenebilir. Böyle bakmak gerekir.

Dünyada gerçekten problemli termik santraller olduğu gibi ABD'de Washington'un göbeğinde çalışan termik santraller de vardır. Önlemlerinizi ciddi olarak alırsanız kirlilik problemlerini minimuma indirmek mümkün. Bugünlerde Türkiye'de yoğun olarak tartışılan doğalgazlı santral kurulması cazip gözüküyor, çevre açısından. Havaya hiç kükürt atmıyorsunuz çünkü. Sadece azot oksit atılıyor, fakat bu kükürt gibi ciddi bir problem yaratmıyor. Ayrıca, kömürlü termik santrallere de uygun yatırımlar yaparak atılan kükürt miktarını çok aza indirmek mümkün. Bunların çözümleri aşağı yukarı belli: Sülfür uzaklaştırıcı üniteler var, azotu azaltmak için teknolojiler var. Ama bakıyorsunuz Türkiye'deki termik santrallere, bunlar yok. Kurulmuş olan bir santrale sonradan bu ünitelerin eklenmesi, kuruluşta tesis etmeye kıyasla, çok daha pahalı bir olay. En azından bundan sonra kurulacak termik santralleri bu üniteler olmadan düşünmemek gerek.

SÜREKLİ BİR İZLEME DÜZENİ KURULMALI

- Ülkemizde havayla taşınabilen kirlilikle ilgili ölçümler için kurulan istasyonlarla bir ilk adım atılmış. Bundan sonrasında izlenecek yol için önerileriniz nelerdir?

- Biz sonuçta bir üniversiteyiz. Bu anlamda benim bir izleme istasyonu işletmem için iki neden olabilir: Birincisi, oradan para kazanıyor olabilirim, araştırmalarımı desteklemek üzere. İkincisi ise orada araştırma düzeyinde yaptığım iş akademik olarak benim için önemli olabilir. Biz şu andaki çalışmalarımızda bunu araştırma düzeyinde yürütüyoruz. Ancak benim akademik olarak konuya ilgim bir ya da iki sene sonra azalacak. Bu tip çalışmaların bence üniversite dışında yürütülmesi gerek. Bizim şu anda yaptığımız çalışmalar çok ayrıntılı. Günlük, hatta saatlik örnek topluyoruz. Sürekli bir izleme düzeninin kurulması için, bunun daha basit hale getirilip, daha uzun süreli, 10-15 yıllık bir program olarak belirli bir kamu kuruluşu tarafından yürütülmesi lazım. Biz bu istasyonları kendi ilgi alanımıza giren iki yerde kurduk. (Ben, örneğin, Sahra'dan gelen tozu Türkiye'den geçerken izlemeyi amaçlayarak bu çalışmaya başladım). Bunların Türkiye'nin daha birçok yerinde olması ve bizim oradaki sonuçlardan ülkemizin genel hava kirliliği durumu hakkında bir resim elde edebilir durumda olmamız lazım. Bizim bu iki istasyonumuzun bu resmi verebileceği kanısında değilim.

- Bu tür bir istasyonu kurmanın ve işletmenin maliyeti konusunda bir fikir verebilir misiniz?

- Bizim Karadeniz'deki istasyonda sadece gaz SO_2, azot, azotdioksit, ozon, partiküler madde; sadece gaz fazı ileticileri ölçmek için aldığımız cihazların fiyatı 2.5 milyar TL. Ayrıca halihazırda elimizde olan cihazlar var. Bunları da katarsanız, işletme maliyeti ve diğer giderlerle bu rakam toplam 3-3.5 milyar TL'yi buluyor. Yani öyle "ucuz" bir şey değil.

- Ayırdığınız zaman ve aktardıklarınız için çok teşekkür ederiz.

- Ben de sizin şahsınızda Bilim ve Ütopya dergisine teşekkür ediyorum. Umarım bu konu da, "Temiz Su Kalmadı" dosyanızla yaptığınız gibi kamuoyunda yankı bulur.

Arkeometrist Şahinde Demirci'ye yanıt

'Görmek' yetmez, 'yaşamak' gerekir

Burçay ANGER

Bilim ve Ütopya'nın ikinci sayısında, ilk sayıda yazdığım bir yazıya karşı şiddetli bir muhalefet yazısının yayınlandığını gördüm. "Arkeolojide akıl yürütmek için salt 'görmek' yetmez" başlıklı yazıda şöyle deniyor:

"*1987'de İngiltere Eğitim Bakanı'nın arkeolojiyi yumuşak bilim olarak gören, sosyal bilimlerin içine bile almayan, 'sert bilimler' olan fizik, kimyanın karşısında oldukça alt bir statüye koyan demeci, o tarihte büyük bir olay olmuştu. Bilim ve Ütopya'nın ilk sayısında Burçay Anger imzalı yazıda, 'Arkeoloji; fizik, matematik veya makine mühendisliğine benzemez. Masa başında teorilerle, laboratuvarda deneyle, düşünsel formüllerle bir yere varılmaz' ifadelerini görmemiz, Türkiye'de bir olay olmadıysa da, doğrusu bizi hayal kırıklığına uğrattı.*"

Ve yazının sonuç kısmında da şöyle deniyor: "*Gözleme dayalı çalışmalar, bizi olsa olsa tipolojik ayrıma götürür, örneğin; seramik parçalarının renk kriterinde sınıflandırılması, göz-algısal olarak bizi yanıltabilir. Gözlemle hiçbir zaman farkedilemeyen maddenin mikro yapısı, diğer bir deyimle, malzemesini karakterize eden sonuçlar, ancak deneyle elde edilebilir.*" İmza: **Şahinde Demirci** (Doç. Dr., ODTÜ Arkeometri Ana Bilim Dalı Başkan Yard.)

Şimdi Sayın **Demirci**'nin alaycı yaklaşımını değil ama, kendi kürsüsü adına şövalyece tartışma isteğini olumlu karşılıyorum.

Her zaman demişimdir, ülkemizin üstün coğrafyasal kimliği nedeniyle, dünyanın en iyi arkeologları ancak Türkiye'de yetişebilir. Özellikle İngilizlerin, çoğu zaman içinde hırsızlığı da barındıran, sömürgeci dönemlerinde Mısır'daki kazı çalışmalarından gayrı, arkeolojik bir değerleri yoktur. Ayrıca **Lawrance** ve **L. Wooley** gibi bir çoğunun doğrudan casusluğa bulaşması da büyük bilimsel rezilliklerdir. Eğitim bakanlarının demecini de bilmiyorum.

Ancaaaak, İngilizce'deki "*yumuşak bilim*" ifadesine katılmamak elde değil. Yetersiz, ancak yanlış değil! Ben olsam şöyle derdim: Arkeoloji, yumuşak ve sıcak, ve de bütün bilimler içinde tek sanatsal olanıdır! Bu söylem arkeolojiyi horlamıyor, tersine yüceltiyor. Ona çok özgün ve ayrıcalıklı bir yer veriyor.

ARKEOLOJİYİ LABORATUVARA NASIL SIĞDIRIRSINIZ?

"*Malzemeyi karakterize eden sonuçlar ancak ve ancak deneyle...*" yaklaşımıdır asıl arkeolojiyi alta sürüklemek, onu bir takım tesislerin laboratuvarların ve koridorların arasına hapsedilebilir görmek! Benim şimdiye değin, hep yurtdışı akademik çalışmalı bir çok arkeologta gözlediğim bir tutum bu. Daha açıkçası tam ABD tarzı. Onların, kendi fakir arkeolojileri nedeniyle bu alanda yapacakları başka bir şey yoktur. Ama üstün teknolojileri gerekçesiyle ve çoğu kez, ticari anlamda ulaştıkları bir takım çalışmaların sonucunu, yan "faydalanma" adıyla arkeolojiye uygularlar ve elde ettikleri hiç de önemi olmayan bilgileri, dünyayı sarsacak bir buluşmuş gibi yayarlar.

Bir örnek vereyim: Çelik yapılı taşıyıcı malzemenin ne kadar dayanıklı olduğunu merak ederler, çünkü önemli köprüler, mimari iskeletler yapmışlardır. Kimyasal deneyle madenin ve madensel cevher taşıyan toprağın, zamanla ne kadar eskiyeceğini ölçerler. Sonra bu metodu hemen her alanda, tabii arkeolojide de uygularlar, böylece bir arkeolojik maddenin de yaşını üç aşağı beş yukarı ortaya çıkarırlar. İyi ama bu arkeolojinin ne işine yarar, bir. Bunu yapmak için arkeolog olmak gerekir mi, iki. Asıl bu anlayış, arkeoloğu hiç de yüksek öğrenim gerektirmeyen bir laborant seviyesine düşürmek olmuyor mu? Evet, malzemenin yaşını öğrenmek benim ne işime yarar?

ESKİ OLMASI BİR ŞEY ANLATMAZ, *ESER* DE OLMALI

Sayın **Demirci**'nin verdiği örnekten gidelim, seramik parçalarından. Bilimsel dürüstlükle ifade ediliyor ki, arkeolojide laboratuvar çalışma, ancak, "*seramik parçalarının renk kriterinde sınıflandırılması işinde göz-algısal yanılma*"mız var mı, yok mu meselesinde bize gerekli oluyor. Yani bilimsel sağlama. Hepsi bu. Diyelim ki bazı renk ayrımlarında gözlerimiz yanıldı, kaç parçada yanıldı? Bizim öyle çok malzememiz var ki genel ve vahim bir hataya düşmemiz için kör olmamız gerekir ancak.

Gerçek şudur ki ne renk ayrımları, ne malzemenin özü ve harmanlanışı, ne yaşı, ne perdahı, ne banyo boyası arkeolojinin sorunudur. Arkeolojinin alanı; ne yalnız eskileri, ne yalnız eski eserleri, ama, Latince adının (Arkeo-logos) "*eski yaşam biliminin*" de hayli ötesinde, çok daha doğru Türkçe karşılığında, *Eski Eser Bilimi*'nde söylemini bulduğu gibi, eskiden yapılmış yapıtsal bulguların, ne amaçla ve kimler tarafından, ne zaman yapıldığını anlamak, nicelik ve nitelik olarak araştırmaktır.

Ş. Demirci, arkeometrinin alanını açıklamış:

"*... İnsan eliyle yapılmış her türlü sanat eserinin incelenmesi, insan ve çevre ilişkileriyle ilgili çalışmalar, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle çalışmalar.*"

Evet bunlar zaten arkeolojinin ta kendisi, kimseyi yanıltmaya kalkmayalım, bunlar tam da benim dediğim gibi gözleyerek algılamaya yarayan çalışmalar (Tabii bunu geniş kültürel birikimi olan ve dolayısıyla algılayıp yorumlayabilecek kapasiteye sahip olan arkeolog yapabilir, her gözlemci değil). Elbette arkeolog oşinografiden astronomiye kadar seksen çeşit bilim dalının birikiminden de yararlanacaktır, ama sonuçta o arkeoloji yapar ve gözlemle algılama yapacaktır. Kazarken de, eline alıp düşünürken de, yan yana getirip restore ederken de, tahmin yoluyla birleştirerek, bütünü çizerek de, hep gözle ve algılamayla uğraşacak. Bunlara, arkeolojinin uğraşı denir, arkeometri diye yeni bir ad icad etmeye gerek yoktur.

Fakaaat, **Demirci**'nin de belirttiği gibi arkeometri esas olarak "yaş tayini" ile uğraşır ve buna bağlı olarak "bozulma ve korumaya" yönelik çalışmalarla.

Tabii kimse bu yararlı çalışmaları küçümsemez. Ama benim dediğim şu: Amerikan icadı laboratuvar deneyimleriyle arkelojinin hiçbir problemi çözülmez. Arkeometri elbette olsa iyi olur ama, olmasa da hiçbir şey fark etmez. Diyelim ki ben bir şehzade mumyası buldum, bunu çevre ile olan ilişkilerini gözleyerek ve tarihi belgelere dayanarak açıkladım, bunu fotoğraflayarak ve yazarak diğerlerine aktardım, mumyayı da elden geldiğince dikkatli ve mezarını da bozmadan çıkardım ve bunu götürüp müzeye teslim ettim. Arkeolojinin görevi bitmiştir o mekanda. Gerisi, mumyayı ne kadar koruruz, ne kadar olumlu teşhir ederiz vs. müzecilerin, kimyagerlerin veya kiminse kimin işidir. Arkeometri benim bıraktığım yerden sürdürür de, yeni bir takım ayrıntısal bulgular (çünkü asıl bulguları ben yakaladım) elde ederse, aferin ona. Yaptığı yüzde yüz bilimsel bir çalışmadır, ama arkeoloji değildir. Ayrıca bilim dalının adında, arkeometride, "arkeo" sözcüğünü hiç kullanmasa da olur, değişen bir şey olmaz.

İNSAN AKLI HER TÜRLÜ DENEYDEN ÜSTÜNDÜR

Çünkü zaten deney de aklın kapsamındadır. Hiçbir laboratuvar insan birikiminin, hiçbir teknolojiyi uygarlığın, hiçbir deneysel reaksiyon da insan gözlem-algılamasının yerini tutamaz. Çünkü onun kadar hızlı değildir, çünkü olmazsa olmaz olan, çağrışım yetisinden yoksundur.

Ne yazık ki Sayın **Demirci** arkeolojiyi fazla bir yumuşaklıkla küçümsüyor. Diyor ki "*Gözleme dayalı çalışmalar, bizi olsa olsa tipolojik ayrıma götürür.*" Doğrusu sinirlenmemek elde değil, "*olsa, olsa*" ha? Anlaşılan geçmiş uygarlıkların sırlarının, kendi laboratuvarında, deney tüpleri içinde gizlendiğini sanıyor. Çok yanılıyor, çoook! Bir seramik yapıtı elimize alınca, ona bakarmışız ve olsa olsa -yani aklımızın en fazla erdiği sınırda- bulgunun *tipini* öğrenirmişiz. Yani "Yaaa, bu bir Gaga Ağızlı Ryton dermişiz!" Hepsi buymuş. Aman sayın deneysel bilim insanı **Ş. Demirci**, bu kadarını, Alaca'nın köylüsü, hafriyat işçisi, kazmacı Ali Ekber de söyleyebilir. İnsaf edin ve arkeologları (gerçek arkeologları tabii, müze memuru olanları değil) bu denli küçümsemeyin.

Ben bu derginin sayfalarında, defalarca, bir tek Kirbet- Kerak tabağına bakarak, (kesit veren parçasından) ne zamana ait olduğunu, içinde nasıl bir şey yendiğini, kaç kişilik olduğunu, zenginin mi yoksulun mu olduğunu, onu kullanan son insanın savaş ile mi yangın ile mi, başka bir şeyden ötürü mü o tabağı bırakıp gittiğini, estetik anlayışını, nasıl bir mekanda yaşadığını ve daha pek çok şeyi nasıl anlayabildiğimi, çünkü aynı tabak parçasından yüzlercesini aynı yörede görme şansına sahip olduğumu, burdan yola çıkarak insan idrakinde yuvarlak formların oluşmasına karşı, Ortaçağ, Gotik mimarisinin zorba sivriliğini nasıl sorguladığımı, yazıp durdum.

Bütün, bunları yaşamı boyunca hiç laboratuvara girmemiş, ama hayli zaman ören yerlerinde ve kazı evlerinde diz çürütmüş (arkeoloji illa toprağa ve taşa diz çökerek uğraşmayı icab ettirir) bir öğrenci de yapabilir. Türkiyeli bir arkeolog olmanın dayanılmaz eğlencesi de budur.

TEKNOLOJİK GEREÇ ARKEOLOJİYİ YANILTIR

Gelelim arkeometrinin dayanılmaz numarası, "*maddenin mikro yapısının saptanması*"na. Amerikan icadı teknolojik gereçler ve deneyler, çoğu kez arkeolojiyi yanıltır. Örnek: Üzeri türlü motiflerle süslü bir altın plaka bulduk. Sotheby müzayedelerinde okutulmayı bekleyen, Ziviye hazinesinden yürütülmüş, bir ABD'li koleksiyoncunun büfesinde duran nadide bir parça bu. Önce arkeometri uzmanına verdiler, aldı deneyler yaptı, sonuç : M.Ö. 3 bin. Bilgisayar ile benzerlerinin verilerini karşılaştırdınız: Mısır.

İşte, arkeoloji dışında varılabilecek sonuç bu kadardır, yanlış, berbat, sıfır!

Çünkü apaçık çıplak gözle görülüyor ki plağın üzerinde İsa figürü var! Eeee, nasıl M.Ö. 3 bin, İsa milatta doğmadı mı? Ne oldu sizin bilimsel deneylere? Evet, deneyden sadece maddenin yaşı ölçülebilir, ama bunu zaten deneye pek gereksinim duymadan, desenlerin stil özelliklerinden de anlayabiliriz. Şimdi aldı eline plağı bir arkeolog: Eserin dövülme biçimi, çevresinin deseni, Mısır 3 bin olduğunu gösteriyor, daha sonra bu plak Finikeli tüccarların eline geçmiş, onlar da bir Hitit Kralı'na hediye etmek ya da yüksek değere satmak için Lazkiyeli bir kuyumcuya plağı biraz daha işletmişler, üzerinde Finike tanrı figürleri var. Sonra Hititli prensesin adı çivi yazısıyla yazılmış. Yıllar sonra İskender eliyle Atina'ya getirilmiş, sonra da Bizans'a ganimet olarak götürülmüş ve tabii üzerine İsa'nın portresi kazınmış. Şimdi bu eski esere M.Ö. 3 bin Mısır denilir mi? Hayır. Ama arkeoloji, belgesel tarihi kaynakları da yorumlayarak, eserin yolculuğu ve zaman içinde bir çok kültürü bir arada taşımasını açıklar ve tanımlar. Kesin deneyli bilim olarak değil, yumuşak mantıksal bilim olarak, çoğu kez de doğruyu yakalayarak.

Bir de şu uzaktan algılama metodları var. Sonarik, elektronik veya termometrik teknolojik cihazlar. Çok uzaktan, örneğin uzaydan, Ağrı dağı katmanlarının ya da okyanus çukurlarının fotoğraflanması ve "*ele geçirmeye değecek bir takım nesneler aranması*". Bunlar da yine ABD'li bilim adamlarının ürettikleri ve özünde tamamen yeryüzünü yağmalamak mantığı üzerine kurulu, bazı teknolojik metodlar. Bunlarla kimi zaman dağlar altında cevher katmanları, petrol, kimi zaman okyanus çukurlarında batık gemi ararlar.

Bu cihazların en basiti herkesin bildiği dedektördür, hani polis üzerinizde silah var mı yok mu anlayıverir ya, çıkan sinyallerle..Bu da arkeolojik araştırmalarda çok yanıltıcıdır. Diyelim ki, tunç verileri bol olan bir Urartu kitle mezarlığında dolaşıyorsunuz, elinizde böylesi bir cihaz. Sinyal veriyor. Hem de çok çok. Bol, tunç at koşum takımlı bir ölü gömme buldum diye seviniyorsunuz. Hemen kazıyorsunuz, ilk yarım metrede Selçuklu seramikleri 13. yüzyıl, cihaz sinyal vermeyi sürdürdüğünden taa diplere on metrelere filan iniyorsunuz. Ve derkeeeen ne çıkıyor topraktan? Üç bira kutusu, 20. yüzyıl! Çok basit. Üç yıl önce burada bir kör kuyu vardı, üç kafadar oğlan, mektebi kırıp buraya geldiler, kafayı çektiler ve boş biraları yallah kuyuya. Sonra bir depremle veya şiddetli bir yağmurla kuyu çöktü, kapandı. Oysa bir arkeolog, hiçbir zaman yeterli yüzey araştırması ve verileri elde etmeden burayı kazmaz.

Evet, arkeolojinin neden diğer bilimler gibi olmadığını, neden deney ve laboratuvarlara pek ihtiyacı olmadığını daha pek çok biçimde açıklayabiliriz. Özellikle çıkışı, gelişimi ve amaçları itibariyle çok farklıdır. Bilim adamının tarafsız, kuru, sabırlı, düzenli mantığı yoktur arkeolojide. Çok farklı olarak, serüvenci, gezgin, böylelerinin tarih içinde hep olduğu gibi sabırsız, meraklı, büyüye, fala, destan ve söylencelere sevgiyle bakan ve mutlaka "*yağmacı*" bir ruh gerektirir.

Aman genç arkeologlar, sakın ha, labaratuvarlardan uzak durun!

Alâeddin Şenel'in "Dinsel düşünüşün serüveni"ne eleştiri

Tanrı fikri, insanla yaşıttır!

Burçay ANGER

Bilim ve Ütopya'nın geçen sayısında çıkan *"Dinsel düşünüşün serüveni"* başlıklı **Alaeddin Şenel**'in incelemesinin bazı paragraflarını, yetersiz ve - bilerek- atlanmış buluyorum. Dahası yazının özünü, ki bu "*başlangıçta Tanrı yoktu, sonradan icad oldu*" anlamındadır", çarpıtılmış olduğu kanısındayım.

Bu hayli kalın ve zorlanmış Marksist yaklaşımla, tarih öncesi çağları konu edinen bilimsel verilerin, genelde değil fakat en kritik noktalarda yanlış yorumlandığına değinmek isterim. Giderek tartışma halini alacaksa, bu konu, hayli uzun ve bol örnekli yazacak kadar verimlidir. Şimdilik sayın **Şenel**'in, hiç de yeni olmayan *"Din ve Tanrı, ekonomi-politik ile başladı ve ona koşuttur"* içerikli, genelde materyalist ve Avrupa merkez kaynaklı savına karşı, bizce daha gerçekçi ve yine hiç de idealist olmayan, "Tanrı fikri ve onun ifadesi olan din, insan varolduğu anda onunla birlikte vardı ve onun gelişmesiyle koşut gelişti" hükmünü koymak gerekir düşüncesindeyim. **Şenel**'in yazısındaki, insanlık üretime geçtiği, doğayı gereksinimleri uğruna değiştirmeyi başardığı zaman ve artık değerin paylaşılması sorunlarıyla birlikte din ihtiyacı doğdu, böylece oluşturuldu ifadesine katılmak gerçekçi olmaz. Kitlesel üretimin yayılması, ekonominin ortaya çıkış ve doğal olarak bunun, siyasal yaşama yansıması döneminden, ilk şeflikler döneminden (Neolotik çağ MÖ 10-5 bin) önce de varolan Tanrı fikri ve dinsellik, bu dönemden sonra icad olmamış, ancak, insanlığın her alanda, özellikle geleceğe yönelik düşünsel ufkunun gelişmesiyle birlikte *"derlenip toparlanmış, merkezileşmiş yani kurumsallaşmaya başlamıştır"*. Bu *"kurumsallaşma"*yı *başlamak* olarak ele almamak gerekir, yanlış olan budur.

Bir örnekle anlatayım: Tarih verilerinden çıkarabildiğimiz kadarıyla *"delilik"* -ruhsal dağılma- Demir devrinden (MÖ 1. bin) beri bilinmektedir, *tanrısal lanet* diye adlandırılır. 9-10. yüzyıldan itibaren, doğu toplumlarında hastalık olarak tedavisine başlanmıştır. 20. yüzyılda ise psikoloji, psikiyatri, nöroloji vs. olarak sınıflanmış tam olarak bilimselleşmiştir. Peki delilik bu dönemlerin hangisinde başlamıştır? Hiçbirinde. Elbette insan varolduğu andan itibaren delilik vardı, çünkü ruhsal bir sorundur. Bir milyon yıl önceki ilk insan, deliliği tanımlayamıyordu belki, tedavi edemiyordu, belki çok daha sonra başarısız girişimlerde bulundu (5 bin yıl önceki kafataslarında cerrahi müdahale izlerine rastlanmıştır) ama deliliğin varlığından habersiz miydiler yani? Kuşkusuz onların da aralarında deliler vardı. Eee peki onlara nasıl davranıyorlardı dersiniz, normal insanlar gibi mi, hayır! İnsan, kendi iç ve dış, yani düşünsel, ruhsal ve çevresel algılamalarını farkettiği andan itibaren -ki zaten o zaman biz ona insan diyoruz- kendi kişiliğinin, yani *"insan kimliğinin"* standartını da belirlemiş olur. Bu standartın dışında kalana, fizik anlamda olağanüstü, ruhsal anlamda *"deli"* demektedir.

Ve işte bu yüzden de tarihe erken doğmuş bir çok bilimsel deha, bir çok ufku geniş ütopiyer, *"ortak kanı"*nın saldırısının kurbanı olmamış mıdır? Delilik örneğini bilerek verdim, çünkü kanımca Tanrı fikri ve dinsellik de tıpkı onun gibi, ruhsal -ve tabii koşut olarak zihinsel bir olgu.

"MANA" TANRI, "TABU" DA DİNDİR

Şimdi gelelim **Şenel**'in kusurlu paragraflarına: *Antropolojik olarak insan ile doğayı ilişkilere sokan bir takım "güç"lere "Mana" ve "Bu gücün hışmına uğramamak için konulan yasaklara da, genel olarak "tabu" dendiğini biliyoruz"* diyor. Ama insanın geliştikçe "Mana"ya *Tanrı*, "Tabu"ya da *din* dediğini kabul etmiyor. İyi ama neden, ne gerekçesi var ve buradan nereye varacak? Eninde sonunda varacağı nokta *"Tanrı fikrinin"* yaradılıştan insanlık için (tek insan için değilse bile) gereksiz ve saçma olduğunu kanıtlamaksa, sanırım bu olası değildir. Çünkü bütün insanlık ve uygarlık tarihi içinde en dindar toplumların uygarlık yarışında, hep başa güreşmiş olmaları gibi -tersine kanıtlar görmekteyiz.

İLKEL TOPLUMDA DA EŞİTSİZLİK VARDI

Şenel, ilkel insanda, dinsel yapılaşmaya, *"sihirsel düşünüş"* adını uygun buluyor ve bunu din ile şöyle ayırıyor: *"Sihir ile din arasında önemli bir ayrım var. Sihirsel düşünüşte insanın (sihircinin) doğa güçlerine boyun eğip yalvar yakar olduğunu görmeyiz. Tersine doğa güçlerinin simgeleriyle oynayarak, onları istediğini yapmaya zorladığını görürüz"*. Yazar, bir başka yerde belirttiği gibi, *"ilkel komünal toplumun içinde hiçbir insanın ötekiler üzerinde egemenlik kuracak denli sivrilmesine izin vermeyen eşitlikçi bir yapısı vardı"* yanlış bakışından yola çıkıyor. Bu, eşitsizliğin alabildiğine büyüdüğü ve perspektifinin arttığı yirminci yüzyıl insanı gözüyle, ilkel komünal topluma bakmak ve doğal olarak, görece olarak, yani bugüne göre eşitlikçi bir yapı görmektir. Oysa gerçek böyle değildir. Nasıl bir başka insanın üzerinde egemen olamamak durumu vardır ki? Bundan 50 hatta yüz bin yıl önceki klânda kabile şefi yok muydu yani? Büyücü, Şaman nedir? Demokratik seçimle mi büyücü olmuştur yoksa? Hayır, avcılıkla yaşayan ilkel toplumlarda da kabilenin önderi vardı. Diğerlerinden ayrıcalıklıydı, çünkü yaşlıydı, aileye, uzun yaşadığı için bilgi ve deneyim aktaran rolü oynuyordu (ki insanlığın bilgi birikimi böyle başlar), en azından bu yüzden o "şef" sayılabilir. Giysileri farklıdır, takı ve aksesuarları farklıdır ve kuşkusuz o döneme göre en değerli materyaldir. Fildişi, camış boynuzu gibi. Bunlar onun ölümünden sonra diğer şefe geçecek, kabilenin *"ikonu"* yani *"Totemi"* olacaktır. İnsan üretim ekonomisi döneminde olduğu gibi *"tanrıya yalvar yakar olmazmış"*, nasıl olmaz. Bırakın yalvarmayı, ilkel toplumda insan *"kurban"* ediliyordu, kesiliyor, kalbi çıkarılıyor, ateşe atılıyordu. Kurban seçimi de hiç eşitlikçi değildi, yani kurra ile seçilmiyordu, bakire olmak, bedeninde garip işaretler bulunmak gibi kötü şans eseri gerçekleşiyordu.

Şenel devamla *"İlkel düşünüşte söz konusu güçlerin doğanın herhangi bir varlığında odaklaştığı tasarlanamazdı"* diyor. Evet -*bir varlık*- ta değil, çok sonra oluşacak olan tek tanrı yoktu elbet ama, *tanrılar* fikri, çok tanrıcılık vardı. *"Güçlerin, doğanın her nesnesinin, her canlısının içinde bulunabileceği düşünülmüş olsa gerek."* diye getiriyor sonunu yazar. Evet, son derece zayıf, bulanık ve tabii tümüyle -tahminsel- bir söylem ve gerçekle de ilgisi yok. Bütün tarihöncesi kaya ve mağara figürlerinden ilk insanın ilk ve baş tanrısının güneş olduğu bilinmektedir. Nil vadisinde ve İngiltere'nin Sussex bölgesinde olduğu gibi bir çok yerde, on bin yıldan öncesine ait açık hava mabetleri, yani din evleri, dinsel alanlar bulunmuştur.

ÜRETİM EKONOMİSİNE GEÇİŞ DAHA ESKİ

Ayrıca **Şenel**'in belirttiği gibi, üretim ekonomisine geçiş, MÖ 5. binde Sümerler'le başlamaz, çok daha önceleri, 10 binlerde, örneğin Yeni Zelanda'da, örneğin İsrail'de Jeriko'da başlar. Arkeolojinin henüz adını koymadığı halkların şehir mezarlarında, saban, değirmen taşı ve öküz kemikleri ele geçmiştir, Sümerler dünkü çocuk sayılırlar. Bu konu ayrıntılı ve geniştir, burda yerimiz yetmez. Ancak bütün tarih öncesi çalışmalar din ve tanrı fikrinin insanla birlikte aynı anda ortaya çıktığına dair kanıtlar sunuyor.

Elbette sınıflı toplumlarda egemen sınıflar, ruhbanlar vasıtasıyla dini ele geçirmeye çalışmışlardır, çünkü dine karşı egemenlik kurmak, yani *"tanrılara ait egemenliğe"* ortak olmak başka türlü olanaksızdır. Egemenlerin daha iyi sömürmek için dini ve tanrıyı bir baskı aracı olarak kullanmaları başka şeydir, bunu yeni bir baskı aracı diye planlı olarak icad etmeleri ve halklara dayatmaları başka şeydir. Zaman içinde, Mana, Tanrı, tabu, din kuralları, şeriat; açıkhava mabetleri, din sarayları; büyücüler rahip olmuştur. Toplumsal rollerinin özü hep aynı kalmıştır. Ve günümüzde şu sorunun yanıtında şaşırmamak gerek: Ne olursa olsun, dindar ve tanrılı olanlar, zenginler midir, yoksullar mı, tanrı tanımaz, tanrıya isyanlı, yani vicdansız ve ahlâksız olanlar, daima, egemenler midir, yoksa, çalışan, üreten halklar mı?

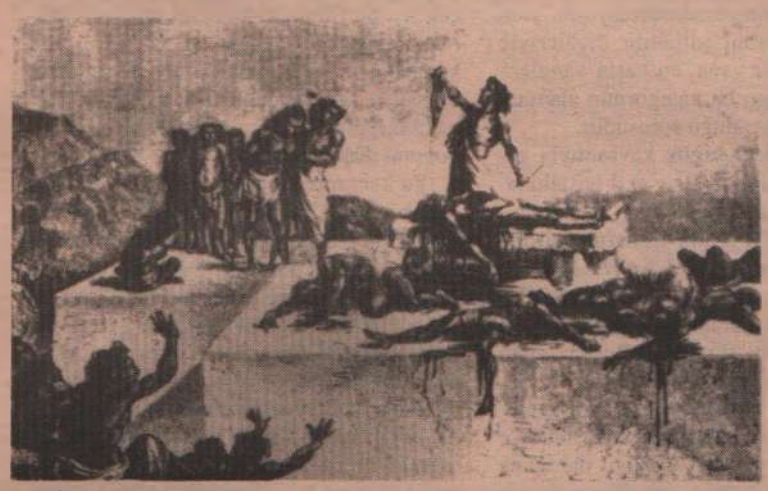

Eski toplumlarda tanrıya yakarma, hatta insan kurbanı da vardı.

Adam Şenel'in "Düşünsel sağlık" yazısı üzerine bir tartışma

Piresiz yorgan düşü

Ayhan YALÇINKAYA

Aşağıdaki yazı Bilim ve Ütopya'nın, Ekim 1994 tarihli, 4. sayısının 18. sayfasında, **Adam Şenel** imzası ve "Düşünsel Sağlık" başlığıyla yer alan yazıyla bir tartışma niteliğindedir. Adı geçen yazının okunduğu kabülünden hareketle hiçbir özete yer verilmemiş olup, zaman zaman kısa değinmelerle yetinilmiştir.

Lise son sınıf öğrencisi olduğum yıllarda, okul müdürlüğünden fırsat buldukça, kimya derslerimize giren bir "öğretmenimiz" vardı. **Nurs'lu Said**'in "tez"lerine imanla bağlı bu öğretmen, her dersin sonunda mutlaka aynı noktaya gelirdi: "Bu sınıfın penceresinden aşağıya binlerce ton mürekkep, bir o kadar kağıt ve kalem atsak hiç kendiliğinden bir araya gelip, bir yazı ya da şiir oluşturabilir mi? Bunun gibi, bir DNA zincirinin, bir başka DNA zinciriyle rastlantı eseri bir araya gelip bir DNA molekülü oluşturması mümkün değildir. Demek ki onların fıtratına birleşme hevesini koyan bir yaratıcı var."

Doğada rastlantı ve zorunluluk ilişkisine, kendince bir yanıt oluşturan bu yaklaşım, **Adam Şenel**'in temellendirmeye çalıştığı "düşünsel sağlıksızlık" kategorisine tümüyle uyan bir özelliğe sahip. Çünkü yazının kendine temel hedef olarak öne çıkarttığı "inanma" anlayışıyla örtüşüyor. (1) Adı geçen yazının kategorik yaklaşımını benimsersek, sevgili müdürümüz düşünsel bir hasta mıydı yoksa? Aynı şekilde, bir yandan genetik yapının şifrelerini bir bir çözerken, öbür yandan çözdüğü yapının bir Tanrı ürünü olduğuna iman eden bilimcilerde mi birer hastaydı da, bunun farkında değillerdi? Hâlâ Tanrı'ya iman etmekte ayak direyen, bu ve benzeri insanların tümünü bir düşünsel sağlık uzmanına mı göndermek gerekiyordu?

Adam Şenel'e göre bu soruların yanıtları "evet" olmak zorunda gözüküyor. Hem de, sınırları belirsiz, yerli yerine oturtulmamış ve çeşitli tıbbi disiplinlerin arasında sıkışıp kalmış bir sağlık/sağlıksızlık kategorisi gereği.

SAĞLIK/SAĞLIKSIZLIK ÖLÇÜTÜ SORUNU

Düşünsel sağlıksızlık kategorisini yerli yerine oturtabilmek için, öncelikle yokluğu belirtilen şeyi, yani sağlık kavramının kendisini tartışmak gerekir. Özellikle teknik ve disipliner bir sağlık kavramına yaslanılmaksızın, genel geçer olarak sağlıklılıktan sözetmek, bu kavramın genel geçerliği ölçüsünde, her soydan ideolojiye kapıyı ardına dek açmak demektir. Buna göre, genel olarak sağlık, "Bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel ve toplumsal açıdan *çevresiyle uyum içinde* (abç) işlev görebilme yeteneğidir." (2) Bu uyumu bozan ve süreklilik eğilimi gösteren bir aksaklığın ortaya çıkmasıyla sağlıksızlıktan ya da hastalıktan söz edilebilir. Örneğin, bir kişi alkol aldıktan sonra fiziksel hareket yeteneğinin bir bölümünü yitirebilir. Bu sağlıksızlık değildir. Ancak 48 saat sonra, durumu alkol almadan önceki koşullara dönmemişse, burada bir sağlıksızlık belirtisi vardır.

Sağlık kavramına bu genel yaklaşım ölçüsünde eğilindiğinde, kolayca anlaşılabileceği üzere, bu yaklaşım son derece ideolojiktir. Bu yaklaşım, makro ya da mikro her iktidar odağının, karşı-iktidar odakları üstünde kolayca kullanacağı bir silaha dönüşür. Bu tanımla herkes hastalıklı olarak nitelenip kapatılabilir, rehabilitasyona tabi tutulabilir. Çünkü buradaki temel ölçü, içinin nasıl doldurulduğu belli olmayan ama fiili olarak egemen iktidar odaklarınca tanımlanıp kodlanan bir "Çevreye Uyum" ölçüsüdür. Örneğin, bu ölçüyü kullanarak, baskın bir biçimde vejeteryan ve anti-alkolik olmayan toplulumumuzda, katı bir vejeterjan ve anti-alkolik olan, SBF öğretim üyelerinden Doç. Dr. **Alâeddin Şenel** sağlıksız olarak nitelenebilir. Çünkü bu özellikleri yüzünden içkili ya da et yemekli, akademik nitelikli toplantılara katılamamakta ve çevreye uyum sağlayamamaktadır. Oysa ben, adı geçen kişiyi sağlıksız olarak kabul etmiyorum. Bırakalım toplumsal uyumu; duygusal ve zihinsel ölçütleri de pek geçerli sayamıyorum. Hatta insan evriminin uzun geçmişine gözatıldığında, sağlık için fizyolojik bir ölçüye bile tutunmanın zor olduğunu düşünüyorum. Ancak, tartışmayı sürdürebilmek için, bu katı tutumu bir yana bırakıp, en azından disipliner bir sağlık kavramından yola çıkılabileceğini kabul ediyorum.

Tıbbi olarak sağlıksızlık kavramı, klinik tıp metinlerinde yer alan "normal" (bu terimi tartışmak tıbbi bilimlerin işi olsun!) değerlerden yola çıkılarak hazırlanan standartlarla belirlenir. Tıp tarihi, neredeyse maymunumsu atalarımızın bile diş ağrısı çektiğini kanıtlayabilecek duruma geldiğine göre, evrimimizin yavaşlığı ölçüsünde standartların da yavaş değiştiğini kabul edip, buradan tartışabiliriz.

BİR "DÜŞÜNSEL SAĞLIK KURUMU" OLABİLİR Mİ?

Adam Şenel, genel ya da disipliner sağlık kavramının ideolojiler ve tarih üstü bir içeriği varmış gibi, bunları es geçerek bir "Düşünsel Sağlıksızlık" kategorisi ortaya atıyor. Ancak bu kategori genel ve konusuna özel bir yükleme mi sahip, yoksa özel olarak tıbbi mi? Yazıda düşünsel olarak sağlıksızlaştığını düşünen kişilerin "ilgili sağaltma kurumuna" başvurabileceğinden söz edildiğine göre, kategorinin kurumsal bir karşılığının olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte, her ne kadar "!" işaretiyle belirtilse bile, bir "düşünsel sağlık uzmanlığı"ndan söz edilince, bu kurumsallığın tıbbi bir nitelik taşıdığı açığa çıkıyor.

Bu kategorinin standardizasyonu, yani sağlıksızlığın kabul edilebilir ölçüleriyle ilgili sorunlar bir yana, en başta yanıtlanması gereken soru bu kategorinin alanının ve nesnesinin ne olduğu sorusudur.

Yazar, düşünsel sağlık kavramıyla anlatmak istediğinin, "ruh ve akıl hastalıklarından korunmak olmadığını (...), fizyolojik, psikolojik (3) hiçbir hastalığın ürünü olarak doğmayan, *salt düşünsel sağlıksızlıkların ürünü* (abç) olan bir sağlıksızlık kategorisinin de bulunabileceğine" dikkat çekmek istediğini söylüyor. Burada yılan kuyruğunu ısırdığından, neresinin başı, neresinin kuyruğu olduğunu anlayamıyorum. Örneğin siroz bir sağlıksızlık türüdür ve karaciğerde bir işlev bozukluğu olduğuna işaret eder. Peki burada, salt düşünsel sağlıksızlığın ürünü olan sağlıksızlık ne demek? "Karaciğerim hasta olduğu için, karaciğerim hasta" cümlesi ne kadar açıklayıcı ise, bu cümle de o kadar açıklayıcı. Sözü edilen düşünsel sağlıksızlık her ne ise, fizyolojik ya da psikiyatrik olmadığını (3 no'lu dipnota bkz.) söylüyor yazar. Ama ne olduğunu söylemiyor. Oysa, tıbbi bir kategoriden söz ediliyorsa, bunun bir içeriği, karşılık geldiği bir alan, bir nesnesi vardır. Bu, bütün tartışmalar saklı kalmak kaydıyla, psikiyatri için bile böyledir. Psikiyatri bile, en azından kendine beynin biyo-kimyasal işleyişini nesne olarak alabilir. Bir düşünsel sağlık uzmanının ise, nesneleştirme şansı ortada gözükmüyor. Düşünmenin yolları, yordamları, biçimleri mi nesneleştirilmek istenmektedir? Düşüncenin kendi üstüne düşünmesi mi? Varsayalım ki bu alan nesneleştirilebilir bir alandır; ancak bunu tıbbi olarak kavramsallaştırmak mümkün mü? Daha da önemlisi, bu kavramsallaştırma, herhalde tıbbın değil, felsefenin alanına girse gerektir.

DÜŞÜNSEL DEĞİL PSİKİYATRİK VAKALAR

Düşünsel sağlıksızlık için verilen örneklere bakıldığında, bunların da yeterince açıklayıcı olmadığı ve doğrudan psikiyatrik alana girdiği görülmektedir. Yazara göre, sezgilere doğruluk yüklemek bir düşünsel hastalık belirtisi ya da türüdür. Örneğin, bir pastahanede otururken izlendiğini sezen kişi, bu sezgisine doğruluk yükler ve buna göre eyleme kalkarsa, bu düşünsel sağlıksızlık türüdür. Ancak gözardı edilen bir nokta var: Eğer kişinin izlenme sezgisi bir süreklilik kazanırsa bir sağlıksızlık sayılabilir ki sezginin nesnel olarak doğrulanmaması durumunda, kişinin paranoyak olduğu düşünülebilir. Bu da psikiyatrik bir sağlıksızlıktır; yani zihinseldir, düşünsel değil.

Yazarın verdiği ikinci örnek olan, kanıt gereği duymaksızın inanmak da, benzer bir biçimde belirli koşullar altında, psikiyatrik bir olgudur. Burada aklıma hemen, **Tarık Akan**'ın başoyuncu olarak rol aldığı bir film geliyor: Adak. Tanrı'dan bir çocuk dileyen, dindar ve yoksul bir Anadolu köylüsü, çocuğu olursa bunu Tanrı'ya adayacağına söz verir ve çocuğu da olur. Ancak o yıl kurak geçer. Köylü açlıkla yüz yüze gelir. Yağmur duaları işe yaramaz. Çevrenin etkisiyle kahramanımız tüm felaketlerin adağını yerine getirmemesinden kaynaklandığına inanır ve çocuğunu boğazlayarak kurban eder. Yaşanmış bir olaydan, yarı-belgesel olarak çekilen bu filmin kahramanı düşünsel olarak mı hastaydı acaba, yoksak süreklilik kazanan bir sanı, gerçekliği kavramasını olanaksız kıldığından ötürü, psikiyatrik bir vaka mıydı? Bunun psikiyatrik bir olgu olduğunu düşünüyorum.

Ya kahramanımızla yağmur duasına çıkan köylüler? Dikkat edilmesi gereken nokta şu gibime geliyor: Yağmur duası gerçek üstü bir pratiktir. Doğayı, doğaüstü güçlerle değiştirme çabasının bir göstergesidir ama bu, yağmur duasının gerçeklikten kopuk olduğu anlamına gelmez. Aksine, tümüyle gerçeklik zemininden yükselmektedir. Dolayısıyla ortada bir sağlıksızlık değil, bir yanlışlık vardır. Gerçekliğin toprağı, ne zaman ki kişinin ayakları altından kayar ve bu süreklilik kazanır, o zaman bir sağlıksızlıktan sözedebiliriz.

Sonuç olarak, yazarın sözünü ettiği düşünsel sağlıksızlık kategorisi, içi doldurulmamış bir haldedir. Doğrudan doğruya düşünme biçimleri, yolları, yordamlarıyla ilgili bir alanın niçin durup dururken felsefenin alanından, tıbbın alanına kaydırıldığının da bir açıklaması ortada yoktur.

STANDART SORUNU

Varsayalım ki bu alan gerçekten de tıbbileştirilebilir bir alandır. Şimdi sorunun ikinci yanına, standart sorununa eğileceğim. Yazar, yukarda olduğu gibi, bu alanda da yeterince açık değil. Sağlıksızlık ölçüsü ne olacaktır? Ya da sağlıklılık ölçüsü? Yazarın alttan alta sezdirdiği ölçünün, modernist düşünme biçimi olduğunu düşünüyorum. Ancak, açıkça bir değinme olmadığından, tartışmayı buradan yürütmek, şimdilik, yazara haksızlık sayılabileceğinden, çok açık olan bir noktaya değinmekle yetineyeceğim. O da şu: Ölçü olarak, hangi düşünüş biçimi alınırsa alınsın, kabullenilemeyecek şey, bu biçimin tarihüstü kabul edilerek mutlaklaştırılması ve buradan kalkarak, geleceğin ipotek altına alınmaya çalışılması. Her düşünüş biçimi nihai olarak tarihseldir. Bunu gözardı ederek, gelecek için de belli bir biçimi ölçü olarak öne sürmek, düpedüz klasik anlamda ütopik, yani otoriter ve totaliter bir tutumun ifadesidir.

Yazar'a göre, "Öyle bir uygarlık düzeyine ulaşılmalı ki, tutarlı, sağlıklı düşünmemeye başlayan kişinin kendisi, bunun ayrımına varıp, ilgili sağaltma kurumlarına başvurabilsin. (...) M.S. 3. binyıl, düşünsel sağlık ve düşünsel sağaltma kavramlarının ve kurumlarının gelişeceği binyıl olabilir. (...) İnsanın tarih öncesi düzeylerde kalabilen bu yanı, rahatsızlıklarından kurtarılıp, insan onuruna uygun sağlıklı bir düzeye yükseltilebilir".

Yazar'ın, insanın kendiliğinden sağaltmaya başvurması yolundaki tutumu ve umudu, özgün bir durumu göstermiyor. İlk akla gelen örnek, klasik ütopyacı tutumun sınırlarını oldukça zorlayan **LeGuin**'in *Mülksüzler* adlı yapıtında, benzer bir durumun sergilendiği. (4) Yazar önerdiği kategorinin ideolojik ve siyasal olarak kötüye kullanılabileceğinin farkında olduğunu belirttikten sonra, yukardaki dileğine yer veriyor. Ancak benim anlayamadığım şey, kişinin kendini hasta olarak kodlayıp tedaviye gönüllü olarak yanaşmasıyla, başka odaklarca kodlanıp tedaviye yollanması arasındaki ince ayrımın neye karşılık geldiği. Ancak birinci durum, hastalığın özgürce kabullenildiğini; ikinci durum ise, zorla dayatıldığını mı gösteriyor? İlkinde, içselleşmiş, kendi üstüne katlanmış bir iktidar, ikincisinde dışardan işleyen, dayatan bir iktidarın varlığı mı söz konusu olur?

Bu tip ince bir ayrım söz konusu olsa bile, belirli bir düşünme biçimi sağlıksız olarak kodlandığı andan başlayarak, belirli kişiler, belirli süreçlerden dışlanmaya başlanmış demektir. Nihai olarak, her iktidarın gönlünde yatan aslan, içerden işlemektir. Dolayısıyla, "ya gönüllü olarak, ya da zorla tedavi olacaksın, bari gönüllü olarak ol" demek, hiçbir kötüye kullanma olasılığını ortadan kaldırmaz. Çünkü bu olasılık, bu tip bir kodlamanın doğasından kaynaklanır. Doğrudan kodlamanın kendisi, potansiyel her olasılığın başında Demok-

les'in kılıcıdır.

"İMAN"IN ALANI NERESİ?

Kişinin sağlıksızlığını ayrımsayıp tedaviye başvurması beklentisinde, aksayan bir yan daha var. Yazar'ın verdiği örneği kullanıyorum. Diyelim ki, biri kanıtlama gereği duymaksızın Tanrı'ya inanıyor, yani iman ediyor. Bir başkasının ise solunum yetmezliği var. İkinci kişi, yetmezlik nedeniyle, hemen bir göğüs hastalıkları uzmanına başvuracaktır. Peki, birinci kişi bu imandan dolayı niçin rahatsız olacak acaba? İmandan söz ediyoruz, yani zaten düşünme eyleminin bilgiye ilişkin alanının bittiği yerde gerçekleşmiş bir şeyden. (Elbette bu, iman üstüne düşünülemeyeceği ya da bilgi üretilemeyeceği anlamına gelmiyor.) Bilginin sözkonusu olmadığı, şüphenin, değerlendirmenin sözkonusu olmadığı yerde rahatsızlık niçin ve en önemlisi nasıl ortaya çıkabilir ki? Şu olabilir: Düşünme eyleminin bilgiyle değil, imgelemle ilişkili alanında kişi, Tanrı imgesinin kendisini boğduğunu düşünebilir, ondan kurtulmak isteyebilir ama imanını koruyarak. O zaman gideceği kişi bir psikiyatr olacaktır elbette. Ancak ilk durumda, apaçık bir mantıksızlık vardır. Çünkü, iman rahatsız edici bir özelliğe değil, tersine baskın olarak yaşamı anlamlandıran, hatta sevdiren bir özelliğe sahiptir. "Yaratılmışı severiz / Yaratandan ötürü" diyen **Yunus Emre**'yi anımsayabiliriz burada.

Diyelim ki kahramanımız iman içinde imanından rahatsızlık duymak gibi bir mantıksızlığa kapıldı; acaba nereye başvuracak? Başınız ağrıyorsa, aspirin alırsınız. Bu durumda, neyinizi tedavi ettireceksiniz, nasıl ettireceksiniz? Sağaltım kurumu denilen yer, yoksa belirli bir düşünüş biçiminin kazandırıldığı bir felsefe ya da yöntembilim okulu mu?

Tam bu noktada, düşünsel olarak sağlıksız diye damgalanma riskini göze alıp, sezgilerime kulak vereceğim. Yazar, yazısı boyunca ısrarla inanca/imana dayalı örneklerin izini sürüyor. Belli ki temel sorunu bu, ama neden ısrarla sol kulağını sağ eliyle göstermeye çalıştığını anlayamadım. Yazarın, negatif yüklemli de olsa, kanıtlama gereği duymaksızın inancı, düşüncenin tümüyle, düşünme eyleminin bütün alanlarıyla ilişkilendirmesini, iki anlamda ateşle oynamak olarak görüyorum. İlki, inanca hak etmediği bir yer vermiş oluyor. İnanç ya da iman düşünsel eylemin bilgi alanıyla tümden ilişkisizdir. Aynı şekilde, algı, duyum, tasarlama, kavrama gibi alanlarıyla da ilgisizdir. İlgili olduğu tek alan imgelem ve isteme alanıdır. Ve bu alanlardaki rolünden ötürü, düşünsel eylemin tümünü ve bununla karşılıklı ilişki içindeki pratiği sürekli bir biçimde aksatıyorsa, bu halde de sorun psikiyatrik bir nitelik kazanır.

İkinci olarak, düşünme eylemiyle inancın/imanın bu biçimde ilişkilendirilmesi, örneğin, bir yandan Tanrı'ya iman ederken, bir yandan bilimsel bilgi üreten tüm bilimcilerin ürettiği bilgiyi bu sağlıksızlıkla malûl hale getirir ki böylece, bu düşünsel sağlıksızlığı ortadan kaldırması umulan bilimsel, teknolojik düzeyin bizatihi kendisi öncelikle sterilize edilmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkar.

YORGANIMIZA PİRE DE LAZIM

Buradan en başa, "sevgili müdürümüz"e dönersem; o elbette hasta filan değildi. Doğayı, imanını doğrulayacak bir alan olarak görerek, buna uygun ve temel mantığı erekselcilik olan bir yaklaşım geliştirmekteydi. Ancak bunu yaparken, hayali bir sava dayanmaktadır. Sanki karşısında ilk insanın oluşumundan önce, doğada bir ilk insan ereği varmış da, doğa buna uygun davranmış savını ileri süren ve ayrıca, doğada bir şeyin aynı biçimiyle iki kez olabileceğini savunan bir zihniyet varmış gibi, bu sav ve zihniyeti matematiksel bir olasılık çalımıyla aşmaya çalışmaktadır. Dikkat edilirse, bu tutumun saf iman olmadığı hemen görülür. Saf imanın kanıta değil, gönüle gereksinimi vardır. Bu tutumun ne olduğu ayrı bir tartışma konusu. Ancak bu ve benzeri tutumların rehabilitasyon gerektiren tutumlar olduğunu savunursak, herşey bir yana, kendimizi bir çok şeyden mahrum, dahası kupkuru bir dünyaya mahkum etmiş ve pire için yorgan yakmış oluruz.

Özellikle inanç (bu kez imanı da içerecek şekilde, daha geniş anlamda kullanıyorum) ve sezgi gibi olgular imgelemimizi, tasarımlarımızı istek ve istemimizi besleyen olgulardır.

Örneğin, **Tolstoy**'un belirli bir Hıristiyanlık ahlakına övgüler düzdüğü, dünyayı o gözlerle izlediği *Diriliş* adlı romanını düşünelim. Ya da **Yunus Emre**'nin, **Nesimi**'nin saf bir imanla yazıp söylediği şiirleri. Tüm bunlar düşünsel sağlıksızlık sayılan iman, sezgi gibi insani özellikler yoluyla varolmuştur. Aynı şekilde, adına bir yüzyıl adanan (11. yüzyıl), Tanrı düşüncesine sıkı sıkıya bağlı, Harezmli **El Beyruni**'yi ya da günümüzün benzer bilimcilerini düşünelim. Tanrı'ya iman onlar için, sağlıksızlık ya da engelleyici olarak görünmesi bir yana, Tanrı'nın kafasındaki projenin ne olduğunu merak etmek açısından kışkırtıcı bile olabilir.

Yaşamın anlamı sağlıklı akılla kavradığımız zorunluluktan ibaret olmamalı diye düşünüyorum. Bunu kabullenmiyorum. İman, inanç, sezgi vb. yaşamımızın lükslerı, yorganımızın pireleridir. Yaşamı yaşanmaya değer kılan, zorunluluklarımızdan öte -adı üstünde, onlar zorunluluk- bu lükslerimizdi. Bize olası başka anlamların yolunu gösterirler. Onları rehabilite edersek, korkarım 3. binyılımızın Tolstoylarını, Nesimilerini daha doğmadan boğmuş oluruz.

NOTLAR

1. Benzeri bir örneğin Batı'da da olduğu anlaşılıyor. "Raslantı sonucu ortaya bir Volkswagen çıkana kadar insanın 1000 trilyon atomu ne süre çalkalaması gerekir?" gibi. Bkz. Ditfurth Von Hoimar, Dinozorların Sessiz Gecesi, Çev. V. Atayman, Alan Yayıncılık, 1. Baskı 1994, İstanbul, s. 262.
2. AnaBritannica Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, 1. Baskı, 1968, İstanbul, c. 18, s. 595.
3. A. Şenel yazısında, zihinsel hastalıkları konu alan tıbbi disiplinin adı olarak, "Psikoloji" terimini kullanıyor ki bu yanlış. Terim "Psikiyatri" olmalı. Bilindiği gibi, psikologlar doktor değildir. Örneğin, reçete yazamazlar. Aynı şekilde, zihinsel hastalıklar da ruh hastalığı değildir. "Ruh hastalığı" teriminin kendisi de tartışmalıdır.
4. LeGuin K. Ursula, Mülksüzler, Çev. L. Mollamustafaoğlu, Metis Yayınları, 1. Baskı, 1990, İstanbul.

KAYNAK YAYINLARI

13. İstanbul Kitap Fuarı (5-13 Kasım 1994)
A/98 Alt kat ve B/56 Üst katta kitaplarını sergiliyor

TURAN DURSUN/KUR'AN ANSİKLOPEDİSİ

Kitap Fuarında 8 Cilt Peşin Fiyatına Taksitle

Peşinat: 800.000 Taksit: 4x600.000

SOSYALİZM VE SOSYAL MÜCADELELER	
KARL MARX/16. Yüzyıl'da Gizli Diplomasi	55.000
V.İ.LENİN / Örgütlenme	75.000
JOSEF V. STALİN/Milli Demokratik Devrim	60.000
JOSEF V. STALİN/Proletarya Devrimi Çağında Milli Mesele	50.000
MAO ZEDUNG/Seçme Eserler I	150.000
Seçme Eserler II	150.000
Seçme Eserler III	130.000
Seçme Eserler IV	150.000
Seçme Eserler V	175.000
SAMİR AMİN/ Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme	110.000
Maoizmin Geleceği	75.000
Kaos İmparatorluğu	60.000
ANTONİO CARLO/Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri	75.000
J. KURON-K. MODZELEWSKI/Teknokrat Bürokratik Sosyalizm	80.000
JİRİ PELİKAN/Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet	90.000
MIKLOS HARASZTI/Macaristan'da İşçi Olmak	80.000
J. GLOWACKI/Polonya Ölmedi Daha	55.000
BRYAN S. TURNER/Marks ve Oryantalizmin Sonu	60.000
NICOS HADJINICOLAU/Sanat Tarihi ve Sınıf Mücadelesi	100.000
O. LEWİS, R.M. LEWİS, S.RIGDON/Küba Devriminde Üç Kadın	150.000
İRFAN ERDOĞAN/Uluslararası İletişim	150.000

SİYASAL TARİH VE TÜRKİYE	
İLBER ORTAYLI/Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu	105.000
FEROZ AHMAD/İttihat ve Terakki	125.000
FEROZ AHMAD/İttihatçılıktan Kemalizme	
MAHMUT GOLOĞLU/Demokrasiye Geçiş 1946-1950	160.000
Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası: Savunma	200.000
TURAN GÜNEŞ/Araba Devrilmeden Önce	55.000
TÜRKER ALKAN/12 Eylül ve Demokrasi	95.000
3. Adam Anlatıyor: MİT-CIA İlişkisi	45.000
'91 Ekim Seçimleri Liderler Açıkoturumu	45.000
ALİ KEMALİ/Erzincan	155.000
HALE SOYSÜ/Kavimler Kapısı-I	80.000
ŞÜKRÜ SİNA GÜREL/Kıbrıs Tarihi-II	110.000
STEFAN ANDERSSON/Ermeniler	70.000
MUSTAFA KEMAL / Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923	220.000
KOMİNTERN BELGELERİNDE TÜRKİYE	
1. Kurtuluş Savaşı ve Lozan	90.000
2. Kemalist Cumhuriyet	50.000
3. Kürt Sorunu	50.000
4. TürkiyeKomünist İşçi Hareketi	90.000
EROL SEVER/Asur Tarihi	115.000
SONER YALÇIN/ Binbaşı Ersever'in İtirafları	100.000
SEMİH BALCIOĞLU/ Galeri Çiller	110.000
LEONID-FRIEDRICH/Ankara 1922	55.000

DOĞU PERİNÇEK'İN KİTAPLARI	
DOĞU PERİNÇEK: Anayasa ve Partiler Rejimi	140.000
Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet	110.000
Stalin'den Gorbaçov'a	105.000
Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları	100.000
Abdullah Öcalan ile Görüşme	60.000
Parti ve Sanat	70.000
Türk Sorunu	160.000
Kemalist Devrim-I /Teorik Çerçeve	55.000
Kemalist Devrim-II/Din ve Allah	200.000

İSTEK KUPONU
Yukarıda işaretlediğim kitapların/Ansiklopedinin ederi
.....TL'yi
İsmet Öğütücü 655239 no'lu Postaçeki hesabına yatırdım. Postaçeki fotokopisi ekteadır. Lütfen kitapları aşağıdaki adresimize göndertiniz.
Adı Soyadı:
Adres:

Not: 600.000 TL üzerindeki isteklere % 30 indirim uygulanır. Posta gideri alıcıya aittir.

İstiklal Caddesi No 184/4 Kat. 3 80070 Beyoğlu/İSTANBUL
Tel ve Faks (00) (212) 252 21 56-252 21 99

Neden sertifikalı mühendislik?

Mustafa ÜRGÜPLÜ (*)

Ülkemizde ve özellikle İstanbul'da yapılaşmanın vardığı çağdışı boyut doğrudan yaşamın hava ve su gibi olmazsa olmaz kaynaklarını tehdit eder duruma gelmiştir. Bu bağlamda anılan yapıların çirkin, güvensiz ve sağlıksız oluşları da madalyonun diğer yüzüdür.

Ünlü İngiliz sanat eleştirmeni ve toplumbilimci **John Ruskin**'in (1) bir özdeyişini burada hatırlatmakta yarar var. **John Ruskin** sanatsal ve toplumsal eleştirisini mizah ve bir tür vaazla birleştirerek şöyle demiştir:

"İnşa ettiğimiz zaman bunun sonsuza kadar süreceğini düşünelim. Bunun ne günlük mutluluk, ne de günlük kullanım için olmadığını düşünelim. Bu öyle bir iş olsun ki, bizden sonra gelenler bize müteşekkir kalsınlar. Taş üstüne taş koyarken öyle düşünelim ki, bir gün geldiğinde ellerimiz onlara dokunduğu için mukaddes sayılsınlar; ve bizden sonra gelen nesiller yapılan işe ve esere bakıp şöyle desinler: İşte babalarımız bunu bizim için yaptı."

Bu tür bir övgüyü bizim neslimizin haketmediği açıktır.

SERTİFİKALI MÜHENDİSLİK NEDİR?

TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Sertifikalı Mühendislik Komisyonu, kalitesiz tasarım ve yapım olgusunun ne olursa olsun üstesinden gelmek için manivelalar yaratmak çabasındadır. Bunların başında da "sertifikalı mühendislik kurumu" gelmektedir.

Sertifikalı mühendislik nedir?

Bu kavramın kamuoyunda ve hatta meslek dünyasında iyi bilinmediğine, tanınmadığına şahit oluyoruz.

Ben burada arkadaşım Prof. Dr. **Atilla M. Ansal**'ın Bilim ve Ütopya dergisinin 1. sayısında yayımlanan "Bir öneri: Sertifikalı mühendislik" yazısındaki görüşlerini tekrar etmeyeceğim. konuya ilgi duyanların adı geçen yazıyı incelemelerini öneririm.

Gene de kısa olarak özetleyecek olursak, bu konudaki görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Türkiye'de mühendislik ve mimarlık hizmetleri "28 Haziran 1938 tarih ve 3458 sayılı Mühendislik ve Mimarlık Hakkında Kanun" ile düzenlenmiştir. Yasa, ilan edildiği tarihten bugüne kadar herhangi bir değişikliğe de uğramamıştır. Bu yasa, dört yıllık eğitimi bitirip "mühendis" ünvanını kazanmış herkese sınırsız sorumluluk ve yetki vermektedir. Yasaya göre mühendislik diplomasına sahip herkes, isterse bir günlük deneyimi bile olmasın, her türlü yapı tasarımı altına imza atmaya ve gene her türlü yapının teknik uygulama sorumluluğunu üstlenmeye hak kazanır. Bu durumun bilimsellikle ilgisi olmadığı açıktır. Sertifikalı mühendislik uygulaması öncelikle bu duruma son verecektir.

- Özellikle 12 Eylül rejiminin ülkenin başına sardığı YÖK uygulaması çerçevesinde ve politik mülahazalarla bir bina bir rektörden ibaret sözde üniversiteler açılmış ve bu kurumlardan mezun olan insanlar "mühendislik diploması" sahibi olmuşlardır. Bu olgu, gerekli eğitimi almamış ve yeterli teknik bilgi sahibi olmayan "mühendislerin", gerek tasarım gerekse yapım aşamasında standart dışı yapılar üretmesine olanak vermektedir. Dolayısıyla tüketici (yapı sahibi) mağdur olmakta ve kamusal düzen zarar görmektedir. Sertifikalı mühendislik uygulaması bu olumsuzluğa da anlamlı bir yanıt olacaktır.

- İnşaat Mühendisleri Odası'nın öncelikle ele alması gereken sorun, tasarım ve yapım hizmetlerinin yeterli teknik bilgi ve deneyime sahip, diğer bir deyişle konusunda yetkin, profesyonel meslek adamları tarafından verilmesini sağlamaktır.

- Sertifikalı mühendislik kurumu yasallaşınca, artık üniversite veya yüksek okuldan alınmış bir mühendislik diploması kişinin profesyonel mühendis olarak çalışmasına yetmeyecektir. Mühendis öncelikle sertifika alabilmek için mesleki bilgi ve deneyimini bir seçici kurul önünde kanıtlamak durumunda olacaktır.

- Bilgi ve deneyimi sertifika almaya henüz elvermeyen mühendisler, sertifika sahibi profesyonel mühendislerin yanında çalışabileceklerdir. Sertifika alan mühendisler de, belli sürelerle Oda'nın düzenlediği mesleki kurs, seminer ve konferansları katılıp, bilgi ve görgüsünü artırmakla yükümlüdür. Meslek örgütünün öngördüğü eğitim çalışmalarına katılmayan sertifika sahibi mühendislerin sertifikaları iptal edilebilecektir.

- Sertifikalı mühendislik uygulamaları kaliteli tasarım ve inşaat yapmanın henüz ilk adımıdır ve en önemli işlevi işi ehil ellere teslim etmektir.

ÇAĞDAŞ İNŞAATIN ÜÇ ÖĞESİ

Kaliteli tasarım ve inşaat yapmanın diğer adımları ise toplumun yüksek bir tüketici bilinci sergilemesi ve bağımsız denetim mekanizmalarının kurulmuş olmasıdır.

Çağdaş inşaat yapabilmenin üç önemli öğesi vardır. Bunlar sırasıyla şöyle sayılabilir:

- Üretim ve denetim yasaları olan ve her türlü sınai üretimin minimum düzeyini belirleyen uyulması zorunlu standart ve yönetmeliklerin topluma mal edilmiş olması (Bu husus yüksek bir tüketici bilincinin göstergesidir).

- Üretimin yetkili kişi ve kuruluşlarca yapılması ve özdenetim uygulamaları. Diğer bir deyişle gerek üretimde gerekse denetimde uzmanlaşma ve profesyonelleşme, yani sertifikalı mühendislik uygulamasının yaşama geçmesi.

- Çağdaş bağımsız denetim kurumları veya mühendisleri (yabancı veya dış denetim) tarafından yapılan tarafsız teknik denetim.

Bu mekanizmaların kurulup çalışması sayesinde tüketici korunabilecek ve standart dışı imalatın (yapıların) önüne geçilebilecektir.

TOPLUM İÇİN DENETİM

Şimdi şu soru yöneltilebilir. Bu kadar karmaşık yapılara ne gerek var? Serbest piyasa ekonomisi nasıl olsa iyi ve kaliteli iş yapmayanı tasfiye etmiyor mu? Yanıtımız "hayır"dır.

Biz burada önemli bir hatırlatma yapalım. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 22, "Herkesin bir toplum üyesi olarak toplumsal güvenliğe hakkı vardır..." demektedir.

Evet, denetim kimin için ve ne amaçla yapılacak?

Özet olarak ifade edersek denetim, insan yaşamının ve çevrenin korunması, kamusal düzenin işlerliğinin devam edebilmesi için toplum adına ve toplum için yapılmalıdır. Burada bir hususun altının çizilmesi gerekiyor. Hiç kimse ve hiçbir toplum bedelini ödemediği kalite ve güvenceyi de istemek hakkına sahip değildir. Burada bedelden kasıt sadece profesyonellere ödenen ücretler değildir. Toplum GSMH'ndan belli bir payı eğitim-öğretim-araştırma ve teknoloji üretme için mutlaka ayırmaya siyaseten hazır olmalıdır.

Son olarak söylemek istediğimiz özetle şudur: toplum her bakımdan demokratikleşmeden ve en üst düzeyde örgütlenmeden, yapı denetimi konusunda da yüksek bilinç sergilemesi olanaksızdır.

Bir amacımız da yukarıda vurgulamaya çalıştığımız görüşleri Bilim ve Ütopya dergisinin değerli yazarlarına ve okurlarına aktarmak ve onlarla bu konuları tartışarak doğruların bulunmasında yol almak olarak belirtilebilir.

(1) John Ruskin (1819-1900): İngiliz asıllı sanat eleştirmeni ve toplumbilimci. Zengin bir tüccarın oğluydu. İlk kitabını (Modern Painters-Çağdaş Ressamlar) Turner ve önraffaellocuları desteklemek için yazdı. Servetini toplumsal yardımlara harcadı. Eserlerinde sanat eleştirisini mizah ve vaazla birleştirdi. Yeni bir ekonomi ve toplum etiğinin öncüsü olarak sanayi üretiminde insan onuruna saygı gösterilmesini önermiş, endüstriyel mamüllerin kaliteli ve güzel olmalarını savunmuştur. (Kaynaklar: Büyük Larousse Cilt:19 s.9969 Milliyet Yayınları. Das grosse Universal-Lexikon Cilt:3 s.793 -Almanca- Coron Verlag Zurich.)

(*) İnşaat yüksek mühendisi. TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Başkanı.

Öğretmen dünyası

Aylık Meslek Dergisi

Özel Dosya:
ÖĞRETMENLERİN SENDİKAL BİRLİĞİ.
Başyazı: Eğitim- Sen!
Zeki Sarıhan, Eğitim-İş ve Eğit-Sen'in ayrışma ve birleşme sürecini araştırdı: "Öğretmenler Birleşin Dedi: Eğitim-iş ve Eğit-Sen birleşti." **Ali Türkseven** yurdun dört bir yanından gelen görüşleri özetledi: "Birlik için çok çırpındık." **Filiz Yaman- Aluç**, Birleşme konusunda öğretmen örgütleri başkanlarının görüşlerini aldı. **Savaş Yalçın**, Konfederasyonlaşma konusunu yazdı.

Dergide yapılan Cumartesi Söyleşileri'nden özetler: Uluslararası Küba Dostluk Derneği üyesi **Martinez**: "Küba çocukları, kırtasiye yardımı bekliyor." **Yıldırım Koç**: "Toplu sözleşme hakkı kolay elde edilemeyecek." **Cahit Külebi**: "Şiirlerim duygularımdır." **Ali Balkız**: "Alevilik ve Sosyalizm" konusunda konuştu: "Ali ile Osman aynı tezgah başında."

Diğer bazı yazılar: **Cavit Binbaşıoğlu**: Türkiye'de Yazı Devriminin oluşumu. **Dr. Ali Demir**: İtalya'da Eğitim. **Mustafa Aydoğan**: Allah Söyletiyor Olmalı (Din Eğitimi). **Adil Vahaboğlu**: Okul ve Öğretmen. **Yusuf İpekli**: Kutu Ören Köyü İlkokulu Çevre İncelemesi. **Doç. Dr. Aydın İlik**: Musiki Muallim Mektebi'nin Kuruluş Yıldönümü. **İzzettin Alıcıgüzel**: Dünden Bugüne (Köy Eğitimi). **Metin Turan**'ın Faruk Güçlü ile intihar üzerine söyleşisi. **Turan Altıntaş**'ın öyküsü. Tarih eğitimi, Eğit-Der kongresi, haberler, kitap tanıtımı.

Kasım sayısı çıktı

Sürdürüm Koşulları: 6 aylık 130.000, Yıllık 250.000TL
Posta Çeki Hesabı: 524189 (Zeki Sarıhan adına)
Yazışma Adresi: Selanik Cad. SSK İşhanı A Blok
Kat: 8 No: 512 Yenişehir / Ankara
Tel: 0312 433 12 83, 433 34 52

Bulmaca 29

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

Merhaba diyerek, İstanbul Esenler'den **Yüksel Üngör**'ün 653 puanla birinci olduğu yanıtını yayımlıyoruz:

1) GIRGIRİYE: Sulukule yöresindeki yaşantıdan kesitler sunan, **Müjdat Gezen, Gülşen Bubikoğlu, Ayşen Gruda, Adile Naşit, Münir Özkul** geniş oyuncu kadrosuna sahip komedi filmi. (80)

2) GİURGİU: 10. yüzyılda Cenevizli tüccarlarca Roma dönemi kalıntıları üzerine kurulan, 1417'de Osmanlı topraklarına katılan Güney Fransa'da Eflak bölgesindeki, aynı adı taşıyan yönetim biriminin merkezi. (67)

3) JURUA: Doğu Peru'da Amazon'un en uzun kollarından biri olan ırmak. (41)

4) DJ: Disc jokey'in kısaltılmışı. (18)

5) SOKRATES: Derginin sorduğu fotoğraf. (38)

6) RUJ: Dudak boyası. (30)

7) JUNG: Carl Gustav Jung; modern ruhbilim alanında Freud'dan sonra en önemli kişilik sayılan İsvicreli ruhbilimci, psikiyatri uzmanı (1875-1961). (39)

8) GR: Yunanistan'ın plakası. (22)

9) GURUR: Büyüklenme. (47)

10) ISUZU: Bir kamyonet markası. (38)

11) DİRİMKURGU: Canlılar dünyasını, özellikle beynin çalışmasını taklit eden elektronik aygıtlardan yararlanmayı konu edinen bilim dalı, biyonik. (78)

12) GRİ: Bir renk. (30)

13) EV: Konut. (16)

14) ULUSÇU: Milliyetçi. (45)

15) ABDÜLCANBAZ: Derginin sonduğu fotoğraf. (64)

GENEL TOPLAM: 653

İstanbul Aksaray'dan **Gökhan Erten** 606 puanla ikinci, yine İstanbul Sefaköy'den **Burhan Meydan** 603 puanla üçüncü oldu. Bu üç arkadaş bir yıllığına dergimize abone oldular. Kendilerini kutluyoruz.

Sayın **Üngör**, tersinden de (ör: Gurur, tersinden rurug) kimi sözcükler kullanarak tohlam puanını 673'e çıkarabiliyor. Ama bulmacayı daha karmaşık duruma getirebileceğinden ötürü bu öneriyi kabul etmeyerek 6. kuralımıza bir ekleme yapıyorum. **Üngör**'e teşekkür ederim. Ayrıca Sayın **Üngör**'ün 10. sorusu ISUZU, bir otomotiv markasıdır ve özel bir ticari addır. IBM, SONY gibi ticari adları da (ansiklopedilere de girmiş diyerek, kendimizi kandırıp!) kabul edebiliriz. Fakat bunu kurallarımıza ek bir madde olarak yaz(a)mıyorum. Umarım siz de ticari ad olarak evinizin köşesindeki "Market Ahmet"i kullanmazsınız.

Aydın'dan **Sadık Yılmaz**'ın 11. sorusu "Güllük Dağı"dır, yine İstanbul'dan **Gül Şat**'ın 1. sorusu "Wu Dağları"dır. Örnek olarak; İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası, Alişar Höyüğü'nü de verebiliriz. Bulmacamızda sözcük bulma amacını güttüğümüz için bu tamlamaları kabul etmiyoruz. Zaten geçen sayının sonuçlarını değiştirmiyor. Bunu da bulmacamızın bir kuralı olarak ekliyorum.

Adıyaman'dan **Hasan Sanur**, 2. kuralın (h) maddesini yabancı sözcük kullanımını azaltma açısından 9 yada 10 gibi bir puanla sınırlandırılmasını istemiş. Sayın **Sanur**'a uyarısı için teşekkür ediyor, bu sayı ile birlikte puanlamayı değiştiriyorum.

Ayrıca bu sayıdaki sorumuzda karelere kimi harfler yerleştirdim. Öneri Bilim ve Ütopya yazarlarından **Asaf Güven Aksel**'den geldi. Aksel, bulmacaya büyük ilgi gösteriyor ve yapmaya çalışıyor, ama laf aramızda 550 puanda takıldı kaldı. Eğer bu harf serpiştirme önerisi beğenilmezse gelecek sayılarda çıkarılabilir.

Örneğimizi ve bulmaca kurallarını, yaptığımız değişikliklerle birlikte yeniden yayımlıyoruz.

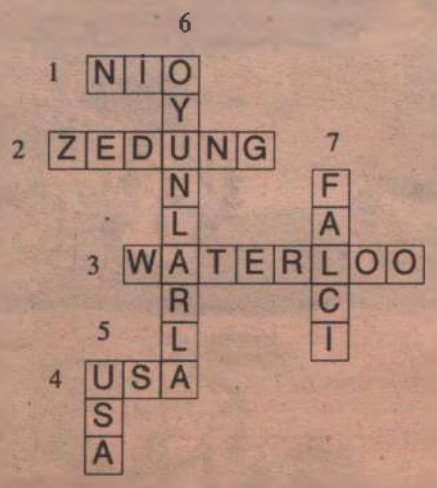

1) NİO: İğneada'nın Osmanlı fethinden önceki adı (Kaynak: Resimli Osmanlı Tarihi Ans., İskit Yay. Cilt:4 s.222). PUAN: 16

2) ZEDUNG: Mao Zedung. PUAN: 43

3) WATERLOO: Napolyon'un İngilizler ve Prusyalılara karşı kaybettiği savaş. PUAN: 50

4) U.S.A.: John Dos Passos'un üçleme romanı. PUAN: 16

5) U.S.A.: ABD'nin plakası. PUAN:16

6) OYUNLARLA: Oyunlarla Yaşayanlar, Oğuz Atay'ın ünlü yapıtı. PUAN: 58

7) FALCI: Fal bakarak geçimini sağlayan. PUAN: 36

GENEL TOPLAM = 16+43+50+16+16+58+36=235

KURALLAR

1) Yukarıda bulmacamızın bir örneği vardır.

2) Her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en fazla sayıya ulaşabilmektir. Harflerin puanlandırılmasında hemen hemen göreceli ve rastlantısal ölçüt kullanılmıştır.

a) A, E = 2
b) I, İ = 4
c) O, Ö = 6
d) U, Ü = 8
e) K, M, S, T = 3
f) B, D, N = 5
g) F, L, P = 7
h) Q, W, X = 9
ı) Ç, H, Ş = 10
i) C, R, V, Y, Z = 12
j) G, Ğ, H = 14

3) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir.

4) Sözcük anlamı olan her sözcük kullanılabilir.

5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek olabilir (Örneğimizde: FALCI).

6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır (Örneğimizde: USA). Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi).

7) İlk önce ok ile gösterilmiş, fotoğraflı soru ya da sorular doğru olarak yapılmalıdır. Tersi durumdaki yanıtlar değerlendirilmeyecektir.

8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları (USA) tümü ya da bölünerek (OYUNLARLA, YAŞAYANLAR) kullanılabilir.

9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir.

10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa, kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir (Ör: NİO).

11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir (Ör: ZEDUNG, ZEDONG). Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcük kullanmak elbette sizin yararınızadır (ZEDONG: 33, ZEDUNG: 38).

12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır.

13) Sütunlar ve sütun yerleştirilmesi rastlantısal seçilmiştir.

14) Yanıtınızın her ayın 23'üne kadar elimize ulaşmış olması gerekmektedir.

15) En çok toplam puan alan okurumuzun bulmacası yayımlanacaktır.

16) Bulmacadaki her madde ya da kural okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz.

Sıralamada birinci, ikinci ve üçüncü olan okurlarımız 1 yıllık Bilim ve Ütopya aboneliği kazanacaktır. Ayrıca bu sayıdan itibaren tüm yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz bir kişiye kitap armağan edeceğiz. Lütfen yanıtlarınızı ayrı bir kağıda, örnekte görüldüğü gibi yazarak ve puanlamanızı kendiniz vererek, "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine postalayınız (Yanıtlarınızı fakslayabilirsiniz).

NOT: Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamaya olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üç sırayı bir bir kontrol ediyorum) sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

İlginiz bize şevk verdi. Kolay gelsin.

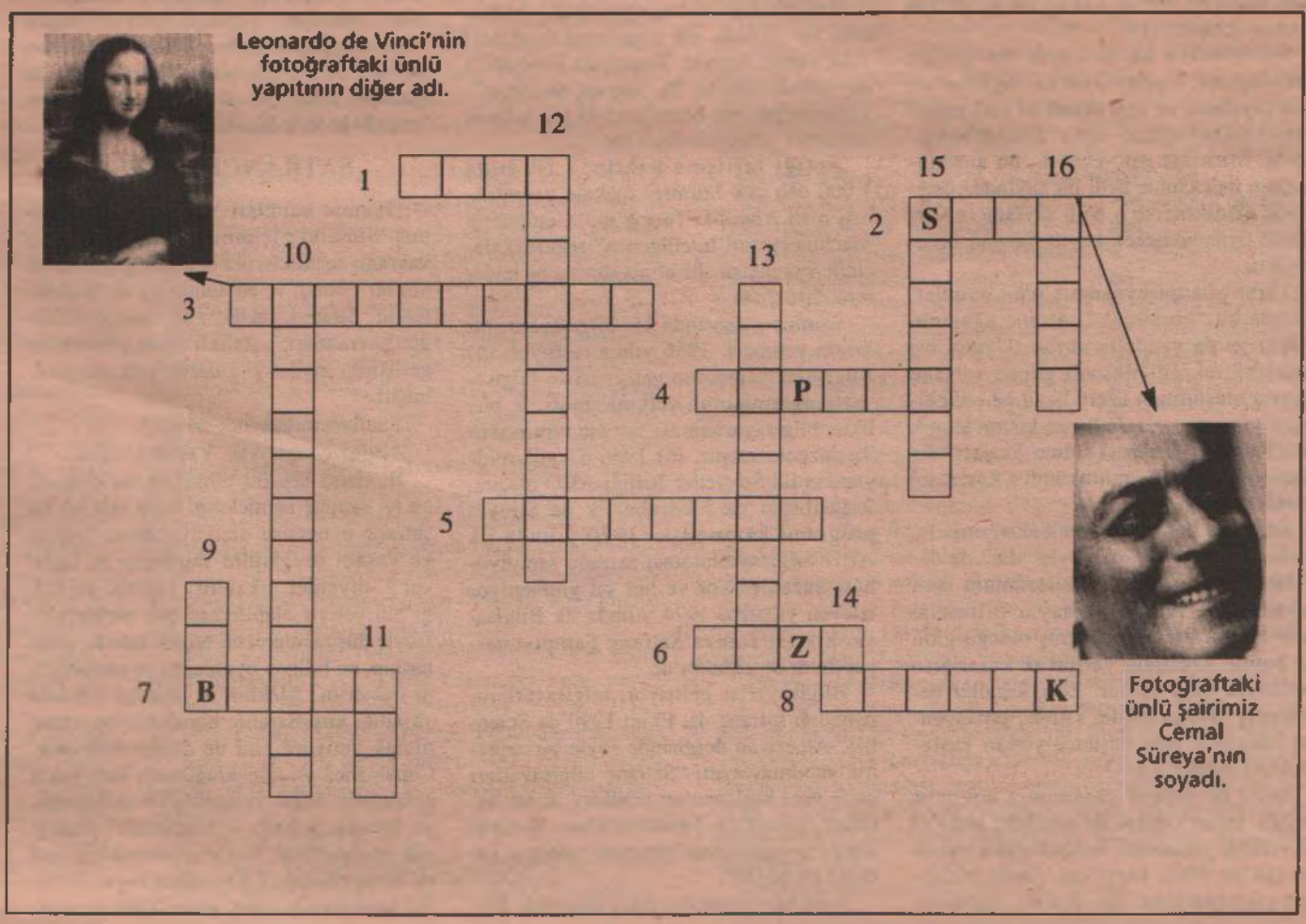

Satrancın ötesinde ne var?

Mustafa M. DAĞLI

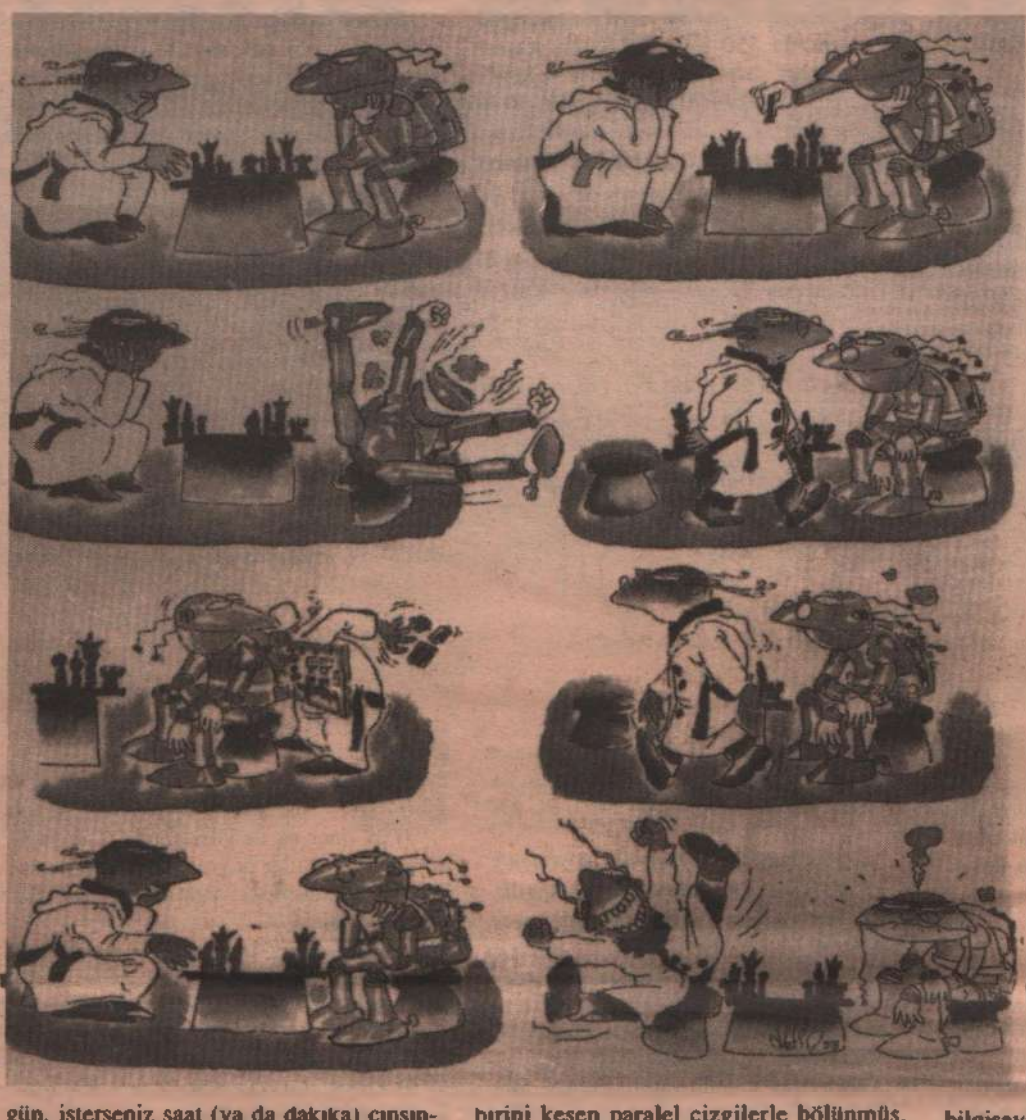

Bir gazetede okuyorum. Sonra hangi gazetede okuduğumu da bulamıyorum: "Kasparov bilgisayarla oynadı; oyunu da, ortaya konan 160.000 Amerikan Dolarlık ödülü de kaybetti."

Gary Kasparov, Dünya Satranç Şampiyonu. Bir bilgisayarla oynuyor, yitiriyor oyunu. Bir dostum telefonda "tesadüftür" diyor. "Tesadüftür..."

Tesadüf mü? Önce bunu tartışmak isterim şimdi.

SATRANCIN SINIRLARI

Rivayete göre oyunu beğenen Hintli asilzade, satrancı bulan kişiyi ödüllendirmek istiyor. Yine söylentiye göre Hintli fakirin istediği "ilk kareye bir tane, sonrakine iki, sonrakine dört ...." buğday tanesidir. "Versinler!" der Raca; ambardaki buğday yetmez...

Hesaplandığında gerçekten de, 264-1 tane buğdayın, ilk bakışta görünenden çok daha fazla olduğu anlaşılacaktır.

Satranç oyununu tasarlayabilme yetisi olan bir kişi, üstel sayıları hayaline kolayca sığdırabilir. Fakir, belki de herşeyin alınıp satılamayacağını söylemek istemiş.

Satranç oyunu engin ufuklara ve zihin sporu olarak da çok parlak ve seçkin bir geçmişe sahiptir ama, kimilerince sanılabileceği gibi oyunun sınırları sonsuz ve ulaşılmaz da değildir. Matematiksel olarak, sonluluk-sonsuzluk, sayılabilirlik-sayılamazlık sınıflandırmalarında satranç, "sonlu" ve "sayılabilir" sınıflarında bulunacaktır. Bir oyuncu, her hamlesinde, sınırlı sayıda değişik seçenek arasında tercihini kullanmaktadır; yalnızca 50 Hamle Kuralı bile, oyunun karakterindeki sınırlılığı belirlemeye yetiyor. Pozisyon Tekrarı Kuralı ve diğer kurallar da ek sınırlamalar getirmektedirler. Hesabın birine göre, satranç mertebe olarak 10120 civarı devam şekline sahiptir. (1)

Bu demektir ki, en küçük bir satranç ansiklopedisi vardır. Öyle ki, sayfaları sınırlı sayıdadır ve tüm mümkün varyantları -farklı dalları olarak- içerir. Elinize aldığınızda, istisnasız her seçenek, bu ansiklopedinin indeksinde belli bir sayfada gösterilmiş olacaktır; ve o belli sayfada, o varyantın oynanabilecek kaydı mevcut bulunacaktır.

Turnuvalarda oynanmış olan oyunlar, aslında bu "en küçük" satranç ağacının dalları ya da yandallarıdırlar. Uygun bir kodlama tekniği ile, adı geçen satranç ağacını oluşturmak üzere kayıt da edilebilirler; tamamen, ya da kısım kısım, teknik bir "Satranç Verileri Üretme Projesi"nde oluşturulmaları da mümkündür kuramsal olarak. (2)

Ama bir başka açıdan baktığımızda, satrancın "sınırları" pek öyle "dar" da değildir. Hatta, Yapay Zeka teriminin isim babası Amerikalı Bilgisayar bilimcisi John McCarthy'nin belirtmiş olduğu gibi, bir hamle üzerinde varılacak kararların neredeyse sonu yoktur. Zira, kurallar belirlenmiş olduğu halde, satranç pozisyonları hakkında yeni düşünce yolları keşfedilmiştir sürekli. (3)

Belki de ölçüyü yaşamımız koyuyor burada. İnsan yaşamı da sınırlıdır zira. 50 yıl verimli yaşamınız bulunduğunu varsayın (ya da 100); karşınıza büyük bir rakam çıkmayacaktır. Bu ölçü ile, isterseniz gün, isterseniz saat (ya da dakika) cinsinden, 500 günlük yıllardan 200 yıl yaşayan bir insanın ömrünü "saymak" hiç de zor olmayacaktır.

SATRANÇ OYNAYAN BİLGİSAYARLAR

Satrancı makinalara oynatmak, oldukça eski bir fikirdir. İlk uygulama denemesi Türk ismini taşıyor. Napolyon Bonapart'ı da yenmiş olan bu ilk "satranç makinası", görünmeyen bir bölümündeki bir satranç ustasınca yönlendiriliyordu!

Açtığı tartışma üzerinde 10 yılda 1.000'den çok bilimsel makale yayınlanmış olan Alan M. Turing'in, "Computing Machinery and Intelligence" adlı makalesinde satrançtan söz etmiş olması ne kadar tesadüftür? (4)

Satranç masasında bir bilgisayarın bir insanı yenmesi, 1956 yılına rastlıyor. (5) Bilgisayar yapımının gelişmesi ve bilgisayar programlarının yetkinleşmesi ile birlikte, bilgisayarlararası satranç turnuvaları da düzenlenmiştir. (6) 1966-67 yıllarında yapılan ilk Sovyetler Birliği-ABD maçını, 2 galibiyet ve 2 beraberlik ile Sovyet programı kazanmıştı. 1970 yılında ilk ABD bilgisayarlararası satranç şampiyonası düzenleniyor ve her yıl yineleniyor izleyen yıllarda. 1974 yılında ilk Bilgisayarlararası Dünya Satranç Şampiyonası yapılıyor Stockholm'de.

Bilgisayarlar gelişiyor, bilgisayarların oynadığı satranç da. Ekim 1990'da Scientific Amerikan dergisinde şöyle bir saptama yapılmaytaydı: "Satranç bilgisayarları önce yeni başlayanları yendiler, sonra ustaları, şimdi de büyükustaları. Birinin dünya şampiyonunu yenmesi yalnızca zamana mı bağlı?"

Kare biçiminde bir masa düşünün. Birbirini kesen paralel çizgilerle bölünmüş. Enine sekiz, boyuna sekiz odacık var. Askerler önde. Padişah, veziri, süvarileri, filleri ve hücum beyleri geride. Önlerinde düz bir arazi. Karşılarında denk görünen düşman kuvvetler. -Söylentiye göre- Hindistan'da başladığı yaşamında satranç, önceleri, Racaların düşünsel eğitimini sağlamayı amaçlamaktadır. "Filozofların oyunu" denen önceki bir biçimi de şimdiki masanın 2 katı bir alanda oynanıyormuş, 2x(8x8) karelik bir alanda.

SATRANCIN ÖTESİ

Oyunun kuralları zaman içinde gelişmiş. Şimdiki biçimine, yöntemlerine ve kavranış ustalıklarına değişim göstermesinin bir "süreç" içinde oluştuğu da düşünülebilir. Strateji, taktik, güç, durum ve değer kavramları; ustalıklı oyun yöntemleri geliştiren kişilerce giderek yetkinleştirilmiştir.

- Satrancın ötesinde ne var?
- Bilgi. Sezgi. Aşk. Yaşam sevgisi.

Bunların hepsini bilmeyen bir oyuncu, en iyi satranç hamlelerini bilse bile iyi bir satranç oyuncusu olamayacaktır. "Aşkın ve yaşam sevgisinin satrançla ne ilgisi var?" diyenler çıkabilir. Teknik ve Bilgi'nin yeterli olabileceği öne sürülebilir. Böyle düşünenlere, en büyük satranç ustalarının, en bilinen oyunlarını incelemelerini öneririm. Alekhin'i, yaşadığı ülkenin yaşadığı koşullarının, kombinasyon ustası olarak yetiştirdiğini de düşünebilirsiniz. Capablanca'yı, küçüklüğünden beri yakın çevresinin doğal yeteneklerini geliştirmeye özendirmesinin "Capablanca" yaptığı bile söylenebilir. Böylece bireyselliği red mi etmiş olacağız? Kesinlikle hayır. Tersine; satrancı var eden, güzel kılan ve vazgeçilemeyecek öğelerden biri olarak kabul ettiğimizi belirtir bu olaylar yalnızca. 10120 kez değil; belki, sonsuza dek.

"Makinalar büyük ustalara karşı" mı? Bence hayır. İnsan, "satranç makinası" değildir ki... Genel olarak "değer"lerin ve özellikle de etik ve "insansal" değerlerin önemini anlayabilmemize yardım edebilir satranç. Satranç oynayan bilgisayar, hele de mükemmel satranç oynamayı biliyorsa, iyi bir oyun arkadaşı değil de nedir?

"İyi bir oyun arkadaşı" terimi başka çağrışımlar da yapabiliyor. "Bilgisayarı dünya satranç şampiyonu ilan edebiliriz" gibi. "Mükemmel" terimi hassas burada, bence. İki boyutunu işaretlemek isterim konunun: Bilgikuramsal bir açıdan baktığımda, "Bilgisayarlara da kimlik vermek gerekir mi, mümkün mü?" sorusunu "Evet" diye yanıtlıyorum ben. "Yalnız" diyorum, "erkeklere mavi ve bayanlara kırmızı olarak verdiğimiz kimlikler, yeşil ve sarı renklerde olabilirler." Bir emek ürünüdür bilgisayarlar. Zihinsel ve fiziksel çabalarımız sonucu üretilmişlerdir. Ama aradaki tür farkı unutulmamalıdır. "Onlar da bizim gibi sevebiliyorlar mı?" diye sormalıyız. "Üzülüyor, seviniyor, acı çekiyorlar mı?"

Etik bir açıdan bakıldığında, bilgisayarların satranç oynaması, hele de -içlerinden birinin ya da birkaçının- İnsanlararası Dünya Satranç Şampiyonu'ndan çok daha iyi oynaması, ne anlama gelecektir? Üzülmemiz mi, sevinmemiz mi gerekir böyle bir sonuçtan dolayı? Ya da, "Bir bilgisayarın Kasparov'u yenmesini nasıl yorumlamalıyız?"

Aristoteles'in, oğluna ithafen yazdığı Nikomakhos'a Etik isimli eserinde belirttiği erdem sınıflandırmasını anmak isterim burada: Düşünce erdemleri ve karakter erdemleri. Bilgisayarlar, düşünce erdemlerine ilişkin eğitimlerine neden katkıda bulunmasın ki insanların? Satranç oyunu da zaten, düşünce erdemlerini eğitmiyor muydu kişilerin?

Yanılgı burada başlıyor bence. Karpov ve Kasparov'un ikisiyle aynı anda oynayan bir makina düşünün bir an. Bir masada beyaz, bir masada siyah taşları kullanan bilgisayar, satranç hakkında hiçbir şey bilmediği halde, Dünya Satranç birincisi ile ikincisi arasında yer alır; beyazın hamlesini siyaha, siyahınkini beyaza tekrar ederek. Üstelik, ikisi ile aynı anda oynarken. Etik bir açıdan baktığınızda ise, "kopya" çektiği için yarışmadan çıkarbilirsiniz bilgisayarı. Hintli fakire de -böylece- belki hep haksızlık etmiş olunmaktadır.

Karakter erdemleri, insanların davranışlarında en önemli bir temel ilke "amaçlılık"tır. Amaçlılık'ta çok önemli bir öğe bilgidir, bilinçliliktir. Ahlaklılık için de çok önemli değil mi bilgi, bilinç? Ahlaklı olmayıp da bilgili olan insanlar, tehlikeli sayılmazlar mı kendi türleri için? Ahlaklılığı sağlayacak bir temel öğe ise bilinçtir, hayalgücüdür. Belki de herşey-

den önce bir "ütopya"sı olmalıdır insanın, insan olabilmek için. O hayal ülkesinde -olabildiğince- hesaplaşabilir kendisiyle.

Günümüzde, çocukların karnelerine "davranış" notları da yazılıyor: "Çevre koruma ve temizlik alışkanlığı", "arkadaşlarıyla geçimi ve yardımseverliği", "büyüklerine karşı saygısı, küçüklerine karşı sevgisi", " kurallara uyması", vb. Ama hiç değilse şimdilik, bunların bir işlevselliği olduğunu da söyleyemeyiz pek, ne yazık ki. Bir matematik değerliliğinde sayılamaz hiçbiri. Hatta, üzerlerinde durulmaz bile çoğu kez. Daha da kötüsü, bu durumu farkedip ya da hissedip de bir önem atfedilmek istendiğinde; kaç yüzyıl öncenin hangi koşullarında ne anlam ürettiği düşünülmeden, bir önem yüklenebiliyor bir davranış türüne. Ama basmakalıp bir önem gerçekten de. Eğitimin, bilimin ne için yapıldığını düşünmeden. Matematiğin anlamsal değerlerini belki de hiç bilmeden. (7)

Satranç bilgisayarları, insanlarla dost olmayı öğrenmelidir. Bu da, daha işin en başlarında, "ahlaklı" olmalarını gerektirecektir. Dost bilgisayarınız, sizden iyi oynamayı bilebildiği gibi, sizin için öğretici olacak, eğitsel varyantları seçmeyi de bilebilecektir. Hatta uyarabilir bile sizi bilgisayar dostunuz. Atasözlerinin zarif ve derin anlamlarını içerir gibi. Şiir gibi. Neden şiir yazmayı bilemesin ki bilgisayarlar? Ama henüz bugün çok uzak bir hayaldir belki bu. "Satranç öğretmeni dost bilgisayar" gibi. Belki hiçbir zaman unutulmaması gereken şey de, onu bir insanın (insanların) yapmış olduğudur. Kemanın da, piyanonun da virtüözü, ustasını saymayı bilmelidir.

"Kasparov, dost bilgisayarların en ilkel örnekleriyle oynayarak türüne yardımcı oluyor" diye düşünmek istiyor içimden bir ses. Yarın bir gün var olabilecek en güzel koşulların oluşmasına yardımcı oluyor öylece belki. Oynayıp da yitirdiği bilgisayarın bir prototipiyle oynadıklarında, makinanın 74 hamlelik bir analiz yapmasına bakıp gazetecilere "Tanrı'yı gördüm" demesini ise hâlâ anlayamıyorum. Tanrı'yı neden yalnızca bir teneke kutunun içinde arayalım ki? Herhalde çok şaşırmıştı o vakit.

Kasparov, 1988 yılı Ocak ayında Paris'te yapılan bir basın toplantısında, bilgisayarların kendisini ve Karpov'u yenemeyeceklerini söylemişti. Türünün iyi bir örneğiydi ve kendine güveniyordu. Aslında sorun, 1. sınıf bir atlet ile bir yarış arabasının kıyaslanmasına benzemektedir, niteliksel olarak. Yarış otosu da, atlet de, türlerinin en iyileri olabilirler. Farklı türdedirler ama. Üzülmesi gerekmez koşucunun; arabalar yüksek hızlara eriştiği halde, atletizm hala sürmekte değil midir? Yeter ki kendi türünün anlamlı desteğine sahip olabilsin. (Oysa düşünün, günümüz dünyası böyle mi? İnsanın insana ettiklerini film gibi gözlerinizin önünden geçirince...)

Dışındaki dünyaya asfalt yollar yapmışsanız, atlet yarış arabasının direksiyonuna oturup gaz pedalına basabilir. Çarpabilir araba da bir insana; onu öldürebilir. Ne kadar uzakta görünseler de, dost bilgisayarlar çok yakın aslında bize.

Ama bugün sorarsanız:

- Satrancın ötesinde ne var?
- Aşk. Sevgi. Bilgi. Acı. İhtiras. Umut.

Bilim ve insan sevgisi...

NOTLAR

1. Bakınız. Claude E. Shannon, "A Chess-Playing Machine", Scientific American, Şubat 1950.
2. Bu konuyu daha önce, 25-26 Haziran 1992 tarihlerinde Bilkent Üniversitesi'nde yapılan "1. Türk Yapay Zeka ve Yapay Sinir Ağları Sempozyumu"na sunmuş olduğum "Tekdüze Olmayan Usavurum Yöntemleri ve Yapay Zeka" isimli bildiride de incelemiştim.
3. Bakınız: John McCarthy, "Mathematical Logic in Artificial Intelligence", Daedalus, Kış 1988.
4. Turing, Ekim 1950'de, bir psikoloji ve felsefe dergisi olarak çıkan Mind'da yayınladığı bu makale ile bilgisayarların yapımına yol açan kuramsal gelişmelere bir "temel taş" koymuş sayılmaktadır. ("Makinalar düşünebilir mi?" sorusu hala tartışılabilmektedir, örneğin. Turing'in hayalindeki makina satranç oynayabiliyor, ama asla şiir yazamıyordu.)
5. Bakınız: Monroe Newborn, Computer Computer Chess, Academic Press, New York, 1975.
6. Ayrıca, bakınız: Peter W. Frey (ed.), Chess Skill in Man and Machine, Springer-Verlag, New York, 1977.
7. Müziğin de bir matematiği olduğundan söz edilebileceği gibi, belki matematiğin de bir müziği olduğu söylenebilir. Ama siz düşünün şimdi: Kasparov'u yenen bilgisayarın, o yaptığı işten aldığı zevkten ya da yenildiğinde üzüntüsünden veya bunun bilgisayarın karakteri üzerinde oluşturduğu etkiden nasıl söz edilecektir?

Satranca ilgi azalıyor mu?

Kaan ASLAN

Kimilerine göre son yıllarda satranca ilgi giderek azalmaktadır. Gerçekten de uluslararası turnuvaların organizasyonlarında çıkan finansal problemler bunun birer göstergesi olabilir. Satranca olan ilginin azalmasının -eğer gerçekse- nedenleri ne olabilir dersiniz?

19. yüzyıla kadar satranç daha çok soylu ve aydın kesimin oynadığı bir oyundu. Örneğin, Avrupa'da **Diderot, Voltaire, J. J. Rousseau** gibi düşünürlerin ve **Napoleon** gibi komutanların satranca olan ilgisi bilinmektedir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda satranç Avrupa ve Amerika'da hayli yaygınlaşmış, özel bir sınıfın oyunu olmaktan büyük ölçüde çıkmıştır.

70'ler satranca olan ilginin doruğa çıktığı yıllar oldu. 1972 yılında Amerikalı "haşarı çocuk" **Fisher** ile Sovyet dünya şampiyonu **Spassky** arasındaki ünvan maçı bütün dünyanın dikkatini satranç üzerine çekti. Bu maçın oynandığı sırada Amerika'da milyonlarca satranç takımının ve yüzbinlerce satranç kitabının satıldığı söylenir. Yine bu maç sayesinde satranç gazetelerde, dergilerde ve TV'lerde belki de ilk kez haber konusu olmuştur. **Fisher-Spassky** arasındaki ünvan maçının bu derece ilgi çekmesinin en önemli nedeni belki de Sovyetler Birliği ile ABD'nin bir anlamda satranç tahtası başında karşı karşıya gelmesiydi. Ancak ne olursa olsun satrancın tüm dünyada kazandığı itibarı ve **Fisher**'in renkli kişiliğini de gözardı etmemek gerekir.

Ne demişti **Fisher**: "Bana göre dünyada iki çeşit insan vardır: İyi satranç oyuncuları ve sıradan insanlar."

80'li yılların ilk yarısında satranca olan ilgi yükselmeye devam etti. **Karpov-Korçnoi** maçları, **Kasparov**'un ortaya çıkışı ve **Karpov** ile "bitmeyen maçları" satranca yeni bir soluk getirdi. Ancak **Kasparov**'un dünya şampiyonluğuna iyice sarıldığı son yıllarda satranç kimilerine göre duraklama dönemine girmiştir.

Satranca olan ilginin azalmasında birkaç etken diğerlerinden daha önemli olabilir.

- Satrançtan alınan zevkin karşılandığı çeşitli alanların ortaya çıkması.
- Bilgisayarların günlük yaşantıya girerek hem satranca hem de satranççılara rakip olması.
- Ülkelerin satranca verdikleri önemin göreli biçimde azalması.
- Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve değişim süreci.
- Renkli kişiliğe sahip satranççıların olmaması.

Bilgisayarların satranca olan etkisi birkaç bakımdan incelemeye değer. Öncelikle, yaratıcı bilgisayar oyunlarının çeşitlenmesiyle, satranca karşı yeni ve alternatif bir zevk aracı ortaya çıkmıştır. Eskiden satranç, pekçok kesim tarafından bir çeşit "test aracı" olarak görülüyordu. Yaratıcılığın ve zekanın bir yansımasıydı; kişiliğin her yanını ortaya döken eşsiz bir oyundu ve hatta bir mucizeydi. Ancak son yıllarda bilgisayarların büyük ustalara karşı elde ettiği başarılar (nihayet **Kasparov**'un da yenilmesi) satranca ve satranççıya olan saygının göreli biçimde azalmasına neden olmuştur.

Satranç, eğitimsel öneminin kavrandığı ülkelerde devlet tarafından desteklenmektedir. Hatta satranç şampiyonluğunu ele geçirmenin bazı ülkeler için büyük bir övünç ve prestij kaynağı haline gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Yine şunu da belirtmek gerekir: Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana satranca en çok önem veren ülke Sovyetler Birliği olmuştur. Dünya satranç şampiyonlarının birkaçı dışında hepsinin Sovyet olması bir raslantı değildir. Okullarda ders olarak okutulan satranç, Sovyetler Birliği'nde devlet tarafından ciddi biçimde desteklenmekteydi. Sovyetler Birliği'nin paraçalanmasıyla birlikte son yıllarda durumun büyük ölçüde değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Bugün Sovyet Cumhuriyetleri diğer ülkeler tarafından bir rakip olmaktan büyük ölçüde çıkmıştır. Özetle, doğu bloğundaki değişimlerin yalnız kendi ülkelerinde değil bütün dünyada satrancı olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

Eski şampiyonlarla yenileri arasındaki farklılıklara da dikkat çekmek gerikir. Eski dünya satranç şampiyonları bugünkülere kıyasla daha renkli kişiliklere sahiptiler. Bu oyuncuların, satrancın sevilmesinde ve yaygınlaşmasındaki katkıları gözardı edilemez. Örneğin **Capablanca** nezaketi ile **Alekhin** kibirliliği ile **Fisher** de dengesizliği ile tanınmaktadır. Eski şampiyonların satrançseverleri motive eden satrancı önemseyen kişilikleri vardı.

Bu sayımızda **Fisher**'in -madem ki adını andık- 1958 yılında **Reshevsky** ile oynadığı partisinden bir alıntı yapmak istiyoruz:

Fisher-Reshevsky (1958)

1. e4 c5 2. Af3 Ac6 3. d4 cd4 4. Ad4 g6 5. Ac3 Fg7 6. Fe3 Af6 7. Fc4 0-0 8. Fb3 Aa5? 9. e5! Ae8?...

Diyagrama bakınız. **Fisher** nasıl kazandı?

FISHER - RESHEVSKY (1958)

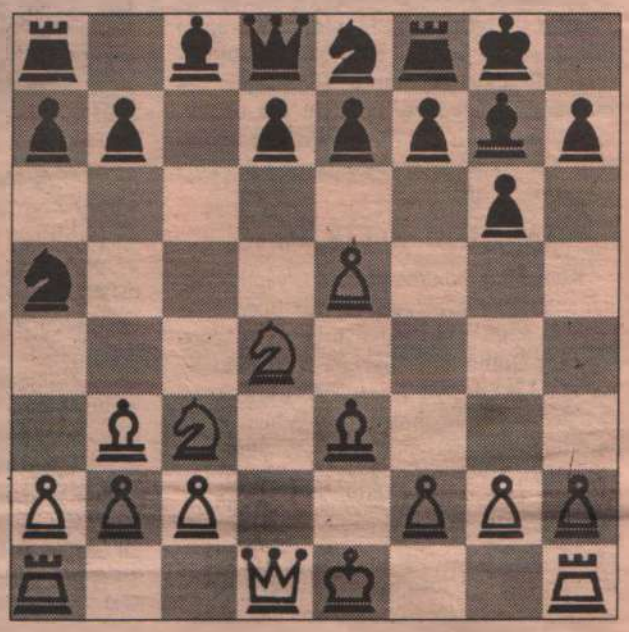

Beyaz oynar kazanır

Geçen ay verdiğimiz kombinezon ve mat sorularının yanıtları da şöyle:

Platnik-Geller (1980): 1. Kxg7!! Şg7 2. Vg4+ Şh8 3. Vf5 mattan kurtuluş yok!

Triandafyllidis-Vlahos (1980): 1... Vf1 2. Şh2 Vxg2!! 3. Şxg2 Kf2+ 4. Şh1 Kf1+ ve daha sonra K (f8) f2 mat

3 hamlede mat sorumuzdaki anahtar hamle: 1. Aa2!

1... bxa2 vc2 ve daha sonra Ff2 mat.
1... Şd2 2. Şf3! ve Fe1 mat.
1... Şd4 2. Ff2+ ve Vf1 mat.
1... Şe2 2. Ab4! Şd2 3. Vf1 mat

Bu ay sizlere yine bir mat sorusu hazırladık.

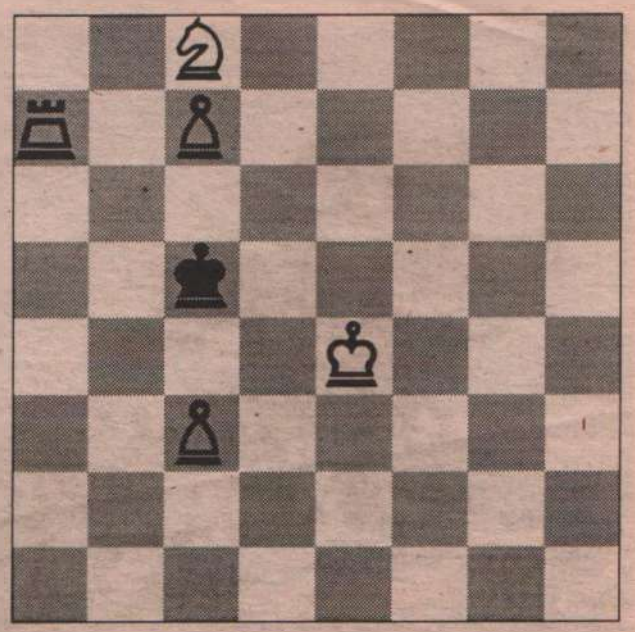

3 hamlede mat

Humbaba'nın sedirleri(*)

Yücel ÇAĞLAR

"Dağ oğlu Enkidu'yu yüreklendirdi Gılgamış,
Kırk beş okkalık balta, otuz okkalık kılıçlar,
Ve sediri kesti. Bağırdı Humbaba uzaktan:
Korularıma saldıran kim, sedire dokunan?"

Bu dizeler **Melih Cevdet Anday**'ın "*Ölümsüzlük Ardında Gılgamış*" adlı ünlü uzun şiirinden aktardım. İyi de yaptığımı düşünüyorum: Çünkü, böylece, Anadolu'daki sedir ağacı ormanlarının başına gelenlere bir tarihsel başlangıç getirmiş oluyorum (!)

Gerçekten de; ünlü Sümer söylencesindeki olaylar örgüsünün "perde arkasında" sözü edildiği gibi, eğer Uruk kralı **Gılgamış** ölümsüzlük ardında koşarken, savaşdaşı **Enkidu** ile birlikte, Tanrıça'nın sedir ağacı ormanlarının bekçisi **Humbaba**'yı öldürmeseydi acaba ne olurdu; sedir ağacı ormanlarımız neredeyse tümüyle yok olmaktan kurtarılabilir miydi dersiniz? Sanmıyorum; Çünkü, tarih boyunca özel bir ilgi görmüştür sedir ağacı.

TARİHSEL (!) BİR AĞAÇ

Konya'nın Süberde yöresinde yapılan polen analizlerinin bulgularına bakılırsa, Anadolu'da 8500 yıldır bulunan bir ağaç sedir. Tanrıça **Diana**'dan Phyrigia Kralı **Gordius**'a; Makedonya Kralı **Büyük İskender**'den **Hz. Süleyman**'a, tarihin hemen hemen tüm dönemlerinde kral mezarlarının, saraylarının, eşyalarının, savaş gemilerinin yapımında sedir ağacı odunundan yararlanılmıştır. İncil'de de övgüyle söz ediliyor sedir ağacından. Baksanıza Lübnan bayrağına: o da sedir ağacı. Neden mi bu denli el üstünde tutuluyor; hemen söyleyeyim: Öncelikle odununun özelliklerinden: Son derece hoş kokuya ve çekici renge sahip; hafif ve işlenebilir bir odunu var sedir ağacının. Reçinesi ise ölülerin mumyalanmasında kullanılmış yıllarca. Sonra; görünümü gerçekten de son derece görkemli bir ağaç. Üstelik çok uzun yıllar yaşayabiliyor. Örneğin; ülkemizde de hâlâ çapı 2 m, boyu 40 m olan, 1000 yaşlarında sedir ağaçları bulunuyor.

ÖYLEYSE SEDİRLERLE DE TANIŞALIM

Sedir de çamlar ve göknarlar gibi *tohumlu bitkiler* (spermetophyta) bölümünün *açık tohumlular* alt bölümünden pinaceae familyasının bir cinisidir. **Yaltırık**'ın belirttiğine göre, yeryüzünde Kuzey Yarımküre'de yaygın 4 türü bulunmaktadır. Ülkemizde ise yalnızca bir türü doğal olarak yetişebiliyor: Cedrus libani A. Rich (Lübnan sediri ya da Toros Sediri). Ama, park ve bahçe düzenlemeleri sırasında çokça yararlanılabilen *Cedrus atlantica* (Endl. Carr, Atlas Sediri) (Resim 1) ile *Cedrus deodara* da (Roxburg G. Don., Himalaya sediri) Türkiye'de yetiştirilebilmektedir (Resim 2). Bu "yabancı" sedir türlerinden himalaya sedirinin çok sayıdaki çeşidine İstanbul'daki köşk ve sarayların bahçeleri ile eski parklarda her zaman rastlayabilirsiniz. Doğal olarak Kuzeybatı Himalaya ve Afganistan'da yetişebilen bu sedir türünü Anadolu'ya getirmeyi ilk kim akıl ettiyse "helal olsun". Ben size onu, özellikle üzerine kar yığıldıktan sonra seyretmenizi öneririm. Bir deneyin bakalım, kolaylıkla ayrılabilecek misiniz yanı başından; hiç sanmam.

Atlas Sediri.

Himalaya sedırı.

Toros sediri.

GELELİM BİZİM "GARİBAN" TOROS SEDİRİMİZE

Bu değerlendirme, doğaldır ki, atlas sedirini Anadolu'ya ilk getirenler için de geçerli: Atlas sedirinin, çoğu yurttaşımızın yine "mavi çam" olarak andığı bir kültür çeşidi var ki (Cedrus atlantica, cv. 'Atlantica glauca'), aman Tanrım; o nasıl mavi öyle... (**) Görünce; "*Bunun ormanı kimbilir nasıl olur ki?*" der, dalar gidersiniz o güzelim maviye. İnanın, "Avşar Kızı"nın bile gözlerinin rengini aramazsınız mavi sedirin yanında.

Atlas (ya da mavi) sediri ile himalaya sedirinin çekiciliğine kendinizi kaptırıp da bizim toros sedirimizi bir yana itmeyin ha; hem o hem ben güceniriz. Biliyorsunuz, özne ağaç da olsa "güzellik", görece bir kavramdır ve çoğunlukla da geçicidir; kalıcı olan, yine çoğunlukla, o öznenin gördüğü işlevdir. Toros sediri de, bana göre, güzel bir ağaç türüdür (Resim 3). Bakmayın siz kimi yörede yurttaşlarımızın ve bu arada da **Adil Güner** Hocamızın ona "*katran ağacı*" demesine. Bence, sedir ağacına "katran ağacı" derken çok büyük bir haksızlık yapıyorlar; kusura bakmasınlar, düpedüz karaçalmak bu.

Toros sediri, gerçekten de "gariban" bir orman ağacı türüdür: Toprağın sığ ya da derin, yahut taşlı; kışların karlı ve soğuk, yazların da gündüzleri sıcak ve gecelerin de soğuk olması toros sedirinin yetişmesini engellemez. Yeter ki, toprakta yeterince kalsiyum bulunsun ve bir de güneş ışığı olsun. Bu nedenledir ki, bir tür için geniş sayılabilecek bir doğal yayılım göstermektedir: Batı'da Fethiye ve Doğu'daysa Maraş'a değin uzanan bir kuşakta, Toros dağlarının 1000-2000 m yüksekliklerinde, deyiş yerindeyse, "kimseden ekmek su beklemeden" yetişebiliyor. İlginçtir; tartışmalı olmakla birlikte, doğal olarak, dünyada en kuzeye Tokat'ın Niksar ve Erbaa yörelerinde çıkmaktadır. Bu arada, Toroslardaki doğal yayılışının dışında, Afyon yakınlarındaki Emirdağı'nın Çaykışla vadisinde 1000 dönümlük bir toros sediri ormanı kalıntısının bulunduğunu da unutmayalım.

Türkiye'de, daha doğrusu Anadolu'da 993 bin dönüm genişlikte saf, katışıksız sedir ağacı ormanı var. Ancak; sedir, karaçam, ardıç, toros göknarı, andız ve meşe türleriyle birlikte oluşturduğu ormanlar da var. Öyle ki, aralarında sedir ağaçlarının da bulunduğu karışık ormanların genişliği 1621 bin dönüme ulaşıyor. yüzde 68.3'ü "verimli" sayılabilecek nitelikte olan bu ormanların yüzde 55.7'si Antalya yöresinde bulunuyor.

"Dik başlı" (!) bir ağaç toros sediri: Tepe sürgünü, ipincecik de olsa hep dik duruyor. Ortalama olarak 45 metre boylanabiliyor ve 2.5 metre çapa ulaşabiliyor. İÜ Orman Fakültesi öğretim üyelerinden **M. Boydak**'ın saptamalarına göre K. Maraş'ın Hartlap yöresindeki Kalekaya köyünün mezarlığında bulunan yaklaşık 15-20 dönüm genişliğindeki sedir ağacı ormanı içinde biri 41, ötekisi de 46 metre boyunda olan (yaklaşık 15 katlı bir bina yüksekliğinde!) ve 1.5 metre çapa sahip sedir ağacı bireyleri var. Bunun dışında Mersin'in Çoçakdere, Elmalı'nın Avşar Kuyuları, Fethiye'nin Deveuçan, Akseki'nin Güzelsu yörelerinde de böyle anıtsal nitelikte sedir ağaçları bulunuyor. Gerçekten de sıkılarak söylüyorum; ben bile, en genci 400, yaşlıları ise 1200 yaşlarında olan bu doğal anıtları henüz görmedim. Sanırım siz de görmediniz. Ne denli büyük bir ayıp değil mi!

Evet, "dik başlı" bir ağaç sedir: Özellikle gençlik dönemlerinde tam bir piramit görünümünde. Yan dalları bile göğe doğru yönelmiştir. Yaşlandıkça, yan dallar yere paralel duruma geliyor, ama, yer çekimine meydan okuyarak hiç aşağı sarkmıyor. İlginçtir; dalları, hepsi aynı yönde olmak üzere hafif bir yay çizerek uzuyor.

Yaprakları, çeşidine göre 1.5-3.5 cm arasında değişiyor ve çeşidine bağlı olarak da farklı renkler alabiliyor. Ama, ülkemizde doğal olarak yetişenler koyu yeşildir ve 10-15'i bir arada, çok kısa sürgünler üzerinde toplanmıştır (Bu sayı mavi sedirde 20'yi bulabiliyor).

Eğer kahverengi seviyorsanız sedir ağaçlarının olgunlaşmış kozalaklarını görmelisiniz: Bana sorsanız; "*Sedirin en çok nesini beğenirsin?*" diye, inanın, yanıtım, hiç duraksamaksızın; "*kesinlikle kozalakları!*" olurdu: 8-12 x 4-6 boyutlarında ve bir fıçı görünümündeki kozalaklarını alıcı gözle gördükten sonra onları birer birer okşamak isteyecek ve sedir ağacını daha çok seveceksiniz. İsterseniz bir deneyin...

SEDİR YAYGINLAŞTIRILSAYDI

Türkiye'nin ağaç türü varsıllığını oluşturanların başında gelen sedir ağacını, artık, ormancılarımız da kentli yurttaşlarımız da çok seviyor. Ormancılarımızın orman yetiştirme çalışmalarında, kızılçamdan sonra en başarılı oldukları bir ağaç türü toros (ya da Lübnan) sediri. Mersin, Maraş yörelerinde, en azından şimdilik son derece başarılı oldukları dikim ve ekim çalışmaları var. Bu noktada; "*Acaba...*" diyorum; "*Türkiye'de çok geniş alanlarda yapılagelen karaçam ormanı yetiştirme çalışmalarının yerine toros sediri türünden daha çok yararlanılsaydı yangınlar bu denli büyük yıkımlar yapabilir miydi?*" Sanmıyorum. Öylesine bir öneri işte.

Toros sediri 45 metre boylanabiliyor ve 2.5 metre çapa ulaşabiliyor.

(*) Bu incelemenin hazırlanması sırasında 22-27 Ekim 1990 tarihinde düzenlenen "*Uluslararası Sedir Sempozyumu*"nda sunulan bildiriler ile **Faik Yaltırık**'ın İÜ Orman Fakültesi yayınları arasında 1988 yılında çıkan "*Dendroloji I*" adlı ders kitabından yararlanılmıştır.

(**) Aman ha, gözünüzü seveyim, "*mavi ladin*" ile (Picea abies cv 'Acrocona') karıştırmayın: Artık biliyorsunuz, ikisi de farklı ağaç cinsi.